

Etnografické múzeum SNM

Ústav etnológie SAV

Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

***Etnologické
rozpravy
2/94***

*Do roku 1993 časopis vychádzal pod názvom *Národopisné informácie**

Bratislava 1994, číslo 2

Upozornenie: čísla strán v obsahu sú účelové pre digitálnu formu. Pre bibliografické údaje sú čísla strán uvedené v súbore Obsahy!

Obsah

Úvodné slovo redakcie.....	4
štúdie	
Soňa Kovačevičová Vzťahy miest a mestečiek k ľudovej kultúre Slovenska.....	5
Peter Salner Pramene.....	14
Zuzana Beňušková Oslavy pamätných dní, výročných a štátnych sviatkov v Bratislave vo svetle školských a pionierskych kroník.....	18
Alexandra Bitušíková Vývojové trendy v urbánnej antropológii.....	24
Gabriela Kiliánová Etnicita, kultúra a hranice Prípad Strednej Európy.....	28
Eva Krekovičová Tolerancia a bariéry v obraze etník, reflexia Cigánov a Židov v slovenskom folklóre.....	37
Ľubica Droppova Skúsenosti s aplikáciou nových študijných plánov na Katedre etnológie FF UK v Bratislave.....	44
Alexandra Bitušíková Výučba etnológie a folkloristiky na univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici.....	48
Viera Sedláková Regionálne zamerané piesňové fondy v hudobnom archíve Matice slovenskej v Martine a ich využívanie v pedagogickom procese.....	51
Juraj Podoba Dva modely výučby vedy o vývoji kultúry a spoločnosti.....	54
materiály	
Jolana Darulová Význam regionálnych novín pri výskume slovesného folklóru v meste.....	60

Slavomíra Očenášová-Štrbová Evanjelický a. v. spolok v Banskej Bystrici.....	68
rozhl'ady	
Peter Salner Urbánoetnologický seminár "Mesto po roku 1989".....	71
Iveta Zahoranská XII. ročník Národopisného tábora Slovákov v Maďarsku.....	72
Alexandra Bitušíková Cambridgské reminiscencie.....	74
Rastislava Stoličná Etnocykloreflexie z Holandska	78
fórum	
Zita Škovierová Porada etnológov o nových možnostiach výučby.....	82
Magdaléna Paríková Príhovor - oznam.....	85
recenzie	
Mojmír Benža Práve vyšla národpisná monografia Békešskej Čaby.....	86
Zuzana Kumanová Dušan Holý - Ctibor Nečas: Žalující píseň	87

Milé kolegyně a kolegovia, vážení čitatelia,

napriek komplikáciám, ktoré tohto roku vznikli v súvislosti s možnosťami finančného zabezpečenia vydávania nášho periodika, dostáva sa Vám do rúk druhé číslo Etnologických rozpráv. V jeho obsahu počtom dominujú predovšetkým štúdie, rozdelené do troch tematických blokov.

Prvý z nich sa koncentruje na otázky urbánnej etnológie, a to tak v ich predmetných, ako aj metodologických súvislostiach (práce S. Kovačevičovej, P. Salnera, Z. Beňuškovéj a A. Bitušikovej). Nasledujúce dva tituly, venované rozličným aspektom etnicity (G. Kiliánová, E. Krekovičová), patria medzi tie príspevky, ktorými sa pracovníci ÚE prezentovali na medzinárodnej konferencii SIEF v septembri 1994 (v ich vydávaní by sme radi pokračovali v niektorom z nasledujúcich čísel).

V treťom bloku štúdií prinášame ďalšie z príspevkov prednesených na konferencii Ľudová kultúra a etnická identifikácia v Banskej Bystrici, zameraných na otázky výučby etnológie a folkloristiky na univerzitnej pôde (Ľ. Droppová, A. Bitušiková, V. Sedláková) i obsahovo súvisiace porovnanie nášho a západoEurópskeho pedagogického modelu (J. Podoba).

V ďalšej časti 2. čísla Etnografických rozpráv sa môžete okrem materiálovo a informatívne orientovaných článkov zoznámiť i s voľnejšie koncipovanými výpoveďami autorov o ich skúsenostiach zo zahraničných ciest, ktorým však nechýba čitateľská atraktívnosť.

Počnúc predkladaným číslom nášho periodika sme sa rozhodli zaviesť novú rubriku - Fórum - pre uverejňovanie naliehavých aktuálnych výziev, správ a informácií dotýkajúcich sa vedeckých a vedecko-organizačných aspektov existencie našej odbornej obce. Obsahovú štruktúru ER uzatvárajú recenzie nových domácich a zahraničných etnologických publikácií.

Aj napriek tomu, že doterajšie ohlasy na formálnu úroveň i obsahové zameranie Etnologických rozpráv vyznievajú skôr pozitívne, uvedomujeme si stále určité rezervy (niektoré sú podmienené možnosťami vydavateľov). Práve preto Vám budeme i v budúcnosti vďační za Vaše ďalšie návrhy, pripomienky a podnety.

Redakcia

Vzťahy miest a mestečiek k ľudovej kultúre Slovenska

Soňa Kovačevičová

V poslednom storočí mnohvrstevné vzťahy existujúce medzi ľudovou kultúrou a kultúrou miest, zahmlila nielen pretrvávajúca teória o samovzniku a uzavretosti ľudovej kultúry, ale aj nivelizačné tendencie pomešťovania vidieka. Vývin v tomto čase tak rýchlo napredoval, že väčšina produktov a javov sa z miest, automaticky bez miestneho dotvorenia, dostávala do dedín. Tieto tendencie sa chápali ako negatívum vývinu a viedli aj k skreslenému chápaniu historických vzťahov existujúcich medzi mestom a vidiekom.

Predložený príspevok si položil za úlohu sledovať problematiku vzájomných vzťahov dediny a mesta v konkrétnom čase v patričnom regióne, ktorý vymedzujeme župami. Opierame sa o úradné sčítanie obyvateľstva z roku 1919, o ktorom predpokladáme, že nebolo natoľko zmanipulované ako úradné štatistiky v predchádzajúcich i nasledujúcich rokoch. Župy sú aj preto dôležité, že všeobecné vrchnostenské nariadenia mohli na svojom území modifikovať pre miestne potreby, čo potom malo dosah aj na miestny ekonomický, spoločenský a kultúrny vývin dedín a miest.

Jednotlivé župy Slovenska boli po tisícročie multikultúrne. To znamená, že v nich žilo obyvateľstvo rôznych etníc, vierovyznaní i spoločenských vrstiev, čo samozrejme malo dosah na charakter kultúry žúp, ich miest i dedín. Od 9. storočia tu postupne popri Slovákoch žili Maďari, Česi, Nemci, Rusíni, Goralí, Ukrajinci, Chorváti, Židia a Cigáni. Prináležali k šiestim vierovyznaniam k rímsko-katolíckemu, neskôr i protestantskému, a to evanjelickému podľa augsburského vyznania a reformovanému evanjelickému, grécko-katolíckemu, pravoslávne a k židovskému. Mestá, mestečká i väčšie dediny boli spoločensky i pracovne diferencované. Žili v nich patriciovia, mešťania, šľachtici, kňazi, remeselníci, obchodníci, učitelia, žiaci, lekári, baníci, roľníci, povozníci, pltníci, vojaci a od konca 18. storočia i robotníci a ďalší. Miest a mestečiek, spoločensky väčšími alebo menej diferencovaných, bolo na Slovensku desatina z celkového počtu sídiel (asi 250 z 2500 lokalít). V priebehu dejín i posledného storočia ich počet stúpал i klesal. Vzhľadom na rozlohu žúp a počet obyvateľov mestá v nich neboli rovnomerne rozložené, čo súviselo s dobou vzniku a špecializáciou župy na určité druhy práce.¹

Druhy miest

Významom najdôležitejšie boli kráľovské slobodné mestá, ktoré vznikli z miest založených v 13.-14. stor. V ďalšom vývine nadobúdali alebo strácali panovníkom udeľované privilégia. Výsady boli odvodené od nemeckého magdeburského mestského práva. V Uhorsku ho obmeňovali podľa lokálnych potrieb (napr. krupinské, žilinské, budínske, jihlavské, právo vinohradnícke, banícke.)² Udelené výsady zaručovali osadníkom slobodnú voľbu richtára alebo dedičného richtára, spoločenskú, náboženskú a školskú samosprávu, rozvoj remesiel a obchodu, ťažbu a spracovanie rudy, zavádzanie trojpoľného systému.³ Kráľovské slobodné mestá podliehali priamo panovníkovi. Za možnosť využívať pôdu obdržanú od panovníka a voľne podnikat' platili vládárovi peňažnú rentu. V prípade ohrozenia boli povinné pomáhať panovníkovi finančne i ozbrojenými. Za tieto služby im vládár poskytoval ochranu. Slobodným kráľovským mestám často rast a bohatstvo závideli okolití feudáli. Na základe rôznych zámienok sa snažili dostať ich do svojho područia. Takéto podrobenie donášalo so sebou väčšinou ustrnutie a úpadok patričného mesta (postihlo napr.

Hybe, Ružomberok, Nemeckú Ľupču, Gelnicu a pod.). V kráľovských mestách vedúce miesto v ekonomii, spoločnosti a kultúre patrilo patriciátu rôznej národnosti (napr. nemeckej, talianskej, českej, neskôr i slovenskej, maďarskej a rusínskej). Dorozumievacou rečou bola v mestách väčšinou nemčina, písomnosti boli však vedené hlavne po latinsky. Ale už v 14. storočí sa zjavujú obchodné knihy, ktoré boli vedené v troch až štyroch rečiach (po latinsky, nemecky, maďarsky a v češtine so slovakizmami). Najznámejšou knihou z tohto obdobia je tzv. Žilinská kniha (1378-1642), ktorá v Európskom meradle predstavuje zvláštnosť.⁴ Tieto obchodné mestské knihy poukazujú na tradície národnej mnohovečnosti mestského prostredia a jej rešpektovania pri obchodovaní.

Podľa zjednodušeného právneho vzoru slobodných kráľovských miest zakladali aj feudáli (svetskí, cirkevní) tzv. poddanské mestá. Takými boli Liptovský Mikuláš, Martin, Dolný Kubín, Sliače, Nitra, Holíč, Piešťany; i šoltýske dediny (napr. Važec, Štrba a pod.). Na Spiši sa združilo 24 nemeckých miest do zväzku spišských miest, ktorý im mal pomáhať chrániť získané privilégia. Poddanské mestá však obyčajne nenadobudli taký význam, aký mali kráľovské (napr. Bratislava, Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Levoča, Skalica a pod.). To však neznamená, že poddanské mestá a mestečká nemali pre svoje zázemie význam. Väčšina ich vznikla v 16.-17. storočí, kedy feudáli väčším dedinám za zásluhy v boji proti Turkom často udeľovali mestské privilégia. Tým v župách vzrástol počet mestečiek s remeselnou výrobou, jarmokmi a trhmi, čo malo dosah na vidiecku kultúru. Do týchto mestečiek sa začali sťahovať remeselníci z preľudnených miest.⁵ Na vidieku sa nemeckí remeselníci často poslovenčili alebo pomaďarčili. Remeselníci zamerali svoje výrobky na potreby a vkus vidieckeho obyvateľstva.

Mestská správa a urbanizmus

S druhom mesta súvisela aj jeho vnútorná organizačná správa, na čele ktorej stál richtár s volenými radnými pánmi a im podriadenými výkonnými zložkami (notárom, píсарom, mestským kapitánom, lekárom, drábmami a pod.). Poddanské mestá, mestečká ba aj väčšie šoltýske dediny boli riadené obdobne. Radných a im podriadených výkonných bolo však menej.⁶ Druh mesta a jeho spoločenské rozvrstvenie mali dosah aj na urbanistickú skladbu sídla. Strediskomestskej správy sa stala radnica, postavená obyčajne v strede námestia (napr. Bardejov, Bratislava). V spišských a banických mestách dôležitosť lokality zvyčajne aj zvonica (Strážky), na ktorú od 17. storočia umiestňovali mestské hodiny (napr. Nálepkovo). Stali sa dôležitou časomernou a signalizačnou zložkou. Popri hodinách však aj naďalej na kostolných vežiach pretrvávali zvony. Pre život lokality sa dôležitými stali aj priestranstvá, na ktorých stáli kostoly, ktoré usmerňovali náboženský život a dbali o dodržiavanie etických zásad. Domy na námestí a hlavnej ulici považovali za reprezentačné a obývali ich patriciovia a šľachtici. Okolo námestia a hlavnej ulice sa tiahli bočné ulice s menej honosnými domami, smerom k hradbám ich obývali spoločensky nižšie stojace vrstvy (malí remeselníci, tovariši, povozníci a pod.).⁷ Koncom 18. storočia sa stredoveké hradby v súvislosti s rastom obyvateľstva miest stali prekážkou výstavby, a preto ich väčšinou zbúrali. Prosperujúci remeselníci a obchodníci, bývajúc v bočných uliciach, si postupne kupovali domy na námestí a na hlavnej ulici. Pomocníci a bezzemkovia v nich obývali dvorové, menej hodnotné byty. Vo väčšine miest dodnes možno pozorovať doklady takéhoto prevrstvovania a postupnej zmeny funkcie starých palácikov a kúrií na pavlačové domy (napr. v Bratislave, Košiciach, Liptovskom Mikuláši a pod.). Zjednodušenú schému tejto urbanistiky možno sledovať aj v šoltýskych ulicových dedinách.⁸ Od druhej polovice 19. storočia domy na hlavných uliciach a námestiach miest a dedín začali kupovať Židia, ktorí sa sem za obchodom sťahovali z vidieka a predtým mali zákaz bývať v strede lokalít.⁹

V 16. a 17. storočí župná správa z hradov začala schádzať do centrálne situovaných miest, kde prechodne na župné zasadania používali väčšie šľachtické kúrie. V 18. storočí sa začali budovať župné domy, ktoré v urbanizme týchto lokalít zaujali centrálnu polohu.¹⁰ Stávalo sa, že v priebehu rokov, keď župné mesto prestalo mať v živote komitátu určujúcu úlohu, postavili v ekonomicky dôležitom centre novú budovu (napr. zanechali Veličnú a prešli do Dolného Kubína). Župné domy sa svojou architektúrou stávali vzorom pre výstavbu miestnych panských sídiel, fár i domov bohatých gazdov (napr. v Liptove, Gemeri a pod.).¹¹ Koncom 19. a začiatkom 20. storočia staré župné zriadenie začalo byť pre zrýchlený život spriemyselňovaného Uhorska ťažkopádne. Preto došlo k reforme administratívneho členenia. Župy sa síce ponechali ako vrchné dozorné orgány, ale hlavná správa sa preniesla na okresné alebo služobnodvorské celky. Novými centrami týchto administratívnych novotvarov sa stali výhodne umiestnené mestecká (napr. Liptovský Hrádok, Šamorín, Žabokreky). Ak takéto v novom celku neboli, správa sa umiestnila do väčšej, centrálne ležiacej dediny (napr. na východnom Slovensku do Michalan a pod.). V týchto nových centrách sa začala budovať určitá "infraštruktúra", ktorá mala zabezpečiť riadenie a umožniť prenikanie nových vymožeností na vidiek. Boli nimi napr.: notariát, školy, lekáreň, lekárská ordinácia, obchody, pohostinstvá, žandárska stanica, železničná stanica, poštový úrad, telefonická a telegrafická ústredňa a pod. Vznik týchto nových správnych centier mal dosah nielen na samotnú lokalitu, ale aj na širšie okolie. V sídlach s mestskou tradíciou nová organizácia i výstavba nadviazali na miestne zvyklosti a tieto sa v zmysle potrieb dotvorili. V sídlach bez mestských tradícií, riadenie i výstavba narážali na tradície miestneho dedinského života. Výskumy z posledných desaťročí však poukazujú na skutočnosť, že tieto malé administratívne celky so svojimi centrami prispeli k prenikaniu novinek na vidiek a stali sa jedným z činiteľov postupného pomešťovania vidieka. V časti starých miest, ktoré toto nové správne členenie obišlo, začal život stagnovať (napr. v niektorých spišských a baníckych mestečkách). Preto obyvateľstvo z nich začalo za prácou odchádzať do vzdialenejších prosperujúcich miest a priemyselných centier (do Košíc, Sp.N.Vsi).¹² V dôsledku toho, podobne ako v 15.-16. storočí, kedy po prvý raz vidiecke obyvateľstvo preniklo do miest, sa stará etnická, náboženská, spoločenská štruktúra miest a mestečiek začala narúšať. Prist'ahované obyvateľstvo sa väčšinou prispôsobilo domácej väčšine (napr. Slováci v Budapešti Maďarom, Rusíni v Handlovej alebo Prešove Slovákom a pod.).

Kultúra a školstvo

V mestách vznikali aj školy, zakladali sa knižnice a pôsobili tu rôzne hudobné združenia. Prvé v hlavných mestských alebo cirkevných centrách zakladala cirkev. Ich zameranie bolo viazané na kult Boha. S rastom miest bolo spojené aj rozšírenie školskej siete. Tu sa vyučovali aj svetské predmety, ktoré prispievali k rastu racionalizmu remeselníkov a obchodníkov. V 15. storočí sa objavili aj prvé tlačené knihy venované problematike človeka a rozširovaniu vedomostí. Tie sa okrem inkunábulí zhromažďovali v mestských knižniciach (napr. v Bardejove). Aj hudobný život sa začal obracať k svetskému životu. Obrat nastal v 16. storočí v súvislosti s reformáciou, ktorá dávala dôraz na vzdelanie v materinskom jazyku.¹³ Prispením miest i šľachty (najmä zemanov) vznikali školy aj v mestečkách, väčších dedinách, na farách sa zakladali knižnice a pri kostoloch sa zriaďovali spevácke alebo inštrumentálne súbory. Do výučby sa včlenil divadelný prejav, ktorý využívali hlavne jezuitské školy. A práve tieto školské divadlá sa u nás stali začiatkom ochotníckeho divadla.¹⁴ V mestských školách sa okrem latinu vyučovalo v materinskom jazyku, preto tieto školy majú veľký význam pre rast vedomostí nielen miest, ale i dedín. Navštevovali ich nielen meštianske a šľachtické deti, ale aj nadaní žiaci z vidieka. Od 15. storočia postupne začali do kostolov umiestňovať organy, ktoré prispievali k rozvoju chorálového spevu.¹⁵ Podobne to bolo aj so

školskými speváckymi a inštrumentálnymi súbormi, ktoré účinkovali nielen na cirkevných, ale aj na svetských oslavách. Od 18. storočia sa datuje vznik vidieckych knižníc, ktoré preberali výpožičné regule z vyspelých miest. Spočívajú na poznámkach, ktoré sa spolu s vypožičanou knihou odovzdávali ďalšiemu čitateľovi.¹⁶

V mestách zriaďovali aj prvé nemocnice zvané špitály. Prvý záznam pochádza z roku 1102 a je z Bratislavy.¹⁷ Nad špitálmi mal dozor mestský lekár, ktorý bol často aj lekárnikom. Ďalším zariadením miest boli kúpele, ktoré plnili nielen hygienickú, ale i oddychovú a zábavnú funkciu. Preto v nich fungovali nielen lazebníci, ale aj lazebníčky. Obyčajne v blízkosti kúpeľov stáli aj nevestince. Vo väčších mestách alebo pri kláštoroch boli i starobince, židovské obce a kláštory zriaďovali i chudobince. Organizačná zmena nastala v súvislosti s tereziánskymi reformami v 2. polovici 18. storočia, kedy sa župám nariadilo zriaďovať župné špitály, platiť babicu a župného lekára, zvaného fyzikus, ktorý s mestským kapitánom a hajdukmi dbal aj nad hygienou mesta. Tieto nariadenia mali značný dosah na hygienické opatrenia v rámci celej župy.

Z histórie vzťahov

V minulosti etnografi regionálne zvláštnosti jednotlivých žúp obyčajne odvodzovali z prírodného prostredia a z lokalít majúcich charakteristickú tradičnú ľudovú kultúru. Avšak tieto v danom regióne neprevyšovali počet miest, mestečiek, panských dvorov a cirkevných centier, kde sa v minulosti rozvíjala pre daný kraj typická kultúra. Pre ozrejenie problému mienime v ďalšom sledovať úlohu miest a mestečiek v tvorbe regionálnych špecifik.¹⁸

Z rozdielov obsiahnutých v právach kráľovských slobodných miest a zemepánskych mestečiek vyplýva celý rad odlišností ich kultúry, a tým i pôsobenia na okolie. Ďalší rozdiel spôsobil čas, pretože mestá a mestečka v jednotlivých župách pôsobili na okolie v odlišných časových úsekoch. Dnes ťažko presne určiť všetky vzťahy, ktoré existovali medzi vidiekom a mestami v dobe vzniku slobodných miest, t.j. v 13. a 14. storočí. S určitosťou možno však tvrdiť, že mestá mali na vidiek, hlavne na obce, ktoré im patrili, vplyv prostredníctvom majetkoprávných vzťahov. Vyplýval z plnenia pracovných povinností, ktorými poddané dediny boli povinné svojej vrchnosti. Tak napr. v Bratislave sa tieto demonštrovali vinohradníckymi povinnosťami Vajnorčanov, obrannými Prakovčanov, plavebnými vo Vrakuni, prievozníckymi v Prievoze a pod. Banská Bystrica mala bezprostredný dosah na susedné banícke a hutnícke osady. Kremnica usmerňovala banícke, drevárske a uhliarske obce, akými boli Krahule, Kremnické Bane, Horný a Dolný Turček a pod.

Počínajúc 15. a 16. storočím kultúrne vzťahy medzi mestami a vidiekom možno sledovať nielen pomocou písomných dokladov, ale aj na ikonografii pochádzajúcej zo Slovenska.¹⁹ Miestami predaja a kúpy mestského i vidieckeho tovaru sa stali trhy a výročné jarmoky. Viaceré mestá objednávky nemohli kryť len svojou vlastnou remeselníckou výrobou, preto zadávali niektoré práce okolitým dedinám (napr. bardejovskí tkáči zadávali pradenie a tkanie okoliu, čím pôsobili na akosť miestnej vidieckej výroby). V tomto čase sa spoločenský a ekonomický život slobodných miest rozvíjal, avšak ekonomika vidieka stagnovala. Preto sa vidiečania začali sťahovať do miest. Je to doba prvého poslovenčovania miest. Táto migrácia sa odrazila aj v kultúrnom zblížovaní mesta a vidieka. Dokazuje to aj ikonografia pochádzajúca zo Slovenska a širšieho stredoEurópskeho zázemia. Prejavilo sa to v bývaní, odevu, výročných i rodinných zvykoch Bratislavy, Bardejova, Nemeckej Ľupče, Banskej Štiavnice.²⁰

Existovali však aj župy, v ktorých takýchto význačných miest nebolo. Tam sa prostredníkmi medzi kultúrnymi novinkami a vidiekom stala šľachta, najmä zemani. Im ako slobodným občanom pripadla možnosť vzdelania a zastávania úradnej moci.²¹ Vidiecka kultúra žúp Liptov, Orava a Turiec dodnes nesie stopy tohto pôsobenia, a to v charaktere

sakrálnych stavieb, v nástenných i tabuľových maľbách, ako aj v spoločenských vzťahoch. Zásahy zemanov sa prejavili v zakladaní a udržiavaní reformačných škôl, i v roku 1848, kedy veľká časť zemanstva stála za požiadavkami revolúcie.²²

Odlíšna situácia bola v Gemeri. Tam slobodní občania, žijúci na vidieku, sa združili a začali banícky a hutnícky podnikat'. Spôsoby ich baníckej a hutníckej práce sa odlišovali od spôsobov baníkov spišských, a preto ich nazývali uhorskými. Dokladom ich kultúrneho života a spojenia so svetom sú gotické kostolíky, vymaľované väčšinou majstrami pochádzajúcimi zo severného Talianska v duchu miestneho cítenia.²³

Turecké vojny sa v kultúre Slovenska prejavili viacerými protichodnými tendenciami. Na Slovensko sa presťahovala značná časť obyvateľstva z Dolniakov obsadených Turkami, čím sa značne na sever posunula maďarská etnická hranica. Medzi prišlecami neboli len roľníci, ale aj remeselníci a šľachtici, čo na území Slovenska prehustilo sieť remeselníkov (žilo ich tu 5/6 z celkového počtu) a šľachticov (4/5 z celkového počtu).²⁴ Na Slovensku v hraničných regiónoch protireformačné represálie neboli také intenzívne ako v Rakúsku a v Čechách, preto v tom čase bolo Slovensko prevažne protestantské (asi na 80 %). Táto okolnosť mala dosah na zakladanie škôl s výučbou v troch rečiach. Za zásluhy v boji proti Turkom feudáli a panovník viacerým obciam udelili mestské slobody. Vtedy sa v jednotlivých župách podstatne zahustila sieť zemepanských mestečiek.²⁵ Do nich sa začali z preľudnených miest sťahovať remeselníci, ktorí svoje výrobky postupne prispôbovali miestnemu vkusu a časom sa poslovenčili alebo pomadžarčili. Nielen v kráľovských slobodných mestách, ale aj zemepanských mestečkách vznikali tlačiarne, ktoré tlačili náboženské traktáty, učené knihy, ale aj letáky a kalendáre určené širokým vrstvám.²⁶ Popularitu dosiahli tým, že ich tlačili v troch až siedmych rečiach. Pretože na Slovensku boli relatívne tolerantnejšie pomery ako v Čechách a Rakúsku, na základe povolení miestnych feudálov sa sem sťahovali českí bratia z Moravy a Čiech, protestanti z Rakúska i Židia z Moravy a Haliče. Tým sa stalo, že sa obohatili záposlovenské dediny o Habánov, ktorí najprv dodávali mestám a šľachte kvalitný tovar /fajans, plátno, kosy, nože). V 18. storočí tohto konzumenta stratili a orientovali sa na slovenských a rakúskych vidieckych odberateľov. Postupne sa poslovenčili.²⁷ Českí bratia sa ako hudobníci, kňazi, učitelia, remeselníci a tlačiarne rozptýlene usadzovali po celom Slovensku. V záposlovenských pohraničných obciach (Skalica, Púchov, Trenčín, Žilina) založili tlačiarne, ktoré zásobovali Slovensko i Moravu tlačami. Väčšina českých exulantov sa v druhej a tretej generácii akulturovala. Ostali po nich priezviská napr.: Šimko, Švehlák, Moravčík, Čech a pod. Význam týchto exulantov možno dodnes poznávať v dielach, ktoré zanechali (napr. v Liptovskom Mikuláši J. Tranovský so spevníkom Cithara sanctorum).²⁸

Prenikanie kultúry zdanlivo prerušila protireformácia. Represálie voči protestantom mali zmierniť šopronské artikuly (1681), ktoré povoľovali protestantom zriaďovať dve drevené modlitebne v jednej župe. Obyčajne ich postavili podľa kežmarského vzoru na dedinách. Výnimkou sa stala Bratislava, Levoča a Prešov. Pri týchto kostoloch pôsobili artikulárne školy, hudobné a spevácke kapely, grupované z miestnych žiakov. Tieto školy navštevovali nielen zemianske deti, ale aj nadané deti poddaných. V tomto čase v bývalých exponovaných protestantských lokalitách zriaďovali školy, obyčajne i vyššieho stupňa, väčšinou jezuiti. Mali miestnu mládež viesť v duchu protireformačnom. Pôsobenie týchto škôl sa dlho zaznávalo, avšak v poslednej dobe výskumy v archívoch a knižniciach poukázali na ich význam nielen z hľadiska teológie, ale aj filozofie a prírodných vied.²⁹ Do výučby jezuitských škôl začlenili aj divadlo. Predpokladá sa, že na tento odkaz nadviazalo neskôr ochotnícke divadelníctvo.³⁰ Zásluhou protestantských i jezuitských škôl, ktoré mohli navštevovať aj nadané nešľachtické deti sa stalo, že kultúru Rakúska a Uhorska obohatili také osobnosti, akými boli M. Bel, S. Mikovíny, A. Kollár, S. Tešedík, ktorí sa narodili v slovenských dedinách a mestečkách.

Ďalšie zintenzívnenie styku vidieka s mestami nastalo v dobe tolerancie a osvietenectva Márie Terézie a Jozefa II. Reformy, ktoré sa vtedy uskutočňovali, sa týkali hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho povznesenia vojami a rebéliami spustošenej krajiny. Zrušenie nevoľníctva v Uhorsku nemalo taký ohlas ako v Rakúsku, pretože sa šľachta svojich práv nechcela zriecť. Avšak reforma remesiel a obchodu sa prejavila nielen v mestách, ale i na vidieku. Mestá, aby mohli navzájom konkurovať, potrebovali nové pracovné sily, preto do svojho mestského organizmu pričlenili pôvodne samostatné susedné obce (napr. v Bratislave Podhradie, Šöndorf). Aby zabezpečili stavebný rast a uľahčili komunikáciu, dali rozbúrať hradby. Stavebný materiál transportovali povozníci a pltníci pomerne z ďalekých regiónov (napr. pre Pešť a Viedeň sa plavilo stavebné drevo až z Liptova). Dedinské obyvateľstvo začalo zásobovať mestá svojimi výrobkami prostredníctvom priekupníkov a podomového obchodu. Záhorská zelenina a husi sa vozili do Viedne; trenčianske ovocie a slivovica sa predávali v Bratislave, Pešti a vo Viedni: liptovský syr sa na pltiach transportoval do južných regiónov. Gemerskí priekupníci vozili hračky, hospodárske náradie, hrnčiarsky a drevený riad na Dolnú zem. Z Oravy plátenníci plátno, z Turca šafraníci a olejkári koreniny a zelinky roznášali nielen po Uhorsku ale aj ďalej za hranice.³¹ Z juhu Uhorska sa na sever na lodiach plavilo obilie. Prekladiskom sa stalo Komárno, odkiaľ sa na vozoch rozvážalo po Slovensku i do susedných štátov. Mesto sa rozrástlo na remeselnícke a obchodné centrum. Odtiaľto sa po Dunaji na juh transportovali napr. stolárske výrobky, medziiným aj tzv. "tulipánové" truhly, obľúbené na maďarskom vidieku.

Od konca 18. storočia z Liptova a Hornej Nitry odchádzali pracovné čaty stavať rakúske a uhorské mestá. Domov donášali nielen peniaze, ale aj skúsenosti nadobudnuté životom v meste. Prejavilo sa to potom v zakladaní družstevných predajní, divadelných a speváckych súborov, v odeve i strave. Tesárski a murárski majstri potom nové stavebné techniky a materiály aplikovali pri stavbách vidieckych domov svojho okolia. Od 2. polovice 19. storočia sa stali nositeľmi tzv. murárskej prestavby vidieka.³²

Vzťahy medzi mestom a vidiekom sa zintenzívnilo hlavne rastom železničnej siete a vznikom tzv. železničiarok dedín, odkiaľ obyvateľstvo na základe režijných lístkov cestovalo za obchodom i na skusy aj do vzdialených miest. Príkladom môžu byť liptovské dediny Važec a Štrba, odkiaľ sa chodilo nielen do Košíc, ale i do Žiliny a po roku 1918 až do Prahy. Uhorská železničná sieť bola koncipovaná tak, že hlavné trate viedli do Budapešti. Preto do roku 1918 odchody za prácou a obchodovanie smerovali z juhu na sever a naopak. Centrom sa stala Budapešť, kde koncom 19. storočia pôsobilo do 100.000 Slovákov (takže v tom čase bola najväčším "slovenským" mestom). Jediná košicko-bohumínska železnica pretínala Slovensko od východu na západ a umožnila spojenie s Moravou, Sliezsokom, Nemeckom a Baltikom.³³ Odtiaľto sa na Slovensko dostával priemyselný tovar rôzneho druhu (napr. textilie, domáce potreby a pod.). Distribuoval sa pomocou vidieckych obchodov a jarmokov. Touto železnicou odchádzali aj vyst'ahovalci do zámoria. Popri železničnej trati, ktorá umožňovala prepravu surovín i pracovných síl, vznikali nové priemyselné podniky. Tie mestá, ktoré trať obišla, začali stagnovať a život sa v nich priblížil okolitým dedinám (napr. v časti Spiša, Šariša, hlavne však v Zemplíne, Novohrade a Honte). Naproti tomu tam, kde remeslá prerástli z manufaktúr do priemyslu, nastal rozkvet. Často predtým malé bezvýznamné mestečká sa stali dôležitými centrami (napr. v Liptove - Liptovský Mikuláš, na Spiši - Krompachy, Poprad, v Turci - Vrútky a pod.).

Rok 1848 nepriniesol len národnooslobodzovaciu revolúciu, ale i zrušenie poddanstva, čo vo všetkých župách Slovenska nemalo rovnaké dôsledky. V regiónoch, kde rozkvitali remeslá a manufaktúry, roľníci postupne prechádzali na tieto druhy práce (v Liptovskom Mikuláši, v okolí Bratislavy) alebo sa vykupovali (na západnom a strednom Slovensku). Na východnom Slovensku, kde nebolo toľko remesiel a priemysel sa len veľmi pomaly rozvíjal, pôda ostala veľkostatkárska a bývalí poddaní sa stali námezdnou pracujúcou poľnohospodárskou silou.

V severo- a západoslovenských župách, v ktorých zásluhou škôl, uvedomelého remeselníctva a zemanstva sa utužovalo národné povedomie, začal v 19. storočí rozkvet národnej kultúry. Nositeľmi neboli len obyvatelia miest, ale i dedín, na čele s význačnými osobnosťami (napr. v Liptove, na Orave, v Turci a v západnej časti Nitrianskej župy).

V druhej pol. 19. a prvých desaťročiach 20. storočia si nemožno rozvoj vidieka predstaviť bez vplyvu miest akými bola Viedeň, Budapešť, Brno, Berlín i Praha. Spojenie s týmito mestami obstarávali študenti, inteligencia, odchody za prácou a obchodovanie, ktoré obstarávali hlavne Židia. Po ich zrovnoprávnení, k čomu došlo v poslednej tretine 19. storočia, nebolo väčšej dediny, v ktorej by nepôsobil židovský obchodník.³⁴ Vidiek zásobovali soleným mäsom, múkou, cukrom, petrolejom, kosami a rôznymi potrebami každodenného života. Hustá obchodná sieť, ako aj časté odchody obyvateľstva na sezónne práce spôsobili, že sa na slovenský vidiek dostali niektoré znaky mestského života skôr ako v susednom Poľsku alebo v Rumunsku.³⁵

Treba si ešte všimnúť či a nakoľko mal počet miest a mestečiek dosah na pomešenie vidieka. Napr. od konca 19. storočia v župe Nitrianskej bolo 45, v Bratislavskej 29, v Spišskej 26 a v Trenčianskej 20 miest a mestečiek. Pomešenie sa prejavilo hlavne v architektúre a zástavbe v podobe hustého radového obostavania ulíc. V ostatných druhoch ľudového prejavu sa rozvíjala aj ďalej tradičná kultúra, a to nielen v jednotlivých dedinách, ale i v niektorých subregiónoch (napr. v okolí Trnavy, Myjavy, Piešťan a pod.). Staré miestne kultúrne štruktúry sa obohacovali o nové prvky prebraté z mesta, pričom včlenením do miestnych kultúrnych systémov si ich patričné lokality privlastnili a dotvorili (napr. vo výšivke, v odeve, v hudbe, v tanci a pod.). Ale k pomešeniu dochádzalo aj v župách s malým počtom miest a mestečiek (napr. v Liptove, v Tekovskej, Zvolenskej, Gemerskej a Zemplínskej župe, kde bolo len od 13 do 10 mestečiek). Tu pôsobili na pomešovanie vidieka nielen mestá, ale i ďalšie činitele. Napr. v Liptove a vo Zvolenskej župe to bol priemysel a moderná doprava. V Gemerskej a Tekovskej župe baníctvo a hutníctvo. Na Zemplíne bolo stimulom vyst'ahovalectvo ako aj amerikáni. Dve svetové vojny devastovali časť lokalít Zemplína a po prechode frontu ich prestavali v duchu iných požiadaviek.³⁶ Z týchto príkladov vyplýva, že počet mestečiek v rámci žúp v transmisii kultúry z mesta na dedinu a opačne bol dôležitým, ale nie jediným činiteľom.

Pomešovanie vidieka neprebiehala len na základe expanzie miest, ale aj v súvislosti s tendenciami vidieckeho obyvateľstva. Tieto snahy vyvrcholili v druhej polovici 20. storočia, kedy boli podporované i vrchnosťou. Téma vyrovnáť život na dedine so životom v meste sa stala mottom prestavby vidieka. Pretože tieto tendencie, hlavne vo výstavbe a urbanistike, nebrali ohľad na odlišnosť života a society mesta a dediny, ako i na regionálne ekologické rozdiely vidieka, došlo k tej devastácii krajiny, ktorej sme svedkami dnes. Týmto zásahom sa do určitej miery zastrelili aj stáročné kladné vzťahy existujúce medzi mestami a vidiekom.

Poznámky

1 Pozri priložené zoznamy č. 1-3 týkajúce sa počtu národností a náboženstiev v župách na Slovensku v roku 1919, druhu a počtu správnych mestských centier, slobodných a zemepánskych miest a mestečiek. - Zostavené sú podľa: Zoznam miest na Slovensku podľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava 1920. - Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava 1977-78.

2 Encyklopédia Slovenska. Bratislava 1979, heslo Mestské právne okruhy.

3 Kovačevičová, S.: Príspevok k poznaniu charakteru ľudovej kultúry bývalých nemeckých sídiel na Slovensku. Slov. Národop., 1990, s. 515-516.

- 4 Pirainen Tapani, I.: *Die diagliederung des Frühdeutschen*. In: *Sprachgeschichte*. Berlin-New York 1985, s. 1368 a ďalej. - *Encyklopédia Slovenska*. Bratislava 1979, heslo Žilinská kniha.
- 5 Pozri priložený Zoznam slobodných kráľovských miest a zemepánskych mestečiek podľa žúp, č. 1.
- 6 *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava 1990, X, 1-8.
- 7 Príkladom sú dodnes zachované domy a ulice, napr. v Levoči, Sabinove a Košiciach.
- 8 Napr. vo Važci, Štrbe, Detve a pod.
- 9 Doklady obsahuje Súpis židovských obcí na Slovensku od E. Barkany, ktorý vytvoril v roku 1964. Uložený je v ZIS ŠUPS, Bratislava. Okrem iného obsahuje aj skice pôdorysov miest a dedín so zakreslenými domami, obývanými Židmi do roku 1940.
- 10 Napr. stalo sa tak v Liptovskom Mikuláši, Martine, Rimavskej Sobote i vo Veličnej.
- 11 Kovačevičová, S.: *A népiés és városi építészet közötti kapcsolatok szlovákia múltjában*. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. Miskolc-Sentendre 1989, s. 211 a ďalej.
- 12 Kovačevičová S.: *Príspevok k poznaniu...*, cit. dielo, s. 532-533. - Pozri tabuľku Počet správnych centier v župách, č. 2.
- 13 *Etnografický atlas Slovenska*, cit. dielo, I, 23.
- 14 *Etnografický atlas Slovenska*, cit. dielo, XVII, 9. - Kovačevičová, S.: *Liptovský Svätý Mikuláš*. Lipt. Mikuláš 1993, s. 40 a 45.
- 15 Gergely, O. - Wurm, K.: *Historické organy*. Bratislava 1982.
- 16 Kovačevičová, S.: *Liptovský Svätý Mikuláš*, cit. dielo s. 111. - Z vidieckych knižníc bola v 30. rokoch 19. storočia známa knižnica v Ratkovej zriadená občanmi.
- 17 *Vlastivedný slovník Slovenska*, cit. dielo, heslo Bratislava.
- 18 V tejto časti uverejnené poznatky vznikli na základe zhrnutia širšej porovnávacej práce venovanej etnickej, náboženskej a kultúrnej diferenciacii žúp, vzhľadom na počet miest a mestečiek v nich.
- 19 Kovačevičová, S.: *Človek tvorca*. Bratislava 1987.
- 20 Známy je zákaz pálenia jánszch ohňov v Bratislave v 16. storočí Píše sa aj o tancoch predvádzaných pastiermi pri gajdách a píšťale pred bratislavskými radnými v 16. storočí - Kovačevičová, S.: *Príspevok k poznaniu...*, cit. dielo s. 522 - *Liptovský Svätý Mikuláš*, cit. dielo s. 51, 104.
- 21 Na Slovensku v dôsledku aplikovania triednosti na kultúru sa nerozpracovávali vzťahy medzi šľachtickou a ľudovou kultúrou. Výnimku tvoria čiastočne rozpracované vzťahy medzi kultúrou zemianskou a ľudovou.
- 22 Kovačevičová, S.: *Liptovský Svätý Mikuláš*, cit. dielo, s. 23 a ďalej.
- 23 Patria medzi ne napr. kostoly v Chyžnom, Kyjaticiach, Ochtinej, Kraskove, Rim. Brezovej a Štítniku. Naši, českí a maďarskí odborníci v maľbách vidia prepojenie talianskeho majstrovstva ambulantných maliarov s miestnym vkusom a tradíciami. Dokladajú to napr. stvárnením sv. Trojice v podobe muža s tromi hlavami, Kristovho večného života ako slnečnej ružice a lína Abrahámovho ako plachietky plnej hriechov.
- 24 Kočtuch, H.: *Ideológia a ekonomika pred rokom 1918*. In: *Slovenské pohľady*, 81, 1965, s. 81-89, 81-90, 113-119.
- 25 Pozri Zoznam slobodných kráľovských miest a zemepánskych mestečiek, č. 3,
- 26 *Etnografický atlas Slovenska*, cit. dielo IV, 38.
- 27 Kovačevičová, S.: *Príspevok k poznaniu...*, cit. dielo, s. 516.
- 28 Kovačevičová, S.: *Liptovský Svätý Mikuláš*, cit. dielo, s. 25 a ďalej.
- 29 *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*. Bratislava 1989, s. 136 a ďalej.
- 30 *Etnografický atlas Slovenska*, cit. dielo, XVII, 9. - Kovačevičová, S.: *Liptovský Svätý Mikuláš*, cit. dielo s. 43 a ďalej.

31 *Etnografický atlas Slovenska, cit. dielo VI, 8, 9, 12, 13.*

32 *Etnografický atlas Slovenska, cit. dielo, IV, 13, 14.*

33 *Košicko-bohumínsku železnicu stavali po etapách v rokoch 1860-1869.*

34 *Pozri poznámku č. 9.*

35 *Etnografický atlas Slovenska, cit. dielo, I, 21.*

36 *Etnografický atlas Slovenska, cit. dielo IX, 9, 18.*

Poznámka: Digitalizovaná verzia neobsahuje priložené tabuľky!

Pramene

Peter Salner

Projekt "Dynamika sociálnych procesov vo veľkých mestách strednej Európy" presúva ťažisko etnologického výskumu Bratislavy z medzivojnového obdobia bližšie k súčasnosti. Historický posun prináša nielen nové poznatky, ale aj niektoré problémy s metodikou výskumu a s verifikáciou prameňov. Vyplývajú najmä z dvoch skutočností: 1. zánik I. ČSR sa spája s premenou demokratického systému na totalitný. Zároveň sa mení charakter spoločnosti, informácií i informátorov a tým aj možnosti výskumu; 2. Približovaním sa k súčasnosti geometricky narastá počet zdrojov informácií o skúmanej dobe. Zároveň klesá ich vieryhodnosť: prinajmenšom v prvom pláne. Preto jednou z hlavných úloh nového projektu je diskusia o týchto otázkach. V prvej etape práce je potrebné problém otvoriť, nemožno ho však uzavrieť. Z hľadiska urbánoetnologického výskumu sa ako podstatné javia predovšetkým tri faktory: 1. Napriek ideologickým rozdielom spája systémy po roku 1938 fakt, že niektoré, zložky obyvateľstva mali (neraz priamo zo zákona) viac (resp. menej) a iných práv než ostatní. Z toho vyplýva aj strach ľudí z represíí (por. Kamenec 1992), resp. zo straty výhod. K dôsledkom totality patrí aj kontrola masmédií a tým zúženie spektra dostupných informácií. Podľa Podivena (1991:8) "epocha monopolnej moci je zároveň epochou zámernej dezinformácie". Z toho ďalej vyplýva, že "čím viac sa blížime k súčasnosti, tým viac musíme zápasiť s nedostatkom prameňov a s pochybnosťami o vieryhodnosti tých, ktoré ostávajú". Na ilustráciu stačí pripomenúť škálu novín pred, počas a po II. svetovej vojne. V období Slovenského štátu v praxi existovala jediná rozhodujúca politická sila. Okrem iného uplatňovala sankcie voči novinám i autorom, ktorí zverejňovali nepohodlné skutočnosti o danom systéme. Iná situácia nebola ani po februári 1948. Historik Ľ. Lipták (1968:251) v hodnotení tohto obdobia uviedol, že "oficiálne obrázky, maľované, písané a nakrúcané k rôznym výročiam a jubileám, boli urobené s fotografickou optikou, ktorej ružový filter koloroval celú jednu epochu našich dejín"...

V desaťročiach 1938-1989 teda vždy znovu narážame na problém, že väčšina informácií, ktoré máme k dispozícii, je deformovaných. Skreslenia sa objavujú v odborných i umeleckých textoch, archívnych materiáloch, ale aj vo fotografiách, filmových záberoch, videozáznamoch či vo výpovediach informátorov. Pri interpretácii jednotlivých údajov treba preto brať do úvahy nielen priamy význam slova alebo obrazu, ale aj postavenie autora v spoločenskom systéme, miesto a čas vzniku diela.

2. V uvedených výskumoch ide o nedávnu minulosť. Táto zdanlivo banálna idea tiež determinuje možnosti etnologického bádania. Funguje skutočnosť, že mnohé z toho, o čom je reč, výskumník osobne zažil, takže získané poznatky filtruje nielen "z objektívneho nadhľadu", ale aj prizmou vlastných skúseností a názorov. Môže to byť pomôckou, ale aj brzdou. V dôsledku krátkeho časového odstupu od skúmanej problematiky chýba ďalej "prirodzený výber" informátorov na základe veku, vedomostí a iných kritérií. Zdanlivo nie je problém získať potrebné množstvo údajov. Každý náhodný chodec môže byť potenciálnym objektom výskumu. Kvantita však nezaručuje úplnosť prezentovaného obrazu. Suma rovnakých odpovedí nemusí svedčiť o objektívnosti získaných údajov.

V podmienkach totality môže byť kritériom pravdivosti, ale aj odrazom spoločného strachu. Vzrastajúci počet prameňov vyžaduje nielen selekciu, ale aj všestranné overovanie. Priam geometrickým radom sa zvyšuje počet a dostupnosť novín, kníh, archívnych údajov, vizuálnych dokumentov. Kvantita však neprináša automaticky aj kvalitu. Skôr naopak, v

dôsledku vonkajších tlakov (cenzúra, hrozba sankcií) a subjektívnych reakcií (strach, autocenzúra) sa prejavuje jednostrannosť. Zdanlivo jednoznačný obraz je často neúplný, a preto klamlivý. Pri výskume nedávnej minulosti sa zároveň objavuje otázka, ako narábať so získanými údajmi. Ich ignorácia by bola takou istou chybou ako ich nekritické akceptovanie. Zdôrazňovanie väčšinových javov je rovnako neuspokojivé riešenie ako mechanické prezentovanie "celej šírky problematiky". V prvom prípade dávame pečať zrkadlu oficiálnych názorov; mnohé javy nezaznamenáme vôbec, iné budú hodnotené v rámci oficiálnych tendencií. V druhom prípade zas pripíšeme rovnaký význam centrálnym i okrajovým javom.

3. Okrem "prirodzených" skreslení, ktoré prináša odstup času, sa u informátorov aj odborníkov objavuje prezentizmus: minulé udalosti i publikované dobové práce hodnotia

a popisujú dnešnými očami. Pritom v podmienkach "totality tu a teraz" sa museli ľudia rozhodovať inak než dnes, s odstupom času a v inej politickej realite. Pri údajoch,

pochádzajúcich z vojny či päťdesiatych rokov musíme predpokladať iné napísané alebo vyslovené reakcie a interpretácie než po januári 1968 či novembri 1989. Tlačené slovo ovplyvňovala cenzúra; obísť ju si vyžadovalo odvahy a dôvtip autorov i čitateľov pri šifrovaní a lúštení textov. Klemperer vo svojej LTI dokázal, že "newspeak" nebol len Orwellovou abstrakciou. Dokladom je, že emigranti po roku 1968 nevedeli dešifrovať novinový slovník. Neorientovali sa "medzi riadkami" a čítali neraz "iné" správy, než zasvätení. To isté očakáva mnohých bádateľov v blízkej budúcnosti. Archívy boli dostupné len čiastočne a nie každému. Niektoré údaje smel poznať len obmedzený okruh osôb. Pritom neraz išlo o priam absurdné zákazy a príkazy. Informátori zápasili so svojím strachom a "neprijemné" témy obchádzali mlčaním. Umelci podliehali autocenzúre. Etnologické výskumy pracujú predovšetkým s človekom. Ten je limitovaný vlastnými skúsenosťami, príp. vedomosťami, takže jeho pohľad je zúžený a zjednodušený. Navyše môže neraz (z presvedčenia alebo z pragmatických dôvodov) používať oficiálne hodnotenia. Údaje o osobných zážitkoch nevyhnutne obsahujú len časť života v danej dobe a spoločensťve. Pritom osobné úspechy jednotlivca či skupiny sa v totalitných systémoch neraz priamo spájajú s porážkou a ponížením iných. Niektorí pamätníci interpretujú vojnové roky cez prizmu osobného blahobytu; zabúdajú však, že súčasťou doby boli aj osudy Čechov, Rómov, Židov. Iní spomínajú, ako po roku 1948 dostali v Bratislave byt, možnosť štúdia na vysokej škole, dobré zamestnanie atď.

...Ďalší uvádzajú opačné príklady: koncentračné a zberné tábory, dôsledky Akcie B, utrpenie vo väzeniach, kádrové prekážky, ktoré nedovolili študovať na vysokej škole alebo pracovať v odbore. Všetky spomenuté informácie môžu byť individuálne pravdivé a dokonca aj objektívne. Skresľujú však svojou neúplnosťou a najmä tým, že len ťažko sa dal získať obraz "odvrátenej strany". Inokedy pamätník miesto politicky nevhodnej osobnej skúsenosti prezentuje ako vlastné oficiálne postoje. Ešte jednostrannejšie boli informácie novín, neskôr filmových a televíznych záberov (tendenčnosť výberu, retušovanie), ale aj archívnych prameňov. Mnohé archivované hlásenia sú vedome skreslené tak, aby uspokojili "tých hore" a priniesli autorom nie represie, ale ocenenie.

Obraz druhej, "nepohodlnej" strany spektra možno skôr vydedukovať než ho spoznať. V údajoch informátorov dochádza k neúmyselným, ale aj k vedomým posunom. Dobe sa prispôbili aj odborníci, a to nielen v štádiu zverejňovania poznatkov. Pravdepodobne každý, kto skúmal sociálnu kultúru, niektoré otázky nekládol vôbec a určité "protištátne" fakty či názory (na žiadosť informátora alebo z vlastnej vôle) zaznamenával len do pamäti. Z hľadiska doby plným právom, z pohľadu vedeckej objektivity však ide asi o skreslenie skutočnosti...

Dezinformáciu možno vysvetliť viacerými príčinami:

1. Obavami z represíí (sebaochranný princíp);
2. úsilím zapáčiť sa výskumníkovi (či už ako človekovi alebo zástupcovi "oficiálnej" inštitúcie);

3. Vedomím, že prezentovať oficiálny obraz je najbezpečnejšie, najpohodlnejšie, ale neraz aj jediné možné riešenie;

Už rozlíšenie týchto tendencií je dôležité v záujme výskumu, pretože dovoľuje korigovať uvedené fakty. Dokladom, aké ťažké je s odstupom času dešifrovať dobové údaje a neskoršie hodnotenia toho istého javu, je jeden príklad z mnohých. Vedome používam publikované archívne materiály a ich (opäť publikované) komentáre.

Časopis *Romboid* 1991 č. 1 prináša prílohu k zápisnici o školení slovenských spisovateľov v Budmericiach v roku 1950. Duch i obsah pripomína vojenské cvičenie. Spisovateľ P. Holka sa v rozhovore s V. Mináčom, ktorý bol priamym účastníkom školenia, spýtal na podrobnosti. Odpoveď prináša iné svetlo na fakty, uvedené v zápisnici: "Vždy je dobre, keď je poruke záznam v novinách, lebo sa možno od záznamu odraziť a pripomenúť si ozajstnú skutočnosť, o ktorej sa snaží hovoriť spomínaný záznam. Ten totiž hovorí iba o tej časti, ktorá bola určená vrchnosti, ktorá bola prijateľná pre vrchnosť. Pokiaľ sa pamätám, tak k nejakým veľkým výtržnostiam nedošlo. Bolo to normálne spisovateľské školenie, teda aj s tým, že sa niečo vypilo, že sa niečo zaspievalo, že sa zapalovali ohníky v parku, že vznikli aj niektoré skoro ľúbostné vzťahy atď.,

To všetko bolo normálne, ale nad normálnym bol nenormálny práve vojenskodisciplinárny tlak, ktorým sa začali päťdesiate roky" (Holka 1992:50). Predložená správa teda mala sebaochranný charakter. Mináč to potvrdzuje o niekoľko strán ďalej: "Správa z onoho školenia skutočne vyzerá ako vojenská správa, pretože ju doštylizoval Ctibor Štítnický, ktorý síce nikdy nebol vojak, ale mal vojenské, ho ducha. Dal jej tak, zafarbenie, ktoré nieslo ochrannú farbu proti vrchnosti, aby sa vrchnosť nenahnevala, aby bola spokojná, aby nás nechala na pokoji. Politika zväzu po mnohé desaťročia spočívala v tom, aby nás nechali na pokoji, aby nás nechali písať" (Holka 1992: 53). (Vidno, že text okrem základnej informácie obsahuje aj druhú rovinu, ktorú možno nájsť medzi riadkami a pochopiť len so znalosťou dobových reálií. Pri pozornom čítaní však nachádzame adresné výhrady voči tým, čo neboli aktívni v diskusiách, vyhýbali sa rozcvičkám a pod. Dnes to môže byť smiešne, ale v podmienkach päťdesiatych rokov to mohlo mať pre zainteresovaných iný, nepríjemný rozmer).

Podobné príklady dokumentujú, že napísané či vypovedané myšlienky nemožno vždy brať doslovne. Dokumentujú nielen realitu, ale tiež miesto a dobu svojho vzniku. Preto treba zohľadniť aj údaje v "druhom pláne", psychologický rozmer atď. Nestačí analyzovať len priamu informáciu (textovú či obrazovú), ale je dôležité hodnotiť ju v širšom kontexte propagandy, kritiky, odvahy alebo strachu. Inú výpovednú hodnotu má pochvalný alebo kritický pohľad, zverejnený v cudzine alebo v liberálnejších časoch po januári 1968 či novembri 1989, než vyslovený "tu a vtedy". Jednotlivé diskusné príspevky nemôžu obsiahnuť celú škálu problémov. Som presvedčený, že konkrétne pohľady a najmä nimi inšpirované diskusie prispievajú k tomu, aby sa (nielen naše) budúce práce o nedávnej minulosti vyhli aspoň niektorým chybám.

Literatúra

HOLKA, P.: *V košeli zo žihľavy. Biografick hovory s V. Mináčom. Bratislava 1992.*

KAMENEC, I.: *Fenomén strachu (len v našich?) moderných dejinách. In: Slovenské pohľady, 108, 1992, č. 12, s. 37-43.*

KLEMPERER, H.: *LTI (Lingua tertium imperii), Berlin 1975.*

LIPTAK, E.: *Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1968.*

PODIVEN: *Češi v dejinách nové doby. Praha 1991.*

Oslavy pamätných dní, výročných a štátnych sviatkov v Bratislave vo svetle školských a pionierskych kroník.

Zuzana Beňušková

Deti a školopovinná mládež sa osobitým spôsobom zapájali do života mesta a dotvárali jeho kolorit. Významné udalosti spoločnosti a mesta sa premietali do ich každodenného života a v priebehu 20. storočia fungovali viaceré stereotypy foriem účasti detí na oslavách štátom uznávaných sviatkov, uskutočňovaných prostredníctvom inštitúcií. Najmä zapájanie škôl a školopovinnej mládeže do politických osláv, spomienok, na významné udalosti alebo významné osobnosti dejín spoločnosti bolo významným výchovným prvkom pre vštepovanie oficiálne uznávaných hodnôt najmladšej generácii.

Za prvej ČSR systém sviatkov diferencoval v závislosti od politickej či ideologickej orientácie detských organizácií, ale na pôde škôl sa niektoré sviatky oslavovali vcelku jednotne. Takými boli oslavy založenia republiky (28. 10.), oslavy narodenín T. G. Masaryka, pamiatka na M. R. Štefánika (4. 3.), Deň matiek (2. májová nedeľa), Pribinove oslavy (jún), Vianočné sviatky. Počas existencie Slovenského štátu sa systém školských osláv nestihol veľmi vyprofilovať, aj v dôsledku vojnového obdobia, aj tu však existovali povinné školské oslavy nariadené štátnymi orgánmi, akými bolo výročie vzniku Slovenského štátu (14. 3.),¹ Dni Hlinkovej mládeže, december bol mesiacom kresťanskej lásky, 30. 5. sa slávil Deň slovenskej rodiny. Oslavoval sa i Deň stromov, výročie narodenín P. O. Hviezdoslava a s istými rozpakmi aj pamiatka na M. R. Štefánika. V krátkom povojnovom období do víťazstva komunistického režimu bol pre školské slávnosti charakteristický návrat k predvojnovým hodnotám - oslavy vzniku ČSR, pamiatka T. G. Masaryka, ako nový prvok sa objavuje oslava 30. výročia založenia ZSSR.

Po roku 1948 sa postupne vytvoril systém sviatkov, slávností a osláv, do ktorého boli prostredníctvom inštitúcií a masmédií rozličnými spôsobmi zainteresované všetky vrstvy spoločnosti. Školopovinná mládež bola do tohto systému začlenená prostredníctvom Pionierskej organizácie Slovenského zväzu mládeže, ktorá vznikla v apríli 1949 podľa sovietskeho vzoru a v priebehu niekoľkých rokov ako jediná oficiálna detská organizácia združila na Slovensku 82 % detí vo veku cca od 6 do 15 rokov. Pôvodne bola súčasťou Československého svazu mládeže, v polovici 60. rokov sa však ako jednotná organizácia rozpadla a na území ČSSR vzniklo 18 detských organizácií. V roku 1970 vznikol Socialistický zväz mládeže, ktorého najmladšiu zložku tvorili iskry (6 -9 ročné deti) a pionieri.²

Činnosť pionierov bola zaznamenávaná prostredníctvom povinne vedených kroník pionierskymi skupinami a oddielmi. Prostredníctvom kroník bola zároveň kontrolovaná a hodnotená. V čase konania výskumu, štyri roky po zániku PO SZM sa na mnohých školách prvého bratislavského obvodu kroniky neuchovali (sú stratené, zlikvidované a pod.) Výskum bol preto založený na štúdiu kroník dvoch základných škôl - ZŠ Jelenia, fungujúcej od roku 1932 a ZŠ Vazovova, otvorenej roku 1958, pričom na prvej z nich sa nachádza pravdepodobne najkompletnejšia zbierka školských a pionierskych kroník v Bratislave.

Skúmané kroniky je z hľadiska obsahu a zapisovateľov možné rozdeliť do nasledovných kategórií:

1. Kroniky školy - písané sú pedagógmi, zaznamenávajú udalosti týkajúce sa nielen žiakov, ale i učiteľského zboru a školstva. 2. Kroniky pionierskej skupiny - t. j. pionierskej

organizácie školy - písané žiakmi alebo pionierskymi vedúcimi. Zaznamenávajú činnosť žiakov školy (aj takú, ktorú priamo neiniciovala pionierska organizácia).

3. Kroniky pionierskych oddielov - ktoré predstavovali jednotlivé triedy, písali ich žiaci, poverení touto funkciou.

Činnosť detí v rámci školy a v rámci PO sa presne nediferencovala. Z hľadiska spôsobu zaznamenávania udalostí je rozdiel medzi kronikami zaznamenávajúcimi udalosti s istým odstupom času (raz za polrok, rok), alebo tými, kde sú udalosti zaznamenané bezprostredne. Druhý spôsob zápisu prevažuje, texty sú výtvarne dotvorené a okrem faktov opisujú oficiálne očakávané kolektívne prežívanie udalostí. Projekcia prežívania je pozoruhodná najmä v textoch kronikárov-detí, pre ktoré je príznačná štylizácia do výrazu oslavnosti a kolektívnej radosti z podujatia.

Takmer všetky významné podujatia pionierskeho kalendára, podobne ako aj života celej spoločnosti, sa niesli v znamení každého piateho a desiateho výročia kľúčovej politickej udalosti. Tieto výročia mali rovnakú periodicitu počas celých 40 rokov. Každý rok zakončený číslom 1 a 6 sa všetko konalo na počesť výročia vzniku KSČ a ZSSR (1921), v rokoch zakončených na číslo 2 a 7 bolo leitmotívom oslavovania výročie VOSR (1917), v rokoch s koncovým číslom 3 a 8 sa oslavoval Víťazný február (1948) a trojsviatok - vznik ČSR (1918), Deň znárodnenia (1948), podpísanie federácie (1968). Roky ukončené číslom 4 a 9 boli výročím SNP (1944) a vzniku PO (1949) a v rokoch s koncovkou 0 a 5 sa slávil oslobodenie sovietskou armádou (1945). Okrem týchto opakovaných výročí boli kľúčovými udalosťami roka zjazdy KSČ a nové päťročné plány. Hneď v úvode pionierskych kroník bolo uvedené, v akom duchu sa bude školský rok niesť.

Kalendár významných dní a sviatkov zaznamenaný jednotlivými pionierskymi skupinami a oddielmi bol vcelku jednotný. Školský rok začal slávnostným pripomenutím si významu Slovenského národného povstania na mítingu pred školou alebo prostredníctvom školského rozhlasu. Od polovice osemdesiatych rokov bola prvou vyučovacou hodinou Hodina mieru, na ktorej pedagógovia vysvetľovali význam boja za mier.

" V jednotlivých triedach sme pokračovali besedou o mieri, recitáciou mierovej poézie, upevnením mierových holubíc na mapu sveta a pod." (ZŠ Vazovova, 1987/88)

6. október bol Dňom československej armády, žiaci základných škôl zvykli navštevovať kasárne a oboznamovať sa s vojenskou technikou. V októbri sa tiež konali slávnostné skupinové zhromaždenia, spravidla v niektorom kine, na ktorých bola zvolená skupinová rada pre nasledujúci školský rok. Skupinovej rady, podobne ako iných významných dní v živote PO sa pionieri zúčastňovali v pionierskych rovnošatách, otvorená bola slávnostným ceremoniałom s vlajkonosičmi a fanfaristami.

November bol Mesiacom československo-sovietskeho priateľstva. Začiatkom a kľúčovým bodom tohto mesiaca bola oslava VOSR. Pre pionierov bola jej najatraktívnejšou časťou účasť na lampiónovom sprievode, ktorý začal po mítingu na Gottwaldovom námestí (nám. Slobody) a končil pri Dunaji ohňostrojom. Týmto sa však oslavy VOSR spravidla nekončili. Žiaci pripravovali slávnostné akadémie, na ktorých vystupovali s vlastným programom, učiteľky im pri tejto príležitosti vysvetľovali význam VOSR a podujatia končili premietnutím sovietskeho filmu. Mesiac ČSSP bol aj mesiacom družby medzi slovenským a sovietskymi pioniermi, dôvodom pre výmeny listov, darčiekov, konania kvízov "Čo vieš o ZSSR?", večerov ruskej poézie a prózy.

"Už pred 7. novembrom celá škola, všetky triedy boli dôstojne vyzdobené, vitríny tried, chodieb boli vyplnené výjavmi VOSR a heslami vďaka a lásky k najväčšiemu nášmu priateľovi o osloboditeľovi, SSSR. Výchova a vyučovanie boli predchnuté mierovou politikou. Dôraz sme kládli na správne vysvetľovanie významu 15. výročia zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci. Družobnej škole v Moskve poslali sme niekoľko pozdravných listov a

matke Zoje Kosmodemianskej balík darčiekov vyhotovených žiakmi školy." (ZDŠ Vazovova 1958)

Pri príležitosti Mesiaca ČSSP sa navštevoval aj Dom ČSSP, v ktorom boli výstavy približujúce život v ZSSR a premietania sovietskych filmov. Do novembrových osláv zapadol aj Medzinárodný deň študentstva (17. 11.), kedy si pionieri pozývali na besedy v Bratislave študujúcich zahraničných študentov - z Mongolska, Cypru, Arabmi a pod.

V predvianočnom období sa konali Dni zimnej radosti, posedenie pod jedličkou, vítanie Deda Mráza, karnevaly na zimnom štadióne alebo v PKO a besiedky v čisto ateistickom duchu. Najlepší pionieri sa zúčastňovali Novoročnej slávnosti v PKO, neskôr v Dome odborov (Istropolis). Ocenením bolo ich novoročné prijatie predstaviteľmi verejného a politického života. Po oficiálnych príhovoroch nasledoval profesionálny kultúrny program.

Vo februári boli hlavným sviatkom oslavy Víťazného februára. K tomuto dňu sa opäť konali slávnostné akademie, školské rozhlasové okienka, a pionierske oddiely besedovali s členmi ľudových milícií z družobných podnikov.

Oslavy MDŽ a Dňa učiteľov mali v školách podobu školských rozhlasových okienok venovaných sviatku a prípravou darčiekov pre matky.

"Tieto sviatky sa už slávia dlhé roky... tieto dva sviatky sa budú oslavovať ešte veľmi dlho ako na našej škole, tak aj na iných. (ZDŠ Jelenia, 1968)

V apríli bolo prvou významnou oslavou výročie oslobodenia Bratislavy, 4. 4., kedy vybraní pionieri kládli na Slavíne kytice k hrobom padlých vojakov. Ďalším dôležitým dňom pre Pioniersku organizáciu bolo výročie jej založenia (24. 4.), pri príležitosti ktorého sa konali vedomostné súťaže o PO a slávnostné sľuby novoprijatých pionierov. Pioniersky sľub sa konal v reprezentatívnych priestoroch divadiel, od druhej polovice 70. rokov na Gottwaldovom námestí za účasti rodičov detí. Po úvodnom ceremoniáli detí v pionierskych rovnošatách dostali pionierske šatky, odznaky a preukazy. Po slávnostnom sľube nasledoval kultúrny program a občerstvenie. Tento ceremoniál sa bývalý režim snažil povýšiť na úroveň dôležitého medzníka životného cyklu a mal byť náhradou cirkevnej birmovky.

"Mimoriadne sa nám vydarilo skupinové zhromaždenie PO a slávnostné prijatie 130 žiakov tretích tried do PO ako i žiakov prvých a druhých tried do iskričiek PO. Skupinové zhromaždenie bolo v nedeľu 26. IV. 1959 vo veľkej aule SVŠT na Mýtnej ul. V prvých piatich laviciach sedelo 130 žiakov tretích tried. Po obsiahlej správe skupinovej vedúcej súdružky K. o činnosti skupiny PO bolo slávnostné prijímanie nových pionierov za zvukov tichej hudby... Skladanie pionierskeho sľubu dojalo nielen pionierov ale aj rodičov, z ktorých nie jednému tiekli slzy dolu tvárou. Po sľube bol podávaný slávnostný obed novým pionierom v školskej jedálni. Všetci noví pionieri obdržali o prijatí diplom. O tejto akcii hovorili rodičia do konca školského roku.

Podobne boli prijatí do iskričiek žiaci 1. a 2. ročníkov. Sľub skladali v Múzeu V. I. Lenina z príležitosti Dňa víťazstva, 9. mája. Text sľubu zložila spisovateľka K. Bendová ako prvý pre žiakov našej školy: Ja, iskrička sľubujem,

*že sa dobre učiť chcem,
doma budem pomáhať,
slabším budem radiť,
aby ma vždy mohli mať
všetci ľudia radi.*

Každý žiak dostal preukaz o zložení sľubu." (ZDŠ Vazovova 1959)

Apríl, podobne ako i január, bol tiež obdobím návštev múzea V. I. Lenina.

Do prvomájového sprievodu sa zapájali predovšetkým starší žiaci zo škôl nachádzajúcich sa v blízkosti jeho trasy. Najlepší pionieri tvorili predvoj sprievodu a približne do konca sedemdesiatych rokov vopred nacvičovali slávnostný pochod v osobitých útvaroch. Ostatní starší pionieri tvorili špalier pozdĺž sprievodu.

"Z každého oddielu boli vybraní do sprievodu desiat najlepší. Deň pred manifestáciou mali generálku na Dobšinského ulici. Na 1. mája bol zraz o pol ôsmej pred školou ostatní žiaci išli so svojimi učiteľmi stáť špalier. Na začiatku sme dostali červené, biele a modré vlajky. Nimi sme po celý sprievod mávali. Bolo nám veselo." (ZDŠ Jelenia, 1965)

9. máj bol opäť príležitosťou pre kladenie vencov k hrobom padlých vojakov na Slavíne, alebo držania čestnej stráže pri tomto oficiálnom podujatí.

Na Medzinárodný deň detí školy a PO usporadúvali športové súťaže, do polovice sedemdesiatych rokov sa konali na športoviskách nachádzajúcich sa v Grassalkovichovej záhrade, dosiaľ známej naj pod názvom "Pioniersky park".

Osobitú kapitolu pionierskeho kalendára spočiatku tvorili oslavy životných jubileí významných politických osobností, neskôr sa zdôrazňovali už len niektoré spomienkové dni na narodenie či úmrtie. V prvých rokoch po februári 1948 je na týchto oslavách možné pozorovať postupný posun hodnôt z oficiálnej úrovne do každodenného života školy. V rokoch 1948 až 1950 sa oslavovali narodeniny T. G. Masaryka, v rokoch 1948 a 1949 sa konala spomienka na M. R. Štefánika, a v tých istých rokoch sa oslavovali aj narodeniny prezidenta M. Beneša. V roku 1948 sa zároveň slávil aj narodeniny K. Gottwalda, J. V. Stalina, (pri príležitosti ktorých sa podpisovala zdravica) a výročie dňa narodenia V. I. Lenina. Neskôr oslavy narodenín politických osobností ustúpili do úzadia (pravdepodobne úmerne s ich popularitou) a v kronikách sa opätovne objavujú až 77. narodeniny Ľ. Svobodu v školskom roku 1972/73. Stabilnou súčasťou pionierskeho kalendára zostal deň narodenia a úmrtia V. I. Lenina. Okrúhle narodeniny hlavy štátu sa však aj v 60. a 70. rokoch nezaobišli bez darov zo strany Pionierskej organizácie, starali sa však o ne umelecké krúžky pri Domoch pionierov a mládeže. Mnohé z týchto darčiekov, hlavne tie hodnotnejšie, sa k adresátovi nikdy nedostali a počas ich dopravovania boli rozkradnuté.³

Okrem periodicky sa opakujúcich podujatí mali slávnostnú atmosféru aj prelomové obdobia života spoločnosti, pri ktorých bola príležitosť vyzdvihnúť hospodárske a politické úspechy socialistickej spoločnosti. Dôvodom k hospodárskemu bilancovaniu boli ukončenia päťročných hospodárskych plánov a nové plánované obdobia začali pompézne s množstvom pracovných záväzkov. *"2. januára privítala slávnostne vyzdobená školská budova žiakov a všetkých zamestnancov školy, aby takto spoločne slávnostne vstúpili do prvého roka III. päťročného plánu. Za veľkého nadšenia vstúpili žiaci i zamestnanci pri zvukoch slávnostných fanfár pionierov, prechádzali špalierom rozjasených zväzákov, aby ešte s väčším elánom dali sa do práce v III. päťročnici, ktorá má dobudovať socializmus v našej vlasti a dať základ pre budovanie komunizmu."* (ZDŠ Vazovova 1960/61)

Delegácie pionierov ako symbol komunistickej budúcnosti nechýbali ani pri žiadnych dôležitých momentoch života vládnucej strany a formálnymi zdravicami potvrdzovali svoju podriadenosť. *"Delegáti dostávajú od pionierov kvety a pozdravné listy. Niektorí z delegátov majú v očiach slzy. Pionieri dostali na pamiatku od delegátov patentné ceruzky. Na dnešný deň tak skoro nezabudneme."*

Svojou účasťou a kultúrnymi programami pionieri spestrovali aj oslavy rôznych výročí v patronátnych alebo družobných továrňach, čím demonštrovali svoju blízkosť k robotníckej triede. Účinkovali aj pri občianskych obradoch čo bolo súčasťou svetonázorovej výchovy.

"Vítanie novorodiatok obyvateľov okresu Vinohrady. Pripravili program a rodičom dávali kytice." Týmto si mohli utvrdiť, že novorodiatka treba prijať takýmto spôsobom. Tento spôsob prijatia detí iste zostane v nich dostačujúci." (ZDŠ Vazovova 1959/60) Pionierske skupiny mali aj svoje osobité slávnosti, akými bolo prijatie pomenovania podľa niektorej historickej osobnosti, majúcej zásluhy na protifašistickom odboji alebo formovaní komunistickej strany. Slávnostnými okamihmi bolo aj preberanie ocenení delegátmi kolektívov alebo jednotlivcami, pričom pamiatkou bolo ofotografovanie pod vlajkou KSS

alebo PO. Mimoriadným ocenením práce jednotlivcov bolo udelenie preukazu do medzinárodného pionierskeho tábora, najslávnejším bol ruský Art'ek.

Deti vo svojom každodennom živote prostredníctvom pionierskej organizácie a školy boli upozorňované na radostné i smutné dejinné udalosti týkajúce sa tzv. východného bloku, spoločne ich prežívali.

"Správa o lete Gagarina bola oznámená žiakom počas vyučovania školským rozhlasom a v tom momente sa školou nieslo mohutné "hurá". Zo správ učiteľov bolo zistené, že v mnohých triedach sa žiaci rozplakali radosťou, že to bol sovietsky človek".(ZDŠ Vazovova, 1961)

"Ozýva sa pionierske okienko práve v piatok, keď sa už tešíme na vikend, ktoré oznamuje: V piatok budúci týždeň sa konajú oslavy VOSR v kine Dukla. Vo štvrtok sa dozvedáme smutnú novinu - najvyšší predstaviteľ ZSSR súdruh Leonid Iljič Brežnev zomrel vo veku 75 rokov. A prichádza piatok. Učíme sa len dve hodiny a potom vchádzame na slávnosť do sály v kine Dukla. Súdružka učiteľka nám opäť pripomenula smutnú správu a my všetci sme minútu ticha uctili pamiatku zosnulého L. I. Brežneva. V krátkom referáte s. J. sme si vypočuli dejinný pochod VOSR a význam nášho stretnutia. V druhej časti osláv nám starší pionieri predniesli kultúrny program. Po kultúrnom programe nasledoval sovietsky film, po ktorom sme sa rozišli." (ZŠ Jelenia, 1982).

Podujatia súvisiace so životom mesta mali tiež politický charakter. Žiaci škôl v špalieroch pri komunikáciách vítali štátnikov navštevujúcich Bratislavu, starali sa o pamätne tabule na domoch, o pomníky a hroby padlých hrdinov. Nemasových podujatí sa zúčastňovali vybrané delegácie pionierov, spravidla členovia skupinovej rady, pre ostatných pionierov bola účasť na výberovom podujatí poctou.

"Nielen tento pioniersky rok, ale aj cez letné prázdniny sa vybrali z našej pionierskej skupiny pionieri, ktorí boli držať čestnú stráž na Slavíne alebo pri rôznych pamätníkoch cez prázdniny boli držať čestnú stráž pri večnom plameni. Vybrať pionierov nebolo také ťažké. Zúčastnení sa počuli v pionierskom okienku. Aby boli v rovnakých rovnošatách, všetci dostali červené vetrovky a tak im nebolo zima. Poniectori sa videli i v televízii a boli na to hrdí nielen doma, ale aj v školskom kolektíve." (ZŠ Jelenia, 1984/85)

Celý stereotyp osláv bol natoľko vžitý, že pionieri si ho pri zostavovaní plánov práce automaticky zaraďovali do plánu. Pionierske oddiely boli hodnotené aj podľa toho, nakoľko aktívne sa týchto osláv zúčastnili. V čase rozšírenia samolepiek, približne v polovici 70. rokov za každým významnejším podujatím nachádzame dobrý bod v podobe samolepky s červeným karafiátom, orgovánom a pod. K prebúdzaniu záujmu o politické udalosti ktoré prispeli k budovaniu komunizmu, slúžili aj každoročné celoštátne vyhlásené pionierske hry nesúce budovateľské názvy, napr. Rok smelých pionierskych činov, V krajine kde zajtra znamená včera, Signál X-T, Stopa 25, Pionierska cesta odvahy, Cestou k slobode a mieru, Atómový reaktor a ďalšie.

Spoločensko-politické zlomy je v pionierskych kronikách možné pozorovať v školských rokoch 1950/51, 1969/70, aj 1990/91, teda približne 1-2 roky po politických prevratoch. Prejavili komentármí, bielymi miestami a často aj zmenou rukopisu, čo svedčí o výmene zapisovateľa.

"Tento školský rok sa nám začal v tiesnivej atmosfére. Zavinili to posledné augustové udalosti. V noci 21. augusta nás obsadili vojská SSSR, MĽR, RLR a PLR. Všetci sme boli zdesení, keď sme sa zobudili do strelby. Medzi mnohými mŕtvymi boli aj pionieri našej skupiny: Peter Legner a Ondrej Čermák. Škoda ich, škoda každého života, ktorý takto násilne skončil.

Filmové predstavenie na 1. septembra sme odvolali. Školský rok sme otvorili vysielaním cez rozhlas, prejav s. riaditeľa O. bol veľmi dojemný. V septembri-októbri sme pracovali na úprave bratislavského hradu v rámci Dubčekových zmien, odpracovali sme veľa hodín, boli sme vyhodnotení ako 4. najlepšia bratislavská skupina. (ZDŠ Jelenia, 1968)

Ďalej sa dozvedáme, že v tomto školskom roku sa nekonal pioniersky sľub, pretože bol nedostatok pionierskych vedúcich. Zmenili sa pionierske rovnošaty - belasé košele boli zamenené za športové oblečenie v kaki-farbách pripomínajúce skautské úbory.

"Zmenil sa sľub a pribudli skúšky pripravenosti, dôvery a vernosti. Školský rok sme ukončili slávnostne. Pionieri pripravili program nielen pre seba, ale aj súdruha riaditeľa, ktorý sa týmto rokom s nami rozlúčil. Okrem súdruha riaditeľa nám odišlo päť ďalších súdruhov učiteľov." (ZDŠ Jelenia 1968/69)

Od osemdesiatych rokov v pionierskych kronikách ubúdajú zmienky o hospodárskych úspechoch, nahrádzajú ich podujatia prezentujúce mierovú politiku Sovietskeho zväzu - školský rok začínal tzv. hodinou mieru, konali sa mierové mítingy, mierové pochody, pionierske skupiny navštevovali členovia obvodného mierového výboru. Kroniky začínajú pôsobiť civilnejšie, viac priestoru je venovaného žiackym výletom, športovým súťažiam, záujmovej činnosti. V roku 1990 PO SZM zanikla a kroniky sú ďalej písané ako kroniky školy.

Uvedené fakty o činnosti detí v Pionierskej organizácii zaznamenané v školských a pionierskych kronikách nie sú zďaleka vyčerpávajúce. Okrem spoločensko-politických aktivít tvorili významnú zložku športové a umelecké súťaže, výlety, činnosť v záujmových krúžkoch ktoré boli zamerané na rozvoj zručnosti, pohybu a technických vedomostí detí. Kroniky škôl zachytávajú tiež časť dejín školstva, sociálnu starostlivosť o žiakov a atmosféru prežívaného obdobia, ktorú však v 2. polovici 20. storočia je možné vyčítať viac medzi riadkami.

POZNÁMKY

1. *"Podľa nariadenia Predsedníctva vlády bola povinná účasť štátnych a verejných zamestnancov v Bratislave na manifestácii 14. II. 1943, teda aj učiteľstva. Mimo toho každá škola usporiadala školskú slávnosť, ktorej program stanovilo Ministerstvo".* Školská kronika ZŠ Jelenia, školský rok 1942/43.

2. Encyklopédia Slovenska. Heslo Pionierska organizácia.

3. Nie je to však špecifikum sledovaného obdobia, podobnú skúsenosť som zaznamenala aj pri návšteve pápeža v roku 1990 kedy sa stratil obrus vyšívaný ženami z obcí Čataj a Cífer.

V Bratislave, 8. 11. 1993.

Vývojové trendy v urbánnej antropológii

Alexandra Bitušiková

Príspevok vznikol na základe štúdia špecializovaných amerických urbánno-antropologických periodík a publikácií. Prináša stručný pohľad do tvorivej vedeckovýskumnej "dielne" urbánnych antropológov vo svete v období posledných dvadsiatich rokov, čím chcem prispieť k preklenutiu istej informačnej bariéry, ktorú pociťujeme na Slovensku z nedostatku zahraničnej odbornej literatúry.

Urbánna antropológia, resp. urbánna etnológia je relatívne mladým odvetvím sociálnej a kultúrnej antropológie. Mesto síce bolo objektom záujmu niektorých sociológov a antropológov už od dvadsiatych - tridsiatych rokov 20. storočia (chicagska škola sociológie mesta), ale pre väčšinu etnológov, sociálnych a kultúrnych antropológov to dlhé roky zostávala terra incognita. Systematickejší výskum mestského prostredia sa rozvíja najmä v posledných desaťročiach. Súvisí to s rastúcou urbanizáciou a migráciou vidieckeho obyvateľstva - tradičného predmetu antropologického výskumu - do miest, čo je celosvetový jav, ktorý prináša so sebou mnohé sociokultúrne, historické, politicko-ekonomické a psychologické zmeny.

Históriu urbánnej antropológie sa tiahne zápas o jej opodstatnenie a miesto v systéme antropologických disciplín či subdisciplín. Diskusia a polemika o špecifikách urbánneho výskumu, metodike a predmete skúmania sa rozvíja najmä na stránkach špecializovaných odborných časopisov *Urban Anthropology* (vychádza od r. 1972 v USA), *City & Society* (od r.1987 v USA) a *Urban Life* (od r. 1974 v USA, predtým *Urban Life and Culture*). Je prekvapujúce, ako z roka na rok vzrastá počet tých, ktorí sa vo svojej vedeckovýskumnej a pedagogickej činnosti orientujú na urbánnu societu. Profesnou základňou urbánnych antropológov je *World Union of urban Anthropologists - WUUA* (Svetový zväz urbánnych antropológov), ktorého centrum je v Brockporte, štát New York, USA. Táto dobrovoľná nezávislá organizácia združuje stovky urbánnych antropológov z celého sveta. Žiaľ, na zozname nefiguruje žiaden zástupca zo Slovenska. To vyvoláva u západných kolegov dojem, že urbánna antropológia na Slovensku ešte nezapustila korene, čo nie je pravda.

Predmet urbánno-antropologického výskumu

Štúdium spomínaných periodík naznačuje, kam sa v posledných desaťročiach uberá urbánno-antropologický výskum vo svete. Spektrum záujmov urbánnych antropológov je široké tak, ako je široká škála problémov ktorejkoľvek subdisciplíny sociálnej a kultúrnej antropológie či etnológie. K najfrekvencovanejším tematickým okruhom patrí:

- etnicita, interetnické vzťahy, etnická identita, národnostné menšiny
- ekonomika (obchod, trhy, socioekonomické vzťahy, zamestnanecké subkultúry)
- migrácia z vidieka do miest a jej dôsledky (sociokultúrne zmeny vyplývajúce z migrácie, premena tradičného spôsobu života)
- adaptácia, akulturácia a socializácia v mestskom prostredí
- rodina a príbuzenské vzťahy v meste (funkcia rodiny, príčiny a dôsledky destabilizácie rodiny)
- sociálna stratifikácia
- urbánne komunity a inštitúcie (seky, záujmové skupiny, revoltujúce skupiny - hippies a pod.)
- mestská chudoba a bezdomovci

- zdravie (gerontológia, sociálna psychológia, AIDS)
- politika
- náboženstvo
- ženy, ich zaradenie, postavenie a vzťahy v spoločnosti
- drogy, alkoholizmus a kriminalita
- metodika urbánneho výskumu
- urbánna typológia (Kemper 1991)

Pri výskumoch urbánni antropológovia preferujú:

- veľkomestá pred menšími mestami
- jadro-vnútorané mesto (intravilán mesta) pred veľkými predmestiami - nižšie triedy
- migrantov - novousadlíkov

Minimálna pozornosť je venovaná výskumu stredných a vyšších vrstiev, problémom preľudnenosti v mestách či zamestnaneckým subkultúram. Historizujúci prístup, na aký sme zvyknutí pri našich výskumoch, je pomerne zriedkavý. Zaujímavý je súčasný stav a budúcnosť. Napriek týmto tendenciám si myslím, že pochopiť také zložité a diferencované spoločenstvo, akým mesto bezpochyby je, nemožno bez prieniku cez jeho historický a geografický vývin.

Väčšinu štúdií charakterizuje interdisciplinárny prístup a snaha o aplikáciu výsledkov v spoločenskej praxi, t.j. návrhy riešenia problémov mesta na základe skúmania a poznania sociokultúrnej a politicko-ekonomickej situácie v skúmanej urbánnej lokalite.

Geografický rozsah urbánno-antropologických výskumov

Geografickým cieľom urbánno-antropologických výskumov je podľa sledovaných periodík najčastejšie Amerika (USA, Mexiko, Peru, Kanada, Brazília). Tento fakt iste ovplyvňuje najmä americká proveniencia časopisov. Väčším počtom sú zastúpené aj štúdie z Veľkej Británie, Indie, Kene, Filipín a Poľska (Kemper, 1991). Slovensko sa nevyskytuje ako cieľ urbánnych výskumov a ani v zozname autorov nemáme slovenského zástupcu. Škoda. Myslím si, že výsledky našich odborníkov sú porovnateľné s výsledkami západných kolegov a boli by zaujímavým materiálom pre široký okruh urbánnych antropológov.

Metodika urbánno-antropologických výskumov

Metodika je témou, o ktorej sa na stránkach urbánno-antropologických časopisov vedú dlhé diskusie. Nie je to nič prekvapujúce. Urbánny antropológ naozaj nemôže v meste vystačiť s tradičnými etnografickými technikami a musí siahnuť po nových metódach, resp. ich prebrať od sesterských disciplín, najmä sociológie.

Sociálna a kultúrna antropológia (urbánu nevyvímajúc) vychádza v zásade z troch základných prístupov k štúdiu: holistického, komparatívneho a relativistického. *Holistický prístup* je založený na presvedčení, že akýkoľvek jav, ktorý je predmetom sociálno-antropologického výskumu, je len časťou širokého systému znakov, hodnôt, názorov a postojov. Žiaden jav nemožno preto skúmať izolovane bez vzťahu k iným sociokultúrnym, historickým či ekonomickým aspektom. *Komparatívny prístup* sa vyvinul zo skúseností sociálnych a kultúrnych antropológov, ktorí pochopili, že názory, pojmy a kultúrne vzory platné v "materskej" krajine nemusia byť vždy platné a samozrejme v iných krajinách. Spôsob života ľudí na rôznych miestach zeme a v rôznom čase je tak rozmanitý, že žiadnu teóriu nemožno vysloviť a zovšeobecniť bez poznania a porovnania javov na viacerých miestach. *Relativistickým prístupom* sa sociálny a kultúrny antropológ snaží potlačiť akékoľvek etnocentrické pocity pri výskume, t.j. považuje iné kultúrne vzory a tradície za rovnocenné s vlastnou kultúrou a rozdiely chápe ako prirodzený výsledok iného kultúrno-historického vývinu. Kultúrny relativizmus vedie k tolerancii k iným národom a národnostiam (Bailey, Peoples 1988).

Výskumná metodika používaná v urbánnej antropológii vychádza z tradičných etnografických techník založených na osobnom kontakte s informátorom (priame a nepriame pozorovanie, konverzácie, formálne a neformálne interview, genealogická metóda ai.). Od výskumníka sa očakáva dlhodobá aktívna účasť v kultúrnom a spoločenskom živote a práci skúmanej rurálnej alebo urbánnej lokality. Výskum v diferencovanom urbánnom spoločenstve vyžaduje doplniť výskumné metódy o také, ktoré sú schopné zmapovať a postihnúť povahu a intenzitu rôznych sociálnych vzťahov a kontaktov v urbánnej lokalite.

Najpoužívanejšou technikou vyvinutou najmä pre potreby urbánneho výskumu je "sieťová analýza" (network analysis, social network analysis). Predmetom skúmania je určitá osoba (alebo skupina ľudí) a všetky kontakty tejto osoby (alebo skupiny) s inými ľuďmi. Metóda vychádza z predpokladu, že každý človek má svoju "osobnú sieť" (personal network), t.j. sieť svojich príbuzných, priateľov, známych i náhodných známych a osobitú skladbu kontaktov (ekonomických, sociálnych, politických či náboženských). Metódou sieťovej analýzy možno:

1. sledovať všetkých jedincov, s ktorými určitá osoba príde do akéhokoľvek kontaktu počas dňa (alebo dlhšieho obdobia)

2. zaznamenať jednoduchú sieť, t.j. tých jedincov, s ktorými sa určitá osoba stretáva v pracovnom alebo svojom voľnom čase.

Sieťová analýza skúma charakter a intenzitu týchto kontaktov (Kottak, 1991). Etnografi použili techniku sieťovej analýzy prvýkrát pri štúdiu inštitúcie susedstva v európskom mestskom prostredí v päťdesiatych rokoch 20. storočia (Bott 1954, Barnes 1956). Odvtedy je jednou z najpoužívanejších techník v urbánnom výskume.

Na zbieranie, spracovanie a interpretáciu kvantitatívnych dát používajú urbánni antropológovia štatistické metódy, ktoré sú vhodné najmä v komparatívnom štúdiu podobností a rozdielov medzi rôznymi spoločenstvami. Doplňujúcimi technikami v urbánnom výskume sú analýzy regionálnej a lokálnej tlače, kartografické metódy či pozorovanie verejných miest (traffic relationships) - sledovanie "cudzincov", t.j. tých, ktorí sa svojím správaním a konaním vymykajú zaužívaným miestnym kultúrnym pravidlám.

Základnou metódou každého sociálno- a kultúrno-antropologického výskumu však stále zostáva práca v teréne a osobný kontakt s informátorom - či v rurálnom alebo urbánnom prostredí (ethnographic fieldwork). Potvrdzujú to všetky štúdie v sledovaných urbánno-antropologických periodikách, ktoré vychádzajú z priamych výsledkov terénnych výskumov (primary data) a štatistické metódy využívajú len príležitostne. Prevalu majú prípadové štúdie (case studies) pred komparatívnymi príspevkami a synchrónny prístup pred dlhodobým diachrónnym prístupom vo výskume.

V rámci urbánnej lokality sústreďujú antropológovia svoju pozornosť na jednotlivcov (life histories), špecifické spoločenské udalosti a príležitosti (krčmy, pláže, trhy, nákupné centrá, letiská, festivaly a pod.), obytné jednotky (byty, činžiaky, hotely, penzióny pre dôchodcov, nemocnice) a pracovné miesta - továrne, školy a pod. (Kemper, 1991). Komparatívne štúdie sledujú určité sociálne, etnické či konfesijné spoločenstvá a skupiny v rámci jednej urbánnej lokality alebo v širšom národnom až medzinárodnom kontexte.

Štúdie publikované v urbánno-antropologických periodikách naznačujú tendencie vývoja urbánnej antropológie vo svete. Dokazujú, že urbánna antropológia si vydobyla svoje pevné miesto v systéme antropologických subdisciplín a ako taká má právo i povinnosť vyjadrovať sa k mnohým problémom súčasných mestských spoločenstiev.

Literatúra

BARNES, J.A.: *Class and Committees in a Norwegian Island Parish. Human Relations* 7, 1954, s. 39-58.

BAILEY, G.-PEOPLES, J.: *Humanity. An Introduction to Cultural Anthropology. West Publishing Company, USA, 1988.*

BOTT, E.: Family and Social Network. London, Tavistock, 1957.

GMELCH, G.- ZENNER, W.: Urban Anthropology - A Survey of the Field from a classroom Perspective. Urban Anthropology Vol.7, No 2, 1978, s. 207-216.

KEMPER, R.V.: Trends in Urban Anthropological Research: An Analysis of the Journal Urban Anthropology 1972-1991. Urban Anthropology, Vol. 20, No 4, 1991, s. 373-384.

KOTTAK, C.P.: Cultural Anthropology. USA 1991.

Etnicita, kultúra a hranice. Prípád Strednej Európy

Gabriela Kiliánová

Cieľom môjho príspevku je uvažovať o koexistencii etnických skupín. Táto úvaha má dve časti. V prvej sa zaoberám strednou Európou ako regiónom, kde spolužitie početných a rôznych skupín existovalo od pradávna, a kde otázky koexistencie nastoloval každodenný život. V druhej časti sa pokúsim na základe materiálu z terénnych výskumom v hraničnej oblasti ukázať, ako vyzeralo spolužitie ľudí na mikrosociálnej úrovni, akú úlohu hrala etnicita vo vzájomných vzťahoch, či a nakoľko ovplyvňovala každodenné činnosti človeka.

Etnické skupiny v Strednej Európe

Ak uvažujeme o etnicite, etnickej identite ako jej neoddeliteľnej súčasťi a etnických skupinách tvorí pre nás stredná Európa priam laboratórium pre naše výskumy. Podľa jednej z posledných úvah Hobsbawna etnicitu možno chápať ako "...spôsob prejavovania *skutočného* (reálneho) pocitu skupinovej identity, ktorý spája členov (skupiny) "my", pretože zdôrazňuje rozdiely so (skupinou) "oni". (Hobsbawn 1992, s. 4, zdôraznil autor). Pod pojmom etnická skupina budem v mojom príspevku rozumieť skupinu, ktorá zdieľa predstavu o istých spoločných originálnych fenoménoch duchovnej alebo materiálnej podstaty, čo ju (reálne či fiktívne) odlišujú od inej skupiny. A nakoniec etnická identita "...je súhrn pocitov členov skupiny o istých hodnotách, symboloch a spoločných dejinách, ktoré ich určujú ako zvláštnu skupinu". (A.P. Royce, 1982, s. 18).

Nepokladám existenciu etnickej skupiny za raz navždy danú a nemeniteľnú. Rovnako sa mení a vyvíja jej obsah. (A.P. Royce, 1982, s. 7). Aj etnickú identitu musíme chápať nie ako stav, ale ako štruktúru rôznych prvkov, ktoré môžu byť vzájomne kompatibilné, koherentné, ale aj protirečivé a kontrastné. Celá štruktúra sa naviac neustále mení v historickom vývoji, prvky sa preskupujú, vymieňajú, nahrádzajú inými, v závislosti od rôznych situácií, v závislosti od spoločenských zmien a v interakcii s inými skupinami. A toto je kľúčový bod, ktorý dobre poznáme z etnografických výskumov: etnická identita vzniká, vyvíja sa, vystupuje do popredia v styku jednotlivca alebo skupiny s inou etnickou skupinou.

Stredná Európa je taký región, kde rozdielne etnické skupiny žili spolu po stáročia. Podľa rôznych autorov a rôznych koncepcií vymedzenie strednej Európy kolíše. Pre lepšie pochopenie ďalších úvah však chcem aspoň približne vymedziť územie, ktoré, myslím, do tohto regiónu spadá: Nemecko (predovšetkým jeho južná východná časť), severné Taliansko, Rakúsko, Slovinsko, Chorvátsko (predovšetkým severná časť), Maďarsko, západné Rumunsko (Sedemhradsko), Česko, Slovensko, Poľsko, západná Ukrajina a Litva. Samozrejme toto ohraničenie je len pomocné, a v žiadnom prípade si pod ním nemôžeme predstavovať pevné hranice, iba približné a pohyblivé, konturovanie istého celku. (Kiliánová, 1994, s.12).

Čím sa vyznačuje tento región Európy? Na relatívne malom území sa stretali všetky hlavné európske etnické skupiny: románske, germánske, slovanské a ugrofínske. Do 2. svetovej vojny výraznú úlohu v strednej Európe hralo židovstvo. Usadlí aj kočovní Rómovia dotvárali pestré etnické zloženie. Čo je však ešte dôležitejšie, etnické a konfesionálne skupiny nežili len ako susedia vedľa seba, ale často - a to je typické pre strednú Európu - obývali spoločné teritória, vytvárali zmiešané územia. Početné migrácie obyvateľstva, niekoľko vln kolonizácií od raného stredoveku až po koniec 19. storočia, ktoré, často uľahčoval pohyb v jednom štátnom útvare, vytvorili zo strednej Európy skutočnú etnickú a konfesionálnu mozaiku.

Skladala sa z rôznych foriem enkláv a diaspor, jazykových a kultúrnych ostrovov a pod. Ako príklad možno uviesť postup kolonistov z nemeckých krajín smerom do stredovýchodnej, východnej a južnej Európy od stredoveku.¹ Iným významným príkladom boli vnútorné migrácie obyvateľstva strednej Európy počas tureckých vojen a po nich.² Ďalšie a ďalšie príklady by sme mohli uvádzať, no nie je to natoľko potrebné. Pre nás je dôležité, že obdobie vzniku národnej otázky a budovania národných štátov na prelome 18. a 19. storočia zastihlo strednú Európu v podobe zložitého prepletanca etnických skupín. Etnicky homogénne oblasti neboli veľké a neustále sa striedali s etnicky zmiešanými územiami.³ Narušenie tohto obrazu a proces etnickej homogenizácie nastáva výrazne po 1. svetovej vojne v období vytvárania národných štátov, ale najmä v dôsledku udalostí 2. svetovej vojny masovým odsunom, presunom, výmenou a vyčistením obyvateľstva na základe jeho etnickej identity (Suppan, A. - Heuberger, V. 1991, s.41).

Z hľadiska historického a kultúrneho je potrebné uvedomiť si o strednej Európe ešte ďalšie skutočnosti. Je to taktiež územie, pokiaľ prišla západná kristianizácia a s ňou spojené ideologické, filozofické smery, vrátane reformácie, protireformácie a náboženských vojen. Táto hranica je na kultúrnej mape Európy dodnes zreteľne čitateľná. Stredná Európa zdieľa so západnou Európou spoločné kultúrne dedičstvo gotickej, renesančnej, barokovej či klasicistickej doby (Szücs, 1990, s.15). Na druhej strane až po strednú Európu (alebo presnejšie po stredo-východnú Európu) prišla tiež kristianizácia z Byzancie a na tomto území sa oba prúdy stretli. Napriek príklonu strednej Európy k Rómskej cirkvi pôsobil byzantský kultúrny vplyv v stredovýchodnej Európe (napr. v Uhorsku) ešte po celý raný stredovek až do 12. storočia (Avenarius, 1992, 15).

Stredná Európa, tento veľmi etnicky, religiózne i kultúrne heterogénny región, vytvárala (a dodnes, nazdávam sa, vytvára) osobitný kultúrny a historický celok, ktorý stál na križovatke medzi východom a západom, prikláňal sa raz viac na jednu, raz viac na druhú stranu. Mal však aj svoj vlastný imanentný vývoj, za ktorým stáli dlhodobé sociálne štruktúry. (Szücs 1990, 13). Partikulárny historický a kultúrny vývoj regiónu nesporne podporovala integrácia zemí do jedného štátu alebo pod nadvládou jedného panovníckeho rodu. V tomto zmysle hrá napr. habsburská dynastia iste jednu z kľúčových úloh vo vývoji strednej Európy. Kultúrna integrácia regiónu bola podporovaná štátnou správou, jednotným edukačným systémom, jednotnou kultúrnou politikou atď., čo postupným vývojom tiež dalo určitý spoločný rámec, prejavujúci sa v spôsobe života obyvateľstva a v kultúrnom dedičstve tejto oblasti. Ako príklad môžeme uviesť kultúrne dedičstvo baroka. Práve v strednej Európe nadobudlo najrozvinutejšie formy (Tapié, 1971, 95) a hlboko ovplyvnilo kultúru najširších vrstiev obyvateľstva. V istom prenesenom zmysle slova môžeme hovoriť o kultúre baroka ako o prvej masovej, a tým jednotiacej kultúre na tomto území.⁴ V takýchto súvislostiach dovoľujem si hovoriť o strednej Európe ako o samostatnom kultúrnom regióne, ktorého istý kultúrny štýl stál ako jednotiaci rámec nad kultúrnymi znakmi etnických a konfesijných skupín tohto územia.

Z hľadiska našej témy je dôležité si uvedomiť, že stredná Európa pre svoju etnickú, jazykovú, kultúrnu a konfesijnú rôznorodosť neustále konfrontovala v každodennom živote jedinca i skupiny s týmto javom. Dôsledkom toho bolo nielen raz tolerantné a raz konfliktné spolužitie skupín, ale aj také javy, ako dvojité identity jednotlivca, zmeny identity počas života, bilingvizmus až trilingvizmus obyvateľov, multikultúrnosť zmiešaných oblastí. Išlo o javy, ktoré napomáhali interetnickým kontaktom a integrácii regiónu. Na druhej strane história nám prináša dostatok údajov o premenách identity, o veľkej dynamike vývoja etnickej a národnej identity na tomto území, najmä za posledných 200 rokov, t.j. hlavne od vzniku národných ideí v Európe.⁵ Aby celý obraz bol ešte komplikovanejší, dynamika vývoja etnickej/národnej identity u jednotlivých etnických skupín v strednej Európe nebola rovnaká. Časový posun tvorí rozdiel života jednej i viacerých generácií. Nazdávam sa, že

nerovnomerný vývoj práve v tomto fenoméne bol jedným zo základov, ktorý vyvolal napätia i osudné konflikty v tejto časti Európy, s ktorými sme konfrontovaní dodnes.⁶

Nerovnomerný vývoj etnickej a národnej identity je zachytený aj v stereotypných obrazoch o národoch strednej Európy. Zatiaľ čo tzv. "štátotvorné" národy, ako Česi, Poliaci, Nemci, Rakúšania, Maďari, vystupujú výraznejšie, iné, napr. Ukrajinci alebo Slováci, sú na plátne strednej Európy nevýrazní, nejasní.

V súvislosti s oživovaním predstavy o strednej Európe ako o zvláštnom regióne stretávame sa dnes niekedy až s nostalgickými reminiscenciami na tento kus dobrej starej Európy, kde vraj v pokoji a mieri šťastne nažívali rôzne národy. Nechcem evokovať takéto idylické obrázky. Skutočnosť, že rôzne etnické skupiny žili tu vedľa seba, nebola vždy bez problémov. Máme dostatok údajov o tom, že vznikali spory na etnickej báze, ktoré prerastali až do vážnych konfliktov. Citlivosť etnickej otázky si uvedomovali ľudia v tomto regióne dávno pred vznikom národnej idey a hľadali spôsoby, ako sa s ňou vyrovnat'. Zároveň vieme, že etnická identita je len jednou z identít človeka a vôbec nestojí stále na prvom mieste v jeho živote. Ba sú aj obdobia v histórii, kedy etnická identita nehrá najdôležitejšiu úlohu v spoločenskom živote a spoločenskom pohybe. Napr. v strednej Európe, kde veľa miest už od stredoveku bolo etnicky zmiešaných, alebo sa takými najneskôr koncom 19. storočia počas priemyselnej revolúcie stali, pochádzať z Prahy, Viedne alebo Prešporku mohlo znamenať dôležitejší údaj, než či išlo etnicky o nemeckého, maďarského alebo slovenského obyvateľa mesta.

Koexistencia etnických skupín v každodennom živote

Ak bola koexistencia etnických skupín v tomto regióne a akú úlohu hrala v každodennom živote ľudí? Rada by som tieto otázky osvetlila na základe poznatkov z terénnych výskumov v lokalitách na slovensko-rakúskej hranici.

Výskumy v oblasti okolo hraničnej rieky Moravy realizujem na slovenskej strane od roku 1988 a na rakúskej strane od roku 1994.⁷ Opieram sa aj o staršie práce a výskumy ako zo slovenského, tak i rakúskeho územia. V prípade Rakúska ide najmä o výskumy H.P.Fielhauera (1978a, 1978b) a jeho študentov.⁸

V doterajšom výskume som sa zamerala iba na slovensko-rakúske vzťahy. Časovo chcem hovoriť o situácii približne od prelomu 19. a 20. storočia podnes. Treba si uvedomiť, že v tomto časovom období prišlo k niekoľkým závažným politickým zmenám. Do roku 1918 existovalo Rakúsko-Uhorsko. Rieka Morava bola vnútornou hranicou medzi Rakúskom a Uhorskom. Po rozpade monarchie stala sa štátnou hranicou medzi nástupníckymi štátmi, t.j. medzi Rakúskom a Československom. Udalosti pred a počas 2. svetovej vojny priniesli opäť zmeny: roku 1938 bolo Rakúsko anektované Nemeckou ríšou, roku 1939 sa rozpadlo Československo na Protektorát Čiech a Moravy a Slovenský štát. Rieka Morava sa stala hranicou medzi Nemeckou ríšou a Slovenskom. Po 2. svetovej vojne sa rieka Morava znova stala štátnou hranicou medzi obnoveným Rakúskom a Československom a čoskoro aj jednou časťou železnej opony, čo podelila Európu na východnú a západnú. Po rozdelení Česko-Slovenska roku 1993 je rieka Morava v hornom toku hranicou medzi Českom a Slovenskom a v dolnom toku medzi Slovenskom a Rakúskom.

Každodenný život obyvateľov okolo rieky Moravy prinášal veľa situácií, kedy sa Slováci a Rakúšania dostávali do styku. Obyvatelia z dedín sa stretali už pri poľných prácach, pretože Slováci a Rakúšania mali pozemky na oboch brehoch rieky. V pohraničnej oblasti fungoval čulý drobný obchod aj čierny obchod, pašovanie (Kiliánová, 1992). Mesto Malacky na slovenskej strane tvorilo začiatkom storočia a sčasti aj v medzivojnovom období nákupné centrum pre celý pohraničný región. Trhy, jarmoky, rôzne slávnosti v dedinách okolo Moravy navštevovali kvôli obchodu alebo zábave obyvatelia z oboch brehov. Azda najintenzívnejšie

kontakty medzi oboma národmi však vytvárala pracovná migrácia Slovákov na rakúsku stranu. Až do roku 1945, resp. do uzavretia hraníc roku 1948, Slováci pracovali ako poľnohospodárski sezónni robotníci v dedinách okolo hranice. Skupiny mužov a žien prichádzali na kampaňové práce, ako boli napr. žatva, mlátenie obilia alebo ošetrovanie hrozna. Veľa mladých mužov a dievčat zo Slovenska pracovalo ako sluhovia a slúžky po celý rok u rakúskych gazdov. Slovenskí robotníci boli zamestnaní v rakúskych továrňach, najmä v cukrovaroch počas sezóny.

Ako väčšina hraničných oblastí aj región okolo rieky Moravy bol etnicky zmiešaný. V slovenských dedinách a v mestečkách žili nemecké rodiny, hlavne remeselníci a obchodníci. Ešte výraznejšie to bolo na rakúskej strane. Vo väčšine obcí pri hranici žili Slováci, Česi a od tureckých vojen aj Chorváti. Sťahovali sa sem jednotlivci alebo celé rodiny za prácou. Následne sa usilovali získať pôdu (bola lepšej bonity než na slovenskej strane) a usadiť sa natrvalo. Boli to väčšinou roľníci, nekvalifikovaní robotníci. Niektoré mestečká, ako napr. Hohenau, Dornkrut, mali natoľko silné slovenské, resp. české menšinu ešte v polovici nášho storočia, že ich etnicky zmiešaný charakter upútal viacerých bádateľov (Schultes, 1954; Fielhauer, 1978 a, b; Hrabovec, 1987/88).

V takejto situácii a v takomto prostredí stretávanie sa Slovákov a Nemcov, alebo dokonca spoločný život v jednej lokalite bol každodennou realitou pre mnohých ľudí. Rozdielne jazyky tiež neboli pre obyvateľov problémom. Začiatkom storočia, ešte aj v medzivojnovom období, obyvatelia na hranici ovládali obidva jazyky, alebo sa aspoň vedeli v jazyku susedov ako-tak dohovoriť.

Slovák pre Rakúšana alebo Rakúšan pre Slováka nebolo nejaké abstraktné slovo. Za týmto pojmom sa skrývala predstava o konkrétnej skupine ľudí. Na individuálnej úrovni mohla mať táto predstava ešte dve podoby.

Jedna podoba zahŕňala množstvo znakov, hodnôt, vlastností, ktorými sa charakterizovala skupina ako celok. Toto bola abstraktná, stereotypizovaná predstava, ktorá fungovala všeobecne v sociálnej pamäti spoločenstva. Abstraktná podoba sa tvorila z rôznych prameňov: zo všeobecných antropologicky konštantných predstáv o iných skupinách (dichotómie čistý/špinavý, pekný/škaredý, usilovný/lenivý a pod.), zo stereotypných predstáv o európskych národoch, ktoré sa publikovali v 18., 19. i v 20. storočí v rôznych tlačiarňach (napr. stereotypný obraz Nemca, Angličana, Poliaka, Čecha atď. vo vtípoch), ale aj abstrakciou konkrétnych empirických skúseností. Abstraktná podoba sa prejavovala ako dosť rezistentná. Člen spoločenstva túto predstavu získal spolu s inými kultúrnymi tradíciami v procese socializácie.

Druhá podoba predstavy bola individuálna, konkrétna, odrážala osobné skúsenosti jedinca s členmi inej etnickej skupiny. (Kandert, 1994, s. 48-52; Kiliánová, 1994, s. 109-113).

Aké boli abstraktné, stereotypné predstavy Slovákov a Rakúšanov navzájom?

Rakúšania takmer po celé skúmané obdobie nie veľmi rozlišovali medzi Slovákami a Moravanmi/Čechmi, ktorí sem prichádzali za prácou. Hoci vedeli, že ide o dve etniká, splývali im a súborne ich nazývali Bohm (v nárečí Pohm). Jazyk oboch skupín tiež väčšinou nazývali bez rozlíšenia bomisch/pomisch. Etnonym Slowake/Schlowake existoval síce v miestnom nárečí, ale používal sa skôr v špecifických situáciách na vyjadrenie konkrétnej skupiny Slovákov, napr. sezónnych robotníkov v ich typických voľných nezakasaných košeliach. (Was gehst du so herum wie ein Schlowake?).

V hierarchii etnických skupín, ktoré sa väčšinou v abstraktnej predstave odrážajú, stáli Slováci na spodnom rebríčku. Pohm, Schlowake sa spájali s predstavou najnižších spoločenských vrstiev, s profesiou robotníka, poľnohospodárskeho nádenníka. Boli to lacné pracovné sily. Slovákom sa pripisovali viaceré pozitívne vlastnosti, ako usilovnosť, pracovitosť, čistotnosť. Slováci boli dobrí katolíci, nenároční ľudia, pohostinní a priateľskí. Slovenky boli pekné, pracovité, preto sa ich veľa vydalo do Rakúska. Abstraktné predstavy sú

však ambivalentné. Preto sa rovnako Slovákom pripisovali aj negatívne črty, ako primitívnosť, zaostalosť, ba aj špinavosť. Slováci vraj kradli. Tieto predstavy v takmer nezmenenej podobe zachycujú výskumné dáta rovnako zo 70. rokov ako aj z dnešných interview.

Slováci o Rakúšanoch hovorili, že sú pracovití, všeobecne vzdelanejší než Slováci. Rakúšanky majú peknú a čistú domácnosť. Zároveň sú menej pohostinní, sporivejší a nevedia tak robotovať ako Slováci. Rakúšanky nevedia dobre variť. Slovenky sú krajšie než Rakúšanky. Rakúski muži sú nespoľahliví, chcú slovenské dievčatá len na zábavu.

Vďaka mnohým osobným kontaktom však abstraktné predstavy o susedoch boli zároveň doplnené osobnými zážitkami. Predstava o "tom druhom" sa zväčša spájala aj s nejakou konkrétnou osobou a konkrétnou situáciou. Táto dualita abstraktnej predstavy a konkrétnych sklúseností jednotlivcov bola jedným zo základov, ktoré uľahčovali koexistenciu oboch etnických skupín. Ten druhý nebol nič zvláštne, neznáme. Konkrétne skúsenosti tiež korigovali abstraktné a k stereotypom konvergujúce obrazy o inej etnickej skupine. Za takýchto podmienok (a v politicky relatívne pokojných obdobiach) bola koexistencia etnických skupín bez vážnych problémov. Ľudí spájali mnohé pracovné, obchodné zväzky, ktoré boli založené na báze vzájomnej výhodnosti. Pravidelné kontakty zabezpečovali príbuzenské vzťahy, vzniknuté zo zmiešaných manželstiev. Ľudia si uvedomovali etnické rozdiely medzi skupinami (rozlišujúcim znakom bol predovšetkým jazyk, v staršom období aj odev, niektoré iné kultúrne javy ako napr. piesne, hudba a pod.), avšak neboli pre ne ani žiadnou zvláštnosťou, ani nehrali v každej situácii dôležitú úlohu. Na mikrosociálnej úrovni často sociálne rozdiely, lokálna identita, či konfesijná príslušnosť mohli byť v istých situáciách dôležitejšie než etnická identita. V pohraničnej oblasti žili zároveň ľudia s dvojitou etnickou identitou, alebo ľudia, ktorí zmenili etnickú identitu počas svojho života. Celá otázka bola veľmi relativizovaná množstvom konkrétnych individuálnych postojov a individuálnych osudov.

V prvej polovici 20. storočia koexistenciu etnických skupín zaťažili predovšetkým vážne politické udalosti. Boli to, najmä udalosti v prevratových rokoch po 1. svetovej vojne, udalosti okolo 2. svetovej vojny. Vo vypätých situáciách rozdeľovali ľudí do dvoch táborov a narúšali ich spolužitie. Avšak aj po takomto dramatickom období každodenné situácie, potrebné vzájomné pracovné a obchodné zväzky opäť priviedli ľudí dokopy a znova nastolili modus vivendi.

Iná situácia vznikla po roku 1948, po uzavretí hraníc a vytvorení železnej opony. Každodenný kontakt ľudí sa prerušil. Postupne s odchodom najstaršej generácie vytrácala sa znalosť jazyka susedov. Slovenská menšina v rakúskych obciach na hranici sa z veľkej časti asimilovala. V obciach na slovenskej strane nemecké obyvateľstvo bolo po roku 1945 vysídlené alebo sa asimilovalo a zmenilo identitu. Predstavy o susednom etniku sa ustálili v istých stereotypoch a vytrácali sa. Avšak istá zvedavosť, záujem ba i pocit spolupatričnosti zostávali. Ukázalo sa to napríklad počas politického uvoľnenia v Československu v roku 1968, kedy obyvatelia z dedín na hranici začali rýchlo obnovovať vzájomné kontakty.

Po prevratných udalostiach roku 1989 kontakty medzi obyvateľmi na oboch brehoch Moravy sa znovuvytvárali na dvoch úrovniach: na inštitucionálnej a privátnej. Pod vplyvom oficiálnej politiky oboch štátov i vplyvom dlhodobej výchovy v Rakúsku ku tolerancii a dobrému spolužitiu medzi národmi, predstavitelia obcí, školské alebo cirkevné inštitúcie, kultúrne a športov, spolky zorganizovali spoločné podujatia. Cieľom podujatí bolo ľudí navzájom zoznámiť, upozorniť obyvateľov na tradičné zväzky, ktoré ich v minulosti spájali. Pod vplyvom uvedomelej snahy nadviazať čo najlepšie kontakty so susedmi vznikli napr. kurzy slovenského jazyka pre dospelých v rakúskych obciach. Žiakmi sa stali farári, učitelia, obchodníci i ženy z domácnosti. Inštitucionálne a uvedomelo sa znovuoživovala jedna násilne prerušená tradícia: v tomto prípade znalosť jazyka susedov. Táto znalosť v minulosti

nepotrebovala pomoc. Zabezpečovala sa kontinuitne cez rodinné a pracovné vzťahy a fungovala vďaka dlhoročnej koexistencii. V slovenských obciach, kde sa nemecký jazyk ako jeden predmet vyučoval v školách aj po 2. svetovej vojne, tento oficiálny krok nebol natoľko potrebný.

Na privátnej úrovni obyvatelia obcí nadviazali prerušené príbuzenské, priateľské aj pracovné kontakty. Oproti roku 1968 však spontánne kontakty dnes sťažuje dlhá absencia voľných, slobodných stykov. Dnešná staršia a najstaršia generácia zažila každodenný styk so susedmi už len v svojom detskom alebo mládežníckom veku, ale stredná a mladšia generácia už vôbec nie. V povojnovom období vzájomné predstavy Slovákov a Rakúšanov o sebe navzájom, ak vôbec nejaké ľudia mali, boli viac ovplyvnené stereotypmi.

Po istej eufórii z otvorenia hraníc zaznamenávame v posledných rokoch na oboch stranách útlm veľkých, organizovaných podujatí. Pracovné a obchodné vzťahy sa síce iniciujú často cez príbuzenské, alebo priateľské kontakty, ale už ide o kontakty založené, na báze vzájomnej výhodnosti oboch partnerov. Koexistencia ľudí na hranici sa dostáva do všednej podoby. Oživuje sa alebo nanovo vzniká sieť rôznych prekrývajúcich sa ekonomických a sociálnych vzťahov, pre ktoré rozdielna etnická identita partnerov nie je dôležitá, alebo práve naopak, je vítaná. Avšak nie je to jednoduchý návrat. Ležia medzi tým dlhé roky divergentného vývoja v oboch štátoch a rozdielne životné skúsenosti obyvateľov na oboch brehoch rieky.

Záver

Stret kultúr etnických skupín sa často chápe ako potencionálny zdroj napätia, konfliktov, nebezpečenstva pre ľudí. História nám pre tento názor poskytne dost' dôkazov. Druhá možnosť je chápať tento jav z inej perspektívy: ako dlhoročnú skúsenosť človeka v tejto oblasti, ako schopnosť nájsť na mikrosociálnej úrovni *modus vivendi* a žiť aj s vedomím diferencií aj s pocitom spolupatričnosti. Pocit spolupatričnosti môže vyplývať napr. zo spoločného obývania jedného územia, z rodinnej histórie alebo z predstavy o podobnom životnom štýle a kultúrnych tradíciách susedov. Nazdávam sa, že etnografické údaje o tejto stránke koexistencie etnických skupín priniesli u' nemálo dôkazov. Je v našich možnostiach oboznámiť podrobne s touto pozitívnou skúsenosťou človeka aj dnešných ľudí.

Poznámky

1. *Tieto kolonizácie sa týkali rôznych sociálnych a profesionálnych skupín. Začali už v 13. storočí po vpáde Tatarov do strednej Európy a pokračovali vo väčších i menších vlnách až do 19. storočia. Dôsledky nemeckej kolonizácie na kultúru stredovýchodnej a južnej Európy, spoločný život nemeckých kolonistov s miestnym obyvateľstvom, vplyv koexistencie na kultúru regiónu zachycujú v svojich prácach I.Weber-Kellermann (1978), S. Kovačevičová (1989), maďarská séria *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen I.-X.(1974-1993) ai.**
2. *Týkali sa kompletného osídľovania tzv. Dolnej zeme, t.j. dnešného južného Maďarska, severnej časti Chorvátska, Srbska a Rumunska. Sem do oblastí spustošených po osmanských vojnách prúdili roľnícke a remeselnícke skupiny zo severnejších a západnejších častí strednej Európy teda obyvateľstvo nemeckého, rakúskeho, českého, slovenského, poľského, rusínskeho pôvodu. V období pred, počas a po tureckých vojnách nastal aj pohyb miestneho obyvateľstva Dolnej zeme, t.j. obyvateľstva maďarského, chorvátskeho, srbského a rumunského etnického pôvodu.*

3. Ako príklad možno uviesť Slovensko, ktoré bolo od raného stredoveku až do polovice 20. storočia multietnickým a multikultúrnym teritóriom. Obývalo ho 9 etnických skupín, obyvatelia sa hlásili k 6 konfesiám (Kovačevičová, 1993, s.57.).
4. Barok, ako výrazný umelecký ale i ideologický smer, vytvoril v strednej Európe bázu, ktorú dnes odkrývame ako veľmi dôležitú spoločnú a integrujúcu vrstvu pri štúdiu ľudovej alebo každodennej kultúry v tomto regióne. (Danglová, O. - Krekovičová, E., 1994, s.47.)
5. Na príklade Slovenska, ako na jednom z neuralgických bodov strednej Európy, to rozober E.Chorváthová. (1993, s. 93)
6. Posúdenie pokračujúcej dezintegrácie štátov v strednej Európe je ešte otvorenou výskumnou otázkou. Nevieme zatiaľ, aké formy nadobudne. Nazdávam sa však, že ho môžeme interpretovať ako súvislý historický vývoj tohto regiónu, ktorý začal rozpadom Rakúsko-Uhorskej monarchie po 1. svetovej vojne, pokračoval rozpadom Juhoslávie, Československa. Za týmto vývojom stála (okrem iného) aj nevyriešená otázka sebaurčenia národov a národných štátov. Inou otázkou už je, nakoľko sa nedovŕšený alebo oneskorený, prípadne zmrazený (po 2. svetovej vojne v stredovýchodnej Európe, t.j. v štátoch s komunistickým režimom) vývoj etnickej/národnej identity využíval a zneužíval v politike strednej Európy - inými slovami, ako sa hralo s obľúbenou etnickou/národnou kartou v politických zápasoch o moc.
7. Projekt Každodenná kultúra na hranici riešia spoločne výskumníci z Ústavu etnológie SAV v Bratislave (G. Kiliánová, M. Leščák) a z Rakúskeho národopisného múzea vo Viedni (K. Beitzl, B. Mersich). Projekt vznikol roku 1990, pôvodne ako spoločný výskum etnológov z Viedne (K. Beitzl, B. Mersich, H. Nikitsch), Bratislavy (G. Kiliánová, M. Leščák, D. Ratica) a Brna (O. Sirovátka, M. Šrámková, M. Toncrová) na Česko-slovensko-rakúskej hranici. Po istej stagnácii bol obnovený roku 1994 ako dvojstranný výskum na slovensko-rakúskej hranici.
8. V akademickom roku 1978/79 viedol prof. H.P. Fielhauer na Katedre národopisu Viedenskej univerzity seminár *Akkulturation von Minderheiten*. študentské seminárne práce o slovenskej, českej alebo chorvátskej menšine z československo-rakúskej hranice (Irene Gamperl, Peter Günther, Peter K.Halisch, Maria Starkl) sú uložené v archíve katedry. Za láskavé zapožičanie manuskriptov ďakujem kolegom viedenskej katedry.
- 9 Počas trvania Rakúsko-Uhorska a čiastočne aj v medzivojnovom období sa znalosť slovenského a nemeckého jazyka zabezpečovala už v detskom veku. Slovenské a rakúske gazdovské rodiny si vymieňali deti, najmä chlapcov, a to buď cez prázdniny alebo aj na dlhšie obdobie, napr. jeden školský rok. (Fielhauer, 1978 a, Kiliánová, 1991, Pospíšilová, 1992).

Literatúra

- AVENARIUS, A.: 1992. Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI.-XII. storočí. K problému recepcie a transformácie. Bratislava.
- Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 1975-1993. Publikationen des Verbandes der Ungarndeutschen und Magyar Néprajzi Társaság. Díel I. - 10. Budapest.
- DANĽOVÁ, O. - KREKOVÍČOVÁ, E.: 1994. Slowakei und Mitteleuropa. Am Beispiel der Beziehungen zwischen Barock und Folklore. In: Folklore in the Identification Processes of Society. G. Kiliánová- E. Krekovičová Eds. (Etnologické štúdie 1). Bratislava 1994, 45-56.

- FIELHAUER, H.P.: 1978 a. *Kinder-"Wechsel" und "Böhmisch lernen". Sitte, Wirtschaft und Kulturvermittlung im früheren niederösterreichisch-tschechoslowakischen Grenzgebiet.* In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 32, 115-148.
- FIELHAUER, H.P.: 1978 b. *Das Ende einer Minderheit. Zuwanderung und Eingliederung slowakischer Landarbeiter in einer niederösterreichischen Grenzgemeinde.* In: *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 22, 97-151.
- HRABOVEC, A.: 1987/1988. *Slowaken in Österreich. Kulturkontakt - kulturkonflikt. Das Leben einer Volksgruppe. Der Donauraum. Jahrbuch für Donauraumforschung*, s. 99-107.
- CHORVÁTHOVÁ, L.: 1993. *Niekoľko poznámok ku dynamike zmien sociálnej a nacionálnej identity na Slovensku v 19.- 20. storočí.* *Národopisné informácie*, č. 1, s.93-98.
- HOBBSAWN, E.J.: 1992. *Ethnicity and nationalism in Europe today.* In: *Anthropology today*, vol. 8, No. 1, Febr., s. 3-13.
- KANDERT, J.: 1994 *Představy stredoslovenských vesničianú na cizince.* *Etnologické rozpravy*, 1, s. 48-52.
- KILIÁNOVÁ, G.: 1992. *Vzťah lokálneho spoločenstva k štátu a jeho odraz v hierarchii hodnôt. Na príklade pašovania cez hranicu.* In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry.* (Výsledky výskumov v roku 1992). Zost. Ratica, D., Bratislava, s. 58-65.
- KILIÁNOVÁ, G.: 1994 a. *Mitteleuropa als eine kulturelle Region.* In: *Ethnokulturelle Prozesse in Mitteleuropa im 20. Jahrhundert.* Droppová- M. Paríková (Hrsg.). Bratislava, s. 9-17.
- KILIÁNOVÁ, G.: 1994 b. *Die Reflexion von ethnischen Stereotypen im alltäglichen Erzählen.* In: *Folklore in the Identification Processes of Society.* Zost. Kiliánová, G. - Krekovičová, E. (Etnologické štúdie 1). Bratislava 1994, s. 107-114.
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: 1989. *Bývalé nemecké vidiecke sídla na Slovensku, ich história a kultúra.* *Národopisné informácie*, 1989, č. 2)
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: 1993. *Der Beitrag des Ethnographischen Atlases der Slowakei für das Erkenntnis des multikulturellen und multiethnischen Charakters der Slowakei.* In: *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, Band 30, 1993/94, s. 57-63.
- ROYCE, A.P.: 1981. *Ethnic Identity. Strategies of Diversity.* Bloomington.
- SCHULTES, A.: 1954. *Nachbarschaft der Deutschen und Slawen an der March.* Wien.
- SUPPAN, A. - HEUBERGER, V.: *Staaten und Minderheiten im Donauraum (1945-1990).* ÖOH, s.41-58.
- SZÜCS, J.: 1990. *Die drei historischen Regionen Europas.* Frankfurt am Main.
- TAPIČ, V.L.: 1971. *Barok.* Bratislava.
- WEBER-KELLERMANN, I.: 1978. *Zur Interethnik. Donauschwaben, Siebenbürger Sachsen und ihre Nachbarn.* Frankfurt am Main.

Materiály z terénu

- Terénne výskumy autorky v obciach Moravský Ján, Sekule, Malé a Veľké Leváre, Gajary, Závod (Slovensko) v rokoch 1989, 1991, 1992 a v Dörnkrute (Rakúsko) v roku 1994. Materiál z Dörnkrutu bol zozbieraný počas kolektívneho výskumu v apríli 1994. Výskumný tím tvorili K. Beitl, G. Kiliánová, M. Leščák, B. Mersich.*
- KOSOVÁ, M.: *Zvykoslovie, ľudová slovesnosť.* Materiál z terénneho výskumu v Lábe roku 1954. Textový archív Ústavu etnológie SAV, inv. č. 143.
- Študentské terénne výskumy v rámci seminára prof.H.P. Fielhauera Akkulturation von Minderheiten, 1978/79.* Archív: Institut für Volkskunde, Universität Wien.
- GAMPERL, I.: *Materiál z Hohenau z roku 1979.*

GÜNTER, P.: Material z Ringelsdorfu z roku 1979.

HALISCH, P.K.: Material z Hohenau a Mannersdorfu z roku 1979.

STARKL, M.: Materiál z Dörnkrutu z roku 1979.

Tolerancia a bariéry v obraze etník (reflexia Cigánov a Židov v slovenskom folklóre)

Eva Krekovičová

Najnovšie výskumy etnických obrazov a stereotypov ukazujú, že napriek množstvu už publikovaných prác k tejto téme sú stále aktuálne hĺbkové sondy do tejto problematiky prostredníctvom konkrétnych výskumov jednotlivých regiónov Európy. Popri určitých fenoménoch širšieho, snáď i celoeurópskeho výskytu (sú to napr. legendy o pôvode Cigánov, známe rovnako v Maďarsku ako vo Fínsku či inde,¹ alebo fenomén židovstva a jeho atribúty,² ale nie už korene antisemitizmu), je tu ešte stále množstvo nedoriešených otázok. Súvisia okrem iného i so špecifickou kvalitou **etnocentrizmu** a silou jeho dostredivosti v jednotlivých regiónoch. Osobitne zaujímavý je tento problém u etník, žijúcich dlhé obdobie vo viacnárrodných štátnych útvaroch. Folklór tu v korelácii s inými prameňmi preukazuje kvality cenného informatívneho zdroja poznania. Je výrazom postojov, hodnôt a emócií istých vrstiev daného etnického spoločenstva. Prostredníctvom optiky jeho nositeľov nám umožňuje dešifrovať rôzny charakter a **hierarchizáciu** vzájomných vzťahov jednotlivých etník. Reflektovanie reality vo folklóre je zároveň do istej miery obmedzené, subjektívne. Napriek vrstveniu jednotlivých znakov v čase je vlastne ahistorické. Nezohľadňuje napr. časovú dimenziu a chronologickú postupnosť javov, ani súčasný stav. Prostredníctvom niektorých žánrov skôr akumuluje jednotlivé štádiá a prípadné zmeny, ktoré môžu mať aj protirečivý charakter. Nepodáva tiež obraz o vnútornom sociálnom a názorovom rozvrstvení nositeľov, či o lokálnych špecifikách.

Vzhľadom k žánrovej podmienenosti obrazov "iných" etník vo folklóre ťažisko našich výskumov sa sústredilo na ľudovú pieseň. Tu vystúpili obrazy ako najhlbšie a najplastickejšie prepracované. Analýzu sme doplnili aj o iné žánre, najmä parémie.

Výskum ukázal, že v slovenskom folklóre etnické obrazy a stereotypy vystupujú v porovnaní s inými európskymi národmi (Poliakmi, Maďarmi, Nemcami, Dánmi, Fínmi, Švédmi atď.) ako *pomerne nevýrazné*, menej frekventované. Istou výnimkou je iba obraz Cigána a Žida. Obidva tieto obrazy vykazujú zároveň niektoré spoločné črty v širšom stredo európskom priestore.³ Zdá sa, že frekventovanosť obrazov "iných" v jednotlivých národných repertoároch súvisí do istej miery i s početnosťou danej minority v tom-ktorom teritóriu v období najneskôr 19.- zač. 20. storočia. V strednej Európe je napr. obraz Žida najviac reflektovaný v ľudovej kultúre Poľska, kde vystupuje prevažne ako typický predstaviteľ "cudzieho".⁴ Pomerne frekventovaná, najmä v prekáračkách a žartovných piesňach (Spottlieder), je postava Žida i v nemeckom folklóre.⁵ Popri Nemcovi ako najvýraznejší obraz "iného" etnika vystupuje Žid najmä v 19. storočí i v kultúre maďarskej.⁶ Naproti tomu *obraz Cigána sa predbežne javí ako najfrekventovanejší a najplastickejšie prepracovaný práve na Slovensku.*

Súvisí to zrejme s pomerne silnou koncentráciou cigánskeho obyvateľstva na území Slovenska v niektorých oblastiach prakticky až do súčasnosti.⁷ Dostupné pramene zaznamenávajú pomerne dlhodobé pretrvávajúce základných atribútov reflexie Cigána v slovenskom prostredí. Dobové opisy spôsobu života Cigánov zo 70. rokov 18. storočia. (Samuel Augustini ab Hortis, 1775-76),⁸ nachádzame pomerne verne reflektované v repertoári ľudových piesní a zbierke Jána Kollára z prvej polovice 19. storočia.⁹ Tie isté

znaky obrazu Cigána vykazujú recentný materiál z výskumov v 20. storočí.¹⁰ Popri invariantných znakoch tu nachádzame zároveň viacvrstvovosť, plastičnosť, ale často tiež protirečivosť daného obrazu.

Pokiaľ sa týka Židov, ich počet nebol na našom území taký vysoký ako v Poľsku.¹¹ Židia žili na Slovensku až do tragických udalostí nacistickej etnocídy rozptýlene na celom území. Ich najväčšie sídla sa - najmä v prvej fáze osídľovania - sústreďovali v mestách.¹² Naproti tomu koncentrácia Cigánov je dodnes najväčšia v oblastiach s prevládajúcou agrárnou výrobou a v agrárnych centrách.¹³

Tolerancia a bariéry

Tak ako už samotný vzťah "svoj - cudzí" obsahuje v sebe istú mieru negatívneho postoja a hodnotenia "cudzieho", relatívne nekonfliktné dlhodobé spolunažívanie zase vylučuje jednoznačne negatívne, nerelativizované obrazy, stereotypy a predsudky. Takáto koexistencia funguje iba za podmienok vzájomného vyváženého *tolerancie a bariér (bariéry)* kooperujúcich etník. Istým indikátorom tolerancie tu môže byť zistená *ambivalentnosť* reflektovaných obrazov. Na druhej strane výskumy potvrdzujú nárast, resp. prevahu negatívnych atribútov obrazu v súvisi s **pocitmi ohrozenia** (či už reálnymi alebo fiktívnymi).¹⁴ Takýmto je napr. obraz Nemca v poľskom folklóre,¹⁵ obraz "zlého Nemca" v Dánsku¹⁶ či vo folklóre Lužických Srbov, ale aj napr. Turka v slovenskom folklóre.¹⁷

Je všeobecne známe, že vzťah autoobrazu a heteroobrazov (obrazov "iných") vystupuje ako navzájom podmienený.¹⁸ Prostredníctvom obrazu "iných", resp. jeho neostroti či absencie zároveň nepriamo demonštrujeme i svoju vlastnú identifikáciu.¹⁹ Región Slovenska v súvisi so svojím geopolitickým situovaním ako multietnický a v súvisi s tým i multikultúrny priestor vykazujú vo folklóre reflektovanú mieru tolerancie voči iným etnikám (vrátane Cigánov a Židov). Zároveň sa však vyznačuje oslabeným reflektovaním vlastnej etnickej/národnej identifikácie. Keďže etnicky zmiešané územia boli charakteristické i pre iné regióny strednej Európy, možno hovoriť o **špecifickej kvalite etnocentrizmu na Slovensku**. Táto má svoje hlboké historické korene. Ku špecifickám Slovenska v strednej Európe patria historicky podmienené **zmeny etnickej identity v čase**.²⁰ (Absencia vlastného "národného" štátu, viacnásobné kolonizačné vlny, zmeny hraníc, najmä na maďarskej a poľskej strane, ale hlavne idea štátotvorného - maďarského - národa v bývalom Uhorsku. S ním súviseli bežné zmeny národnej identity, resp. maďarizácie stredných a vyšších vrstiev atď.).²¹

Analýza materiálu:

Tematika Cigána a Žida tvorí v analyzovanom materiáli síce nie príliš početnú, ale stabilnú a dodnes frekventovanú zložku repertoáru. Analyzovali sme ju na troch úrovniach.

1/ stereotypizácia obrazov (korene predsudkov)

2/ tolerancia

3/ bariéry

1/ Z hľadiska stereotypu sa podobným spôsobom kontúroval obraz Cigána a Žida na základe *etnonymu a jazyka*. **Označovanie funguje v oboch prípadoch ako negatívny jazykový stereotyp**. Môže vystupovať i vo funkcii nadávky.²² **Cigán** alebo "vajda" (hlavný predstaviteľ cigánskej skupiny) je synonymom klamára, falošného človeka: "Luže ako vajda". Zároveň sa označenie "Cigán" používa i v zmysle "muzikant", "kováč", ale i "chudobný človek", "žobrák".²³ Ďalší význam: nepekčný človek s tmavou pleťou: "čierny si jak Cigán". Označovanie **Žid** bolo zase synonymom skúpeho, prospechárskeho človeka, prípadne obchodníka či krčmára. Nachádzame tu i opozíciu "Žid - kresťan", respektíve ojedinele zamieňanie Žida a čerta.²⁴

Jazyk oboch minorít bol vnímaný ako nezrozumiteľný, v jeho zvukovej podobe. Židia "vajkali",²⁵ Cigáni hovorili šušľavo, huhňali.²⁶ Ich spôsob reči mohol by parodovaný, prípadne považovaný za smiešny.²⁷ Jazykovo zmiešané texty zase prináležia ku tzv. "nepravým" makarónskym piesňam. Dokumentujú neznalosť rómskeho a jidiš jazyka v majoritnom spoločenstve a sú spravidla v tejto časti skomolené.²⁸

Etnické atribúty a stereotypy však - podobne ako v iných prostrediach²⁹ - slúžili iba ako sekundárne. Boli prostriedkom proklamovania iných, dôležitejších znakov. Mnohvrstvosť a početnosť znakov v obraze Cigána je dokladom dlhodobých a pravidelných kontaktov autochtónneho obyvateľstva s Cigánmi a svedčí o vzájomnej kooperácii. Cigáni boli vo zvýšenej miere vnímaní ako odlišní, "iní". Ich obraz vykazuje dobrú znalosť viacerých reálnych špecifik Cigánov.³⁰

Naproti tomu obraz Žida je vo väčšej miere zjednodušený. Nachádzame tu výraznejšie akcentovanie antropologicky podmienených, všeobecných znakov "cudzieho".³¹ Je to najmä v opisoch postavy Žida: je starý, bradatý, škaredý, špinavý, páchne, stále sa smeje.³² Vyznačuje sa zvýšenou sexuálnou aktivitou a potenciou.³³ Postrádame špecifikovanie postavy Židovky. Obraz Žida vykazuje menšiu znalosť osobitostí a spôsobu života tejto menšiny.

2/ **Toleranciu** dokumentuje inklinovanie oboch obrazov k **ambivalentnosti**.³⁴ Popri svojich nesporne smiešnych zlých vlastnostiach nachádzame v obidvoch obrazoch vyzdvihovanie, či konštatovanie ich dobrých vlastností, ako aj prejavy sympatií. U **Cigánov** sa ambivalentnosť demonštruje prostredníctvom širokej škály hodnotení a znakov. **K negatívnym** možno pričleniť nasledovné: klamár, falošný človek, zlodej (zdroj konfliktu i humoru), lenivosť, prefikanosť, chudoba, iracionálne správanie, iné myslenie a psychické založenie, konzumovanie mäsa uhynutých zvierat, život v iných ako cirkevne uzavretých manželstvách, nevhodný spôsob výchovy detí, počerná pleť, vzhľad. Ako najzávažnejšie vystúpili výhrady morálno - etické. Iba mimoriadne a raritne sa tu vyskytol motív otvoreného konfliktu.

Neutrálne postoje: akceptujú Cigána v jeho osobitosti. Má iné zamestnanie ako roľníctvo, býva oddelene (kočuje, nemá strechu nad hlavou (a stály domov), má inú mentalitu, veľmi sa bojí smrti. **Pozitívne:** fyzický vzhľad, šikovnosť v obchodovaní s koňmi, schopnosť vedie sa vynásť v každej situácii,³⁵ mimoriadne schopnosti a krása žien (vedia čarovať, sú skúsené, vedia háda z ruky), silný citový vzťah k deťom, hudobné nadanie, kováčstvo (statočná práca), tajomný, prípadne i tragický osud, spojený s romantickými predstavami o Cigánoch. Tieto majú svoj pôvod v literatúre. Ambivalentnosť obrazu sa jednoznačne premieta najmä v hodnotení jeho vzhľadu.

Žid vystupuje ako: obchodník alebo krčmár (rovnako s neutrálnym, ako s pozitívnym: v prípade okradnutého krčmára; ale i s negatívnym nábojom. Je to Žid - úžerník, ktorý pripraví sedliaka podávaním alkoholu postupne o celý majetok). Najviac negatívnych znakov nachádzame v už spomínanom opise jeho vzhľadu. Je tiež falošný, zlodej, prospechársky, nič nedá zadarmo, je bezcitný:

"Takú lásku i u Žida nájdem."

Objektom posmechu sú sexuálne vzťahy medzi Židmi, alebo figúrka podomového židovského obchodníka.³⁶ Ako dôležité vystupuje sociálne zaradenie Žida. Na jednej strane ako chudobného podomového obchodníka, na strane druhej príslušníka majetnejších vrstiev. Častý je motív bohatého Žida, ktorý si lásku nežidovských dievčat a žien kupuje za peniaze, ale tiež motív víťazného soka v láske. Prevažne negatívne vyznieva v piesňach i parémiách ponímanie odlišného židovského náboženstva. Aj tu však nachádzame popri výhradám voči Židom, ktorí sa previnili najmä ukrižovaním Krista, ("Osopil sa na mňa ako Žid na Krista

Pána"), tiež motívy židovského pôvodu malého Ježiška.³⁷ Rabovanie Židov reflektujú najmä piesne sympatizujúce s obeťami násilia:

"Čerta s e vy, chlapci,
srdiečka smelího,
keď vás ide desať
na Žida jedního." ...

Podobne odsudzujúco sa v piesňach hodnotí i prenasledovanie Židov v období fašizmu:
"Ide Hitler z Nemecka,
berie Židov do vrečka..."

Vo folklórnom materiále sme nenašli motívy antisemitizmu. Obraz Žida bol axiologicky ambivalentný.

3/ Negatívne emócie, výhrady a tabu sú vo vzťahu k obom etnikám odlišné a demonštrujú zásadné psychické, sociálne a kultúrne **bariéry**. V prípade **Cigánov** sa **bariéra popri sociálnej** (príslušníci sociálne okrajovej vrstvy dediny spolu s pastiermi či žobrákmi) **najsilnejšie premietala v oblasti eventuálnych ľúbostných vzťahov a manželských zväzkov Cigánov s Necigánmi. Tieto vystupovali ako tabu**. Cigáni boli chápaní ako "iní", ale v zmysle "susedov, z iných dedín". Spolužitie s nimi bolo oscilovaním medzi slušnou a obtiažnou koexistenciou. Boli chápaní ako sociálna skupina, a to v spoločensky podriadenom postavení. Dedinčania uvažovali v kategóriách ekonomickej a inej spolupráce, avšak pri dodržaní pravidla skupinovej endogamie. Tento vzťah mal v istom zmysle kastovný charakter."³⁸

Na druhej strane **Židia boli popri sociálnych rozdieloch ponímaní v prvom rade v opozícii Žid - kresťan**. Psychologický charakter tejto bariéry zdôrazňovala istá tajomnosť, uzavretosť židovských komunít a neznalosť ich náboženstva a zvykov má celoeurópsky charakter a zároveň korešponduje s autoobrazom Židov samotných.³⁹ Na jeho rozvinutí a udomácnení v Európe sa podieľala v značnej miere cirkev.⁴⁰ V oblasti konfesie nachádzame aj v našom materiále najviac až pejoratívnych obrazov Židov, dokonca výsmech zo "židovského Boha", ktorý sa niekedy prirovnával ku zviera u,⁴¹ čo opäť korešponduje s antropologicky determinovaným reflektovaním "cudzieho". Sociálna dimenzia bariéry bola veľmi jednoznačne reflektovaná v oblúbenom tanci, tzv. "židovka" alebo "židovský". Tento tanec, rozšírený najmä na západnom a východnom Slovensku,⁴² predstavuje paródiu na tance vyšších vrstiev. Patrí k novej vrstve figuratívnych tancov, rozšírených od druhej polovice 19. storočia. Tento motív korešponduje s ponímaním Žida ako "nepravej" vyššej vrstvy, ktorý má svoje korene vo feudálnych náhľadoch maďarskej (uhorskej) šľachty na Židov. Tento obraz Žida pretrvával vo vyšších a stredných (meštianskych) vrstvách Uhorska⁴³ i v 19. storočí a zrejme prenikol i do sedliackeho prostredia.

Folklór teda reflektuje na Slovensku istý dlhodobý funkčný model relatívne nekonfliktného koexistovania siedmich etník, z ktorých majoritné obyvateľstvo ako najviac cudzorodé vnímalo Židov a Cigánov. Svoju úlohu tu samozrejme zohrali i relatívne benevolentné zákony bývalého Uhorska v porovnaní s okolitými krajinami, čo však je už osobitný problém, prekračujúci rámec tohto príspevku. Pokúsili sme sa tu dešifrovať istú pomerne vysokú mieru tolerancie autochtónneho obyvateľstva voči iným etnikám, ktorú dokumentuje okrem iného i prezentovaný ambivalentný charakter oboch obrazov. Tolerancia fungovala za predpokladu dodržiavania presne stanovených a folklórom patrične sankcionovaných bariér. Tolerancia i bariéra mali prísne pragmatický charakter a ich korene boli v prvom rade *sociálne* (Cigáni) a *konfesionálne* (Židia). Len druhotne nadobúdali atribúty etnické. Zároveň treba zdôrazniť, že obrazy "iných", reflektované vo folklórnom materiále, vykazujú všeobecne hierarchizovaný charakter. Nie je tomu inak ani v prípade Cigána a Žida. Cigána reflektuje slovenský folklór vo zvýšenej miere ako "iného". Naproti tomu obraz Žida vykazuje výrazné atribúty

"cudzieho". Prezentovaný obraz zároveň reflektuje v prvom rade istú abstraktnú vrstvu heterostereotypov a obrazov, vzhľadom k žánrovej podmienenosti sledovaného folklórneho materiálu. Špecifikovanie konkrétne historicky a teritoriálne dynamizujúcich zložiek obrazov "iných" či "cudzích" predpokladá iné zameranie výskumu a dôraz na iné folklórne (žánre) a na pramene iného charakteru (dobová tlač, literatúra, rozprávania zo života, hĺbkový etnopsychologický výskum a pod.).

Na záver by som chcela iba pripomenúť, že budúci rok vyhlásila Organizácia spojených národov za rok tolerancie. V dnešnom svete plnom frustrácií a ľudskej nezávislosti by sme sa mali zrejme častejšie vracieť k pozitívnym obrazom našej histórie. Mnohé z nich sú zakódované aj vo folklóre, treba sa len naučiť ich dešifrovať.

Poznámky

1 Görög-Karady, V.: *The Gypsies In Hungarian Oral Literature. New York Folklore*, 1985, s. 149-160; tá istá: *A megretés természetrajza. A cigány alakja az Európai népigondolkodásban. Studies Roma (Gypsy) ethnography. I. Zost. Barna G., Bidi 23*, 1993, s. 98.

2 Webber, J.: *Współczesne tożsamości żydowskie. In: Prace sociologiczne, Z. 15*, 1992, s. 143-158.

3 Pozri pozn. 1. Tiež Rothstein, R.: *Jews in slawic eyes - the paremiological evidence. In: Ninth world congress of jewish studies, Jerusalem 1986*, s. 181-190; Bartosz, A.: *Wizerunek Cygana w folklorze. In: Zbornik radova XXXII Kongresa udruženja folklorista Jugoslavije I, Novi Sad 1985*, s. 151-154; Cata, A.: *Wizerunek Zyda w polskiej kulturze ludowej, Warszawa 1987*; tiež viaceré príspevky *In: Polska sztuka ludowa, 43*, 1989 (autori: Fiderkiewicz, M., Pilichowska, B., Stomma, L.); Görög-Karady, V.: *Le folklore du mepris. Le Tzigane dans la pensée populaire européenne. Etude des stéréotypes ethniques. In: Cahiers de littérature orale, N. 30*, 1991, s. 115-155; Hanak, P.: *Der Garten und die Werkstatt. Ein kulturgeschichtlichen Vergleich. Wien u. Budapest 1990; Wien-Köln-Weimar 1992*, s. 73-99; Bidi, E.: *A zsidó kultúra lengyel tükörben (Tények, gondolatok, érzelmek vázlatos tükre). Príspevok prednesený na V. Medzinárodnej konferencii o výskume národnosti, Békéscsaba 1993*, v tlači. Petzoldt, L.: *The Eternal Loser: The Jew as Depicted in German Folk Literature. International Folklore Review 4*, 1986, s. 28-48.

4 Cata, A.: *Wizerunek Zyda w polskiej kulturze ludowej, - pozri pozn. 3, tu tiež ďalšie polské práce o obraze Žida.*

5 Pozri materiál uložený v *Deutsches Volksliedarchiv Freiburg im B.* (heslo Jude).

6 Hanak, P.: - pozri pozn. 3.

7 Krekovičová, E.: *A Picture of a Gypsy in Folk Songs. In. Human Affairs 3*, 1993, č. 2, s. 170-190.

8 Bližšie Urbancová, V.: *O zabudnutej monografii Cigánov v Uhorsku. Slov. národop. 42*, 1994, s. 95-101.

9 Kollár, J.: *Národné spievanki 1834, 1835. 2. vyd. Bratislava 1953.*

10 Excerptovaných bolo okolo 80 000 piesňových textov od 1. pol. 19. stor. až do súčasnosti, a to tak z tlačených, ako aj rukopisných prameňov, predovšetkým z Centrálného piesňového archívu ÚHV SAV Bratislava a ÚE SAV Bratislava ako i z vlastných terénnych výskumov.

11 Barkány, E. - Dojč, L.: *Židovské obce na Slovensku, Bratislava 1991.*

12 Pozri pozn. č. 11.

13 Dubayová, M.: *Rómska rodina na Slovensku. Slov. národop. 42*, 1994, s. 133.

14 K. Lück: *Der Mythos vom Deutschen in der polnischen Volksüberlieferung und Literatur. Leipzig 1942*, Bidi, E. - pozri pozn. 3.

15 Pozri c.p.u. K. Lück, pozn. 14.

16 Holzapfel, O.: *Das deutsche Gespenst. Wie Dänen die Deutschen und sich selbst sehen.* Kiel 1993.

17 Napr. v ľudovej balade - Burlasová, S.: *V širom poli rokyta II.*, Bratislava 1984, s. 95-105.

18 Ilomäki, H.: *The War between Us and the Other.* In: *Etnologické štúdie I. Folklore in the identification Processes of Society.* Zost. G. Kiliánová, E. Krekovičová, Bratislava 1994, s. 101-106.

19 Krekovičová, E.: pozri pozn. 7.

20 Chorváthová, L.: *Niekoľko poznámok ku dynamike zmien sociálnej identity na Slovensku v 19.- 20. storočí.* *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 93-98.

21 Pozri pozn. 20.

22 *Slovník slovenského jazyka V.*, ved. red. Š. Peciar, Bratislava 1959, s. 803-804; diel I. s. 169; *Historický slovník slovenského jazyka I.* Bratislava 1991, s. 185-186; *Krátky slovník slovenského jazyka*, zost. J. Kačala, Bratislava 1987, s. 59.

23 Častý motív v postave (maske) "cigánky", vystupujúcej v rámci obyčají (svadba, priadky, fašiangy).

34 Tento motív sa objavuje v prísloviach a v piesňach:

"Umrela Židofka f čírném čepci,

přišli éj na pohrep šeci čerci.

A tí štiré, co hu nésli,

boli rada, že sa zešli.

A ten páti s tím krížem,

kukali mu onučki s čižem."

25 Tento motív nachádzame v piesňach i v rozprávanií.

26 veľmi časté v anekdotách.

27 K. Lück: pozri pozn. 14.

28 K slovensko-rómskym textom pozri Krekovičová, E. c. p. v pozn. 7; podobná je situácia v piesňach s motívmi Žida (Židovky).

29 Kiliánová, G.: *Život na hranici.* In: *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry.* Zost. D. Ratica, Bratislava 1991, s. 90-108, tá istá: *Die Reflexion von ethnischen Stereotypen im alltäglichen Erzählen.* In: *Etnologické štúdie I. Folklore in the identification Processes of Society.* Tu i ďalšia literatúra.

30 Bližšie pozn. 7.

31 Podobne ako v poľskej ľudovej kultúre - pozri práce cit. v pozn. 3.

32 Častý motív v ľudových piesňach, tiež v maďarskom a poľskom folklóre - pozri Bidi E., c. p., tiež Görög - Karady, V.: *Ethnic stereotypes and folklore. the Jew in Hungarian oral literature.* In: *Folklore processed. In Honour of Lauri Honko.* Zost. Krivdeland R., Helsinki 1992, s. 114-126.

33 Tento znak ako antropologickú vrstvu obrazu cudzieho uvádza Isaacs, H.R.: *Basic Group Identity. The Idols of the Tribe.* In: *Ethnicity. Theory and Experience.* Zost.: Glazer, N., Moynihan, D.P. Cambridge - London 1976, s. 40, tiež Kiliánová, c.d. v pozn. 29.

34 Bartosz, A.: c.p. v pozn. 3; Krekovičová, E. c. p. v pozn. 7.

35 Motív frekventovaný najmä v ľudovom rozprávanií, predovšetkým v anekdote.

36 Tento Motív nachádzame v piesňach i v prísloviach.

37 Tento motív je častý vo vianočných koledách. Krekovičová, E.: *Slovenské koledy. Slowakische Weihnachtslieder. Slovak Carols.* Bratislava 1992.

38 Kandert, J.: *Představy středoslovenských vesničanů na cizince.* *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 51-52.

39 Pozri pozn. 2.

40 Pozri pozn. 2.

41 Pomerne častá je v materiáli pieseň:

Ešte som nevidel

židovského boha,

v červenej čapici

bez jenného roha.

Záblatie, okr. Trenčín, zap. J. Kováčová, CPA ÚHV SAV č. 41149, 1974.

42 Za informáciu vďačím Dr. S. Dúžekovi, CSc.

43 Hanak, P.: c.p. v pozn. 3.

Skúsenosti s aplikáciou nových študijných plánov na Katedre etnológie FF UK v Bratislave

Lubica Droppova

Prvé číslo Národopisných informácií z roku 1991 bolo venované pripomenutiu 70-ročnej existencie odboru národopis na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a činnosti katedry, ktorá výučbu tohto študijného odboru zabezpečuje. Okrem retrospektívnych hodnotení a spomienok sme tam predložili odbornej verejnosti na posúdenie aj nový študijný program, ktorý vznikol po diskusiách s kolegami z NÚ a ÚEt SAV, Slovenského národného múzea, sesterských katedier z Brna a Prahy a ktorý zohľadnil, pokiaľ to bolo možné aj pripomienky z ankety medzi absolventmi katedry.¹ Už vtedy sme si uvedomovali, že tento študijný program je čiastočne kompromisom medzi želaným - optimálnym a reálne možným. Dúfali sme však, že postupne sa budú podmienky zlepšovať a s nimi bude možné dopracovať aj systém výučby národopisu. Nemohli sme vtedy ešte predpokladať nedávne politické a s nimi súvisiace ekonomické zmeny a na druhej strane neobyčajnú zotrvačnosť niektorých obmedzujúcich štruktúr a predpisov. Teda skúsenosti za necelé tri roky od publikovania tohto programu sú pozitívne i negatívne, naplnené nielen hľadaním a snahami o zlepšenie, ale aj úsilím o "prežitie". Pokúsím sa tu niektoré priblížiť:

1. Predložený študijný plán bol koncipovaný tak, aby bol kompatibilný so študijnými plánmi ďalších dvoch vtedy v ČSFR existujúcich katedier v Brne a Prahe. To malo (na základe dohody našich katedier) umožniť:

a) študentom voliť po 1. štátnej skúške aj podľa orientácie jednotlivých katedier a ísť na určitý čas študovať na inú katedru (do Prahy pri záujme o všeobecný národopis, do Brna orientáciu na východnú a juhovýchodnú Európu a do Bratislavy slovanskú problematiku).

b) vzájomnú výmenu prednášateľov, učebných textov, spoločné výskumy a exkurzie a pod. Spočiatku bola táto spolupráca veľmi plodná, najmä s brnianskou katedrou, no v tomto roku sa zo známych dôvodov skomplikovala a budeme musieť dohodnúť kontakty na inom základe, formou medzinárodných a medziuniverzitných dohôd.

Okrem toho, v uplynulom období sa čiastočne zmenila (aj v súvislosti s grantovým projektom ktorý riešime) vedecko-výskumná, a tým aj pedagogická orientácia našej katedry, najmä na problematiku interetnických vzťahov a etnických procesov v stredoeurópskom priestore. Teda slavistické zameranie, aj keď sa ho celkom nevzdávame, nie je u nás teraz dominantné.

2. Presadili sme návrh 5-ročného štúdia národopisu v kombinácii s inými študijnými odbormi, ako to v ankete odporúčala väčšina našich absolventov. Nepodarilo sa nám však uskutočniť úplne voľné kombinácie podľa individuálneho výberu študentov. K tomu by bola potrebná zmena celej štruktúry štúdia na univerzite alebo aspoň v rámci fakulty, zavedenie bodovacieho alebo kreditného systému a pod. Zatiaľ sú teda v každom ročníku vypísané 3-4 kombinácie, z ktorých si študent sám vyberá, a to: s archeológiou, históriou, hudobnou vedou, kulturológiou, religionistikou, vedou o výtvarnom umení a jazykmi (slovenským, nemeckým a maďarským). Vo vyšších ročníkoch majú študenti možnosť vybrať si aj ľubovoľné prednášky z iných študijných odborov.

Je však zaujímavé, že každý rok po prvom ročníku žiada časť študentov o prestup na jednodoborovú etnológiu, napriek našim upozorneniam na ťažkosti s uplatnením sa po absolvovaní. Je tiež potešiteľné, že viacerí študenti z iných odborov na FF UK si zapisujú aj etnológiu ako tretí študijný odbor, najmä formou tzv. súbežného štúdia. Zároveň naši

pracovníci prednášajú na žiadosť príslušných katedier základné alebo špeciálne problémy z etnológie aj pre študentov archeológie, andragogiky, kulturológie, sociológie, religionistiky a tiež na VŠMU.

3. V čase vyjdenia spomínaného čísla NI bolo ešte naše pracovisko Katedrou etnografie a folkloristiky a študoval sa odbor národopis. Približne pred rokom nám Akademický senát FF UK schválil názov Katedra etnológie, no vedný, a teda aj študijný odbor, má stále pôvodné pomenovanie. Naozaj nám nejde o akési násilné "povedečťovanie" odboru pomocou zmeny názvu. Nazdávame sa však, že naša vedecká disciplína (tým nemyslím na katedre, ale v rámci Slovenska všeobecne) už dávnejšie prekročila úzko popisný charakter, nezotrváva len na "strnulých faktografických rekonštrukciách národného rozmeru spoločnosti a kultúry" a "lokálne vyvinuté stratégie bádania a nakopené výsledky terénneho výskumu" sa aj u nás, a to nielen v poslednom období "neprestajne konfrontujú s poznatkami inde vo svete".

2 Hádam teda možno uvažovať o tom, aby sme iniciovali návrh pre Akreditačnú komisiu vlády SR na zaradenie odboru etnológia (miesto národopisu) do nomenklatúry vedných odborov u nás. V predošlých vetách sú pri charakteristike odboru použité niektoré formulácie Ľ. Chorvátovej z príspevku, v ktorom interpretovala koncepciu výučby etnografie na FiFUK z pohľadu PhDr. Petra Skalníka. Použila som ich zámerne, lebo mnohé jeho názory a návrhy sú zhodné s koncepciou, ktorú sa na katedre snažíme realizovať aj my. Napr. požiadavky, aby vedecký výskum i pedagogická prax odrážali najnovšie vedecké poznatky, kombinácia teoretickej prípravy s terénnym výskumom už od I. ročníka, príprava kurzov etnológie pre rôzne typy štúdia i pre zahraničných študentov v cudzích jazykoch, koordinácia výskumných plánov s inými pracoviskami na FF i SAV, hosťovanie pracovníkov zo SAV, zintenzívnenie spolupráce so zahraničím, organizovanie medzinárodných podujatí konferenčného i školiaceho typu atď. To všetko sa nám pomerne úspešne darí uskutočňovať, hoci často za podmienok, ktoré by si v zahraničí snád ani nedokázali predstaviť. Tu by som chcela využiť príležitosť a poďakovať sa kolegom zo SAV, múzeí a iných pracovísk za pochopenie a ochotu odovzdať svoje vedomosti a skúsenosti mladej generácii aj bez nároku na honorár.

Vráťme sa ešte k dvom podnetom z koncepcie P. Skalníka:

a) S požiadavkou, aby sa z inštitúcií pôvodne zameraných na popisný národopis vlastného národa stali pracoviská etnologické alebo antropologické, kde sa "predmet výskumu nedelí mechanicky do uzavretej materiálnej, duchovnej, či sociálnej kultúry, ale človeka vníma celistvo, ako sociálneho a kultúrneho aktéra, ktorý prerástol rámec posvätného historicky rekonštruovaného etnosu", možno samozrejme len súhlasiť. Predsa však aktuálna situácia v tzv. postkomunistických, ale aj iných európskych krajinách je pre nás vážnym podnetom sledovať aj etnické vzťahy, problémy a procesy, včítane procesov, týkajúcich sa vlastného národa. Okrem toho na našu katedru každoročne prichádzajú študenti a stážisti, ktorí už majú základy etnológie alebo kultúrnej antropológie a zaujíma ich špeciálne problematika Slovenska a slovenskej kultúry. Tieto poznatky im môže dať predovšetkým (alebo len) slovenská etnológia a myslím, že my sme povinní sprostredkovať ich aj našim študentom. Na druhej strane sa viac musíme aj u nás venovať problematike zo všeobecnej etnológie, napr. pre potreby tvoriacej sa slovenskej diplomacie.

b) druhý podnet súvisí s perspektívou folkloristiky ako samostatnej disciplíny, ktorá by mala mať vlastné pracovisko. Isteže, štúdium folklóru má niektoré špecifické problémy. Ale tie má aj štúdium rodiny, obradov, zamestnaní a pod. Folklor je však predovšetkým súčasťou medziľudskej komunikácie, rozvíja sa len v rámci spoločenských kontextov a sociálnych vzťahov, výpoveď nielen o dejoch, ale aj o názoroch, symboloch a hodnotách. A preto sa nazdávame, že by mala byť folkloristika aj v budúcnosti jednou z dôležitých súčastí výučby, a to aj na katedrách etnológie, nielen na folkloristických pracoviskách.

4. V rámci dvojstupňového štúdia podľa jestvujúceho vysokoškolského zákona získa študent na našej katedre v prvých dvoch rokoch základnú teoretickú a terminologickú

orientáciu v odbore, prehľad systematiky a vývoja ľudovej kultúry na Slovensku v európskych kontextoch, oboznámi sa s dejinami našej vednej disciplíny na Slovensku a s metódami, technikami a etikou etnologických výskumov. Po I. štátnej skúške sa problematika rozširuje, prednáša sa všeobecná etnológia, európska a slovanská etnológia a folkloristika, teoretické smery a metodologické orientácie európskej etnológie i americkej kultúrnej antropológie. študenti majú možnosť absolvovať, príp. vybrať si aj prednášky z muzeológie, urbánnej etnológie, etnokultúrnych procesov, folklorizmu, informatiky v národopise, problémov Slovákov v zahraničí atď.

5. Štúdium etnológie na našej katedre poskytuje poslucháčom pomerne široký záber odbornej teoretickej problematiky i niektorých praktických skúseností a techník.⁴ Toto zameranie má svoje výhody v tom, že po absolvovaní štúdia sú naši absolventi schopní zastávať miesta v múzeách, osvetových pracoviskách, redakciách masmédií i vydavateľstiev, vykonávajú vedecké, pedagogické i organizačné práce, teda profil absolventa je pomerne široký. Na druhej strane nás absolventi v ankete upozorňovali, na problémy, ktoré mali, napr. pri rôznych praktických činnostiach v múzeu, pri písaní scenárov televíznych relácií alebo pri redigovaní v tlači. Myslíme si, že v dnešnej všeobecnej ekonomickej situácii by nebolo vhodné zužovať profil absolventa, a že je potrebné zachovať pomerne široké zameranie štúdia. Musíme však vytvoriť absolventom rôzne možnosti nadstavbového štúdia špecializovaného podľa požiadaviek praxe. V súčasnosti je na našej fakulte pripravené tak, to štúdium muzeológie, na ktorom sa podieľa aj naša katedra. Je dvojročné, prvý ročník obsahuje všeobecnú muzeologickú problematiku a druhý špeciálnu podľa odborov (nielen spoločenskovedných, ale aj z biológie, mineralógie a pod.). Podľa požiadaviek praxe sme schopní pripraviť aj ďalšie varianty nadstavbového štúdia, napr. pre vedúcich folklórnych súborov, pre učiteľov atď.

Výsledky nového študijného plánu nemáme zatiaľ v plnej miere overené, lebo ročníky, ktoré dosiaľ absolvovali, ešte začínali študovať podľa vtedajších direktívnych plánov, a my sme im museli študijné programy v rôznej miere modifikovať. Za pozitívne považujeme, že študenti sa snažia aktívne zasahovať do profilácie svojho štúdia, a niektoré predmety zaradujeme do študijného programu (v rámci špeciálnych a výberových predmetov) aj na ich podnet. Žiaľ, z rôznych organizačných a najmä finančných dôvodov nebolo možné niektoré podnety študentov v želateľnej miere realizovať (napr. študijné pobyty v Prahe, hosťovanie zahraničných profesorov a pod.). Hľadáme však nové možnosti a mnohé, dosiaľ nevyužitú, poskytujú aj naša fakulta (arabistika, sinológia a pod.).

Za veľký nedostatok považujeme pretrvávajúcu neznalosť cudzích jazykov u študentov a ich ťažkosti pri štúdiu literatúry aj v slovanských jazykoch (poľskom, ruskom). To obmedzuje možnosti aktívnej práce s literatúrou, pozývanie zahraničných profesorov a na uvažované semináre a diskusie, napr. v angličtine alebo nemčine sa nedá ani pomyslieť.

Dalo by sa samozrejme hovoriť o mnohých ďalších problémoch súvisiacich s koncepciou a realizáciou výučby na katedrách a odboroch etnológie. Tu sme prezentovali len niektoré zásadnejšie, všeobecnejšie, ku ktorým by sa mala vyjadriť širšia odborná obec i kolegovia z ostatných fakúlt.

Je veľmi dobré, že vznikli etnologické pracoviská na viacerých slovenských univerzitách. To nám všetkým umožňuje čiastočnú špecializáciu podľa orientácií katedier a iných fakultných pracovísk, i podľa vedecko-výskumného zamerania týchto inštitúcií. No zároveň by bolo azda prínosom stretnúť a stretávať sa častejšie na prejednanie spoločných problémov a najmä perspektívnej spolupráce.

Poznámky

- 1 DROPOVÁ, L.: *K systému a programu štúdia národopisu na FF UK. Národopisné informácie, 1991, č. 1. s. 5-14.*
- 2 CHORVÁTHOVÁ, L.: *Koncepcia výuky etnografie na FiFUK z pohľadu PhDr. Petra Skalníka. Národopisné informácie, 1991, č. 1. s. 15.*
- 3 *Tamže. 15.*
- 4 *Na niektorých katedrách v zahraničí prevláda viac "osobnostné," zameranie výučby, podľa vedeckej orientácie vedúcich pedagógov. Pozri napr.: LIESENFELD, G.: Zwischen Volksmedizin und Volksmusik-Bewegung. In: Volkskunde in der Hanuschgasse. Forschung-Lehre-Praxis. Herausgegeben von Olaf Bockhorn - Gertraud Liesenfeld, Wien 1989, 278 s.*

Výučba etnológie a folkloristiky na univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici

Alexandra Bitušíková

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorá má v rodnom liste dátum zrodu 1. júna 1992, bola vytvorená z troch fakúlt - Pedagogickej fakulty, Fakulty humanitných a prírodných vied a Ekonomickej fakulty. Ani na jednej z fakúlt sa dosiaľ etnológia a folkloristika nevyučovala ako samostatný predmet alebo odbor, len okrajovo v rámci príbuzných predmetov a disciplín (história, slovenský jazyk, hudobná výchova).

Študijné plány na pedagogických fakultách sa do novembra 1989 podobali ako vajce vajcu - okrem odborných predmetov hlavným pilierom výučby učiteľa bol marxizmus-leninizmus. Nevadilo, že učiteľ nepoznal mesto, v ktorom učil, jeho históriu, kultúru, zvláštnosti regiónu, dôležitejšie bolo, že bol ideologicky a internacionálne dobre "vyzbrojený". Po páde marxistickej ideológie vzniklo v učebných plánoch určité vákuum. Katedry a ústavy marxizmu sa síce šikovne premenovali a pretransformovali na katedry spoločenských vied, vo výučbe však prevratné zmeny nenastali. Denne počúvame o absencii národného povedomia, neúcte ku kultúrnym a historickým tradíciám národa, netolerancii k iným národom, rasám či vierovyznaniam, ale nemožno sa tomu čudovať. Len si spomeňme, čo sme sa v škole učili o tradíciách, ľudovej kultúre, o jej regionálnych a národných špecifikách - veľmi málo. Keď si prezrieme učebnice našich školákov, je až zarážajúce, ako málo je v nich ľudové umenie, ľudová kultúra zastúpená a aký je výber ukážok. Isté je, že všeobecne vzdelaných, na svoju kultúru a históriu zdravo hrdých žiakov a študentov môžu vychovať len kvalitne pripravení pedagógovia.

Až do roku 1991 sa etnológia a folkloristika vyučovala len na Katedre etnografie a folkloristiky FFUK v Bratislave s vedeckým smerovaním štúdia. Vybrané problémy kultúrnej antropológie sa prednášali na Filozofickej fakulte P.J. Šafárika v Prešove, v roku 1991 vznikla Katedra folkloristiky a kultúrnej regionalistiky na VŠPg v Nitre.

Potreba štúdia ľudovej kultúry sa ukazuje aktuálnou aj na učiteľských fakultách Univerzity Mateja Bela. Región stredného Slovenska, odkiaľ väčšina poslucháčov univerzity pochádza, poskytuje ešte stále bohaté možnosti spoznávania a faktografického spracovania regionálnych kultúrno-historických špecifik a ich pedagogického využívania v rámci tendencií v súčasnosti tak podporovanej a proklamovanej regionálnej výučby. Vo Vedeckovýskumnom ústave regionalistiky sme vypracovali projekt výučby etnológie a folkloristiky na Univerzite Mateja Bela, ktorý navrhuje tri možné spôsoby realizácie:

- výučba formou spoločného - všeobecného základu pre všetkých poslucháčov učiteľských fakúlt, kde by študenti získali základnú orientáciu v etnológii a folkloristike - všeobecný prehľad;

- systém štúdia v kombinácii s iným profilujúcim predmetom (história, slovenský jazyk, výtvarná výchova, hudobná výchova);

- systém rozširujúceho, resp. doplnkového štúdia formou výberových špecializovaných prednášok na seminároch, otvorený pre všetkých poslucháčov UMB podľa záujmu.

Tento projekt bol schválený Vedeckou radou už v máji 1992. Na jeho základe a po zvážení súčasných ekonomických a personálnych možností sme vypracovali návrh študijného programu pre odbor etnológie a folkloristiky na Katedre histórie a etnológie Fakulty humanitných a prírodných vied. Návrh vychádza z predpokladu štúdia národopisu ako vedľajšieho, rozširujúceho odboru. Štúdium je rozvrhnuté do dvoch stupňov - v prvom,

základnom stupni (dvojiročnom) získajú študenti základnú orientáciu v odbore, oboznámia sa s terminológiou, metodológiou a prehľadom vývoja systematiky slovenskej ľudovej kultúry s dôrazom na slovenský materiál v širšom kontexte slovanskej a európskej kultúry. Prednášky z všeobecného základu by si mohli zapisovať aj študenti z iných odborov fakulty, resp. univerzity. Druhý stupeň štúdia trvá tri roky a obsah výučby tvoria výberové alternatívne prednášky a špeciálne preddiplomové a diplomové semináre. Program štúdia etnológie a folkloristiky bol predložený vedeniu FHPV, ale zatiaľ nie je prerokovaný. Naším cieľom nie je "chrliť" ďalších etnológov a folkloristov, ale všeobecne vzdelaných a v regionalistike i ľudovej kultúre zorientovaných pedagógov.

Ďalším našim neľahkým zámerom je presadiť zaradenie aplikovanej etnológie do študijných plánov na Ekonomickej fakulte, predovšetkým na Katedre cestovného ruchu.

Termín aplikovaná etnológia, aplikovaná antropológia nie je u nás širšej verejnosti známy, hoci jeho používanie zaviedol už v roku 1895 C.D. Brinton. Aplikovaná antropológia je prakticky zameraná činnosť etnológov a antropológov, založená na poznaní a využívaní faktov, teórií, metód a techník etnológie v praxi. Etnológovia, ktorí sa praktickou činnosťou zaoberajú, pôsobia vo funkciách rôznych expertov, tvorcov projektov, konzultantov pre otázky kultúrne, etnické, rasové i politicko-ekonomické. Platí to samozrejme hlavne v štátoch západnej Európy a USA. Tu existuje aj špecializovaná inštitúcia - Society for Applied Anthropology, ktorá vydáva svoj časopis Human Organization.

V našich podmienkach sa etnológia len ťažko presadzuje v iných odvetviach, a už vôbec nie v ekonómii. Ekonomická fakulta UMB sa špecializuje na výchovu odborníkov - ekonómov v oblasti cestovného ruchu. A to je oblasť, kde by sa mohla a mala uplatniť aj aplikovaná etnológia. O potrebe všeobecného kultúrno-historického rozhľadu každého pracovníka cestovného ruchu - či v cestovnej kancelárii, na recepcii hotela alebo v informačnej kancelárii netreba diskutovať. Skúsenosť nám potvrdzuje, že informovanosť pracovníkov cestovného ruchu o pamiatkach ľudovej kultúry, regionálnych špecifikách je veľmi malá. A pritom zahraniční turisti sa u nás najviac zaujímajú práve o materiálnu a duchovnú ľudovú kultúru. Kde sa však o nej dozvedieť, keď propagačných materiálov niet a pracovníci v turistických informačných kanceláriách nie sú informovaní.

Slovensko má vďaka svojim prírodným a kultúrno-historickým zaujímavostiam dobré predpoklady pre rozvoj agroturistiky, ktorá si získava stále väčšiu obľubu medzi turistami západnej Európy. Naším trendom v aktívnom cestovnom ruchu by nemala byť výstavba nových kapacít, hotelov s neosobnými veľkými halami, ale využívanie toho, čo máme - objektov vidieckej architektúry. Ideálnymi oblasťami pre agroturistiku sú regióny s lazníckym osídlením - Podpoľanie, Hont, oblasť Čierneho Hrona, Kysuce. Organizovať a zabezpečiť takúto formu cestovného ruchu si vyžaduje ľudí odborne pripravených nielen v ekonomických otázkach, ale aj v oblasti histórie a kultúry. Preto by regionalistika a všeobecný prehľad ľudovej kultúry nemali chýbať v študijných plánoch Katedry cestovného ruchu Ekonomickej fakulty. Cestovný ruch je business - je to odvetvie, do ktorého by mala vstúpiť aj etnológia - keď pre nič iné, tak preto, aby sme nedopustili prílišnú komercializáciu ľudovej kultúry, ako to vidíme v niektorých krajinách západnej Európy. To sa môže stať, ak sa "obchod" s ľudovým umením dostane do rúk neodborníkov, ktorí si bez poznania a úcty k tradíciám urobia z ľudovej kultúry zlatú baňu. Môžeme sa my, etnológovia, etnografi, folkloristi na to nečinne prizerať? Je našou profesionálnou povinnosťou vyjadrovať sa aj k týmto problémom a vstúpiť do výchovy tých, ktorí budú cestovný ruch organizovať.

Môj príspevok je skôr námetom do širšej diskusie, ktorá by sa mohla rozvinúť aj na stránkach Etnologických rozpráv. Čo vy na to, kolegovia, máme právo alebo povinnosť zasahovať i do oblastí, kde sme boli doteraz len "outsideri a cudzinci"?

Regionálne zamerané piesňové fondy v hudobnom archíve Matice slovenskej v Martine a ich využívanie v pedagogickom procese

Viera Sedláková

Môj príspevok je zameraný na poznanie regionálnych piesňových zberateľských záujmov nitrianskej a zvolenskej oblasti (kde vznikajú nové študijné etnografické odbory na univerzitách), na základe prehľadu rukopisných a vydaných piesňových zbierok v hudobnom archíve Matice slovenskej.

Zberateľský záujem o slovenskú ľudovú pieseň môžeme intenzívnejšie sledovať od tridsiatych rokov devätnásteho storočia. Spočiatku sa upriamuje len na textovú stránku ľudových piesní, čo potvrdzujú najmä rukopisné zborníčky a prvé vydania piesňových zbierok od Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika.¹

Z doslovu ku Kollárovým Národným spievankám sa dozvedáme, ktoré rukopisné príspevky boli zaslané z Nitrianskej a Trenčianskej stolice. Ako prispievatelia sa uvádzajú Alojz Mednyánszky z Medeša, Therezia Artnerová, ktorá sa často zdržiavala v Nitrianskej a Trenčianskej stolici na majetkoch Zayovcov v Bučanoch, Ozorovciach, ďalej Ondrej Novota, bývalý žiak školy prievidskej, dr. Ondrej Bossányi, Ján Hollý, kňaz v Maduniciach poslal dve zbierky, Valentinus Fegyveres, mešťan a senátor mestečka Prievidze, Daniel Sloboda, kaplán, Ján Martešík, učiteľ v Myjave. Staršie a novšie zbierky zaslal Ján Šulek, kňaz v Sobotišti. Z Nitrianskej stolice prispel aj Frant. Frnka, putujúci v roku 1827 po uhorskej krajine.

Zvolenská župa je v Kollárových Národných spievankách zastúpená príspevkami Samuela Ferienčíka hrou o trhaní husí. Samuel Hojč pochádzal z Brezna a poslal dve zbierky, ďalej príspevok Karola Kuzmányho. Zbierka Leopolda Belohorského bola považovaná za jednu z najhodnotnejších vo dvoch zväzkoch, medzi nimi boli aj piesne nemecké a latinské. Z ďalších prispievateľov to bol P. Boleman, advokát v Pešti, P. Polevkovič, organista v Bystrici, Ján Chalupka z Brezna.²

Koncom 19. storočia sa zberateľskej činnosti venuje národne uvedomelá inteligencia. Vznikom spolkov a spoločností sa táto činnosť organizuje prostredníctvom celonárodných výziev. Seriízny prístup k celému snaženiu tejto generácie vyvrcholil vydaním prvých zošitov Slovenských spevov roku 1880. Jednotliví zberatelia z rôznych spoločenských vrstiev a regiónov zasielali svoje príspevky do redakcie Slovenských spevov. Okolo 5.000 piesní obsahuje kompletne kritické vydanie Slovenských spevov pripravené Ladislavom Galkom. Vyše 30 lokalitami je zastúpená Nitrianska župa a Zvolenská vyše 20 lokalitami. Najviac sú zastúpené piesne z Detvy, Zvolenskej Slatiny a Zvolena.³

Jedným z hlavných predstaviteľov tohto úsilia koncom 19. a na začiatku 20. storočia bol neúnavný zberateľ a organizátor Andrej Halaša. Jeho aktivita bola zavŕšená rozsiahlou textovou zbierkou. Predpokladá sa, že zbierky, ktoré boli zaslané do redakcie Slovenských spevov a nevyhovovali ich požiadavkám, pretože boli len textové, prevzal do svojej zbierky. Samotná zbierka je nesmierne rozsiahla, sú v nej zastúpené takmer všetky regióny Slovenska. Z prispievateľov a lokalít z Nitrianskej župy uvedieme Štefana Krajčoviča, ktorý zapísal piesne z Ašakertu (dnes Nové Sady) a Nitrianskej Stredy, zo zápisov V. Šimonoviča z Chtelnice (1903) sú zo 173 piesní zaujímavé varianty zbojníckych a epických piesní. Z Chtelnice poslal piesne z roku 1905 Jozef Honza. Zberateľom piesní z Lopašova bol Pavol Socháň, ktorý poslal 67 piesní - medzi nimi dominujú piesne svadobné. Z Nitrianska

(Dražoviec, Hrušova, Lopašova) sú zastúpené piesne z roku 1990, ktoré obsahujú piesne svadobné a epické. Z ďalších zberateľov spomenieme E. Kolenyiho, K. Medveckého, P. Ušiaka, A. Halašu a ďalších. Zvolenská oblasť je zastúpená lokalitami Beňuš, Očová (1900-1902) Detsvianska Huta, Kriváň (1903), Podkonice a Bacúch. Napriek tomu, že Halašova piesňová zbierka je len textová, prináša pre ďalší výskum zaujímavé varianty.

Zberateľská aktivita sa na začiatku 20. storočia zintenzívňuje. Nemaľou mierou prispel k tomu významný hudobný skladateľ Béla Bartík. Okrem maďarského, ukrajinského a rumunského folklóru venoval pozornosť aj slovenskej ľudovej piesni. Jeho piesňové zápisy slovenských ľudových piesní boli pripravené a vydané v 2 zväzkoch.⁴ Za pomerne krátky čas (12 rokov) Béla Bartík zapísal vyše 3.400 slovenských ľudových piesní, z ďalších zberateľov prispel do jeho zbierky Anton Augustin Baník a Zoltán Kodály (zapísal 113 piesní). Bartíkové zápisy pochádzajú z tekovskej, hontianskej, gemerskej, trenčianskej, zvolenskej (Valaská, Poniky, Priečod), ale aj z nitrianskej oblasti, ktorá je zastúpená 15 lokalitami (Dražovce, Salakuzy, Klátová Nová Ves, Lapaš, Hrušové, Preseľany a pod.).

Ak do prvej svetovej vojny zberateľskú činnosť na Slovensku usmerňovali jednotlivci, priaznivci ľudovej piesne, po oživotvorení Matice slovenskej v roku 1919 sa zriaďovali vedecké odbory a prikróčilo sa k systematickému a cieľavedomému organizovaniu tejto činnosti. Národopisný odbor Matice slovenskej vznikol medzi prvými. Vo svojom programe na popredné miesto dával slovenskú ľudovú pieseň, jej zbieranie, organizovanie národopisných slávností (medzi inými sa uskutočnili aj v Detve). Tieto aktivity sa rozvinuli v širší národopisný výskum (pomocou fotografickej a filmovej dokumentácie) najmä za pôsobenia Karola Plicku (1924-1939). K. Plicka sa snažil o dôkladné poznanie folklórneho bohatstva jednotlivých lokalít a regiónov na Slovensku. V jeho zbierke sú zastúpené aj piesne z nitrianskeho a zvolenského regiónu.

V roku 1935 v spolupráci s francúzskou firmou Pathé sa nahrávali slovenské ľudové piesne na gramofónové platne. Z nitrianskeho regiónu sú to lokality Jablonica, Kopčany, Gbely, Dolný Lom, Radimove u Skalice a nahrávky gájd z Jablonice. Zo zvolenského regiónu pochádza nahrávka cigánskej kapely, tanečnej zábavy z Hrochote a gájd.

V rokoch 1953-1954 boli piesňové zbierky vyčlenené z Bibliotéky Matice slovenskej do novovytvoreného Literárneho archívu. Zbierky slovenských ľudových piesní sa stali jeho významnou súčasťou. Boli získané počas celej existencie inštitúcie a sú v centre pozornosti akvizičnej činnosti aj dnes. Ich získavanie, spracovávanie a sprístupňovanie, tvorí jednu z hlavných úloh pracoviska.

V roku 1955 bola získaná do archívu zbierka Emila Hulu pod názvom Slovenské piesne ľudové. Zápisy slovenských ľudových piesní v jeho zbierke pochádzajú z rokov 1919-1935 (za jeho pôsobenia na Učiteľskom ústave v Modre) a zo 440 obcí celého Slovenska. Piesňovými variantmi je zastúpená aj nitrianska a zvolenská oblasť.

V posledných desiatich rokoch sa do zbierok Matice slovenskej získali piesňové zápisy z hudobnej pozostalosti Pavla Tonkoviča, významného znalca slovenskej ľudovej piesne. Jeho piesňová zbierka vznikala z výskumov na východnom Slovensku, v čase jeho pôsobenia v SLUK-u. V nej sú zastúpené piesne zo 76 obcí Zemplína, Abova a Šariša. Celkove zbierka obsahuje 1.400 piesní. Medzi zápsimi v zborníčkoch sa ojedinele vyskytujú aj piesne zo zvolenského regiónu. Pochádzajú z rokov 1949-1953. Prepísané sú ním aj piesne, ktoré nahrál v rokoch 1941-1944 Slovenský rozhlas, niekoľko piesňových zápisov folklórnych družín z Čierneho Balogu, Podkoníc, Očovej a pod.

Medzi 120 000 rukopisnými zápsimi slovenských ľudových piesní, získanými systematickým akvizičným záujmom Matice slovenskej za posledné roky uvedieme aj jednu z najmladších zbierok, ktorá vznikala v 70.-80. rokoch zásluhou zberateľa Pavla Javora, pôsobiaceho v Nitre. Jej najstaršie zápisy pochádzajú z roku 1965, ale väčšina je zo 70.-80. rokov. Celkove obsahuje 2.550 zápisov slovenských ľudových piesní viažuce sa k rodinnému

a výročnému zvykosloviu. Zozbieraný piesňový materiál tvorí repertoár niekoľkých lokalít a speváckych osobností z Komjatíc, Veľkých Janíkoviec, Veľkého Zálužia a i. a z ďalších obcí Novohradu, Tekova, Gemera, Hontu. Autor cieľavedomou, systematickou prácou a šírkou svojho záujmu významne prispel k poznaniu folklórneho bohatstva skúmaných regiónov.

Žiaľ, zo zvolenskej oblasti nemáme podobne zameranú piesňovú zbierku zo súčasného obdobia. Preto by sme na tomto mieste radi vyzvali zberateľov, vedúcich folklórnych skupín k nadviazaniu spolupráce s Maticou slovenskou v Martine.

Podľa uvedeného prehľadu piesňového materiálu môžeme konštatovať, že nitrianska a zvolenská oblasť patrí medzi tie národopisné oblasti, ktoré priťahovali záujem zberateľov od prvých desaťročí minulého storočia. Postupným poznávaním a sprístupňovaním archívnych piesňových fondov, odhaľujeme bohatosť a rôznorodosť nášho ľudového bohatstva, čím sa snažíme získať pre zberateľskú činnosť aj mladé vysokoškolské generácie a spätne pôsobiť vo výchovnovzdelávacom procese na školách a v ďalšej záujmovej činnosti.

Poznámky

1 KOLLÁR, J. - ŠAFÁRIK, P.J.: *Piesne svetské ľudu slovenského v Uhorska. Bratislava 1988.*

2 KOLLÁR, J.: *Národné spievanky. Bratislava 1953.*

3 *Slovenské spevy. I.-VII. diel.*

4 *Slovenské ľudové piesne. Zapísal a hudobne utriedil Béla Bartík. Bratislava 1959.*

Dva modely výučby vedy o vývoji kultúry a spoločnosti

Juraj Podoba

Politické rozdelenie Európy po druhej svetovej vojne malo za následok i odlišný vývoj spôsobu organizácie vysokého školstva a vedy, a tak aj odlišný prístup k realizácii výučby na univerzitách. Vyše štyridsaťročná izolácia dvoch oddelených častí Európy petrifikovala tento trend, takže v dnešnej dobe môžeme hovoriť o dvoch odlišných modeloch jednak vytvárania organizačných podmienok pre vysokoškolské štúdium, a jednak prístupu k procesu výuky a k určeniu miesta na ňom participujúcich skupín akademického spoločenstva (profesori, docenti, asistenti, externí učitelia a študenti). Odlišnosti existujúce vo všeobecnej rovine sa špecifickým spôsobom prejavujú u jednotlivých odborov, čo je podmienené v odlišnostiach ich zamerania, tematickej orientácie, metodologických prístupov a pod. Takéto diferencie existujú aj v charaktere vyučovacieho procesu vedeckej disciplíny o vývoji kultúry a spoločnosti, ktorá má v jednotlivých krajinách viac či menej rozdielne zameranie a pomenovanie¹ (etnografia, národopis, etnológia, sociálna antropológia, porovnávacia kulturológia a pod.). Keďže v spoločenskovedných disciplínach bola izolácia od príbuzných vied v západnej Európe zvlášť dôsledná, poznatky o spôsobe štúdia na západných univerzitách sú u nás iba veľmi kusé. Vzhľadom k tomu, že som mal príležitosť pôsobiť v letnom semestri školského roka 1991/92 ako hosťujúci učiteľ v Etnologickom seminári Univerzity v Zürichu (Švajčiarsko), pokúsím sa v nasledujúcich riadkoch načrtnúť odlišnosti medzi naším východoeurópskym modelom, ktorý som sám spoznal ako študent národopisu Univerzity Komenského v Bratislave a Univerzity J.E. Purkyně v Brne a modelom, s ktorým som sa zoznámil v Zürichu. Úroveň tejto univerzity i jej Etnologického seminára dosahuje štandard lepších západoeurópskych univerzít. Preto si dovoľím zovšeobecniť tamojšiu situáciu a použiť ju ako príklad západoeurópskeho modelu štúdia a výučby vedeckej disciplíny o spoločnosti a kultúre. Treba však mať na zreteli, že v dôsledku často výrazných rozdielov medzi západoeurópskymi univerzitami, a to aj univerzitami v rámci jednej krajiny, takéto zovšeobecnenie obsahuje aj isté nepresnosti a zjednodušenia.

Základnými charakteristikami diferencujúcimi západoeurópsky model od východoeurópskeho je sústredenie výučby i základného výskumu na univerzity² za súčasnej existencie od univerzít nezávislých štátnych a súkromných fondov a nadácií na podporu vedy,³ veľká nezávislosť univerzít od riadiacich (administratívnych i odborných) štátnych i politických štruktúr, spôsob zamestnávania vysokoškolských učiteľov a interné vzťahy medzi jednotlivými skupinami akademického spoločenstva. Na tieto charakteristiky prevažne administratívno-organizačného typu nadväzujú charakteristiky, súvisiace skôr s odlišným chápaním účelu univerzitného štúdia a vôbec vzdelania v západoeurópskej spoločnosti, ako i úlohy slobodnej vôle a iniciatívy jednotlivca pri jeho úsilí uplatniť sa v spoločnosti. Trochu zjednodušene to možno vyjadriť aj tak, že na Západe sa v zásade neštuduje pre "papier", ale pre vedomosti. Je to umožnené aj vďaka skutočnosti, že aj so špeciálnym vzdelaním (akým je nepochybne aj vzdelanie etnografa či antropológa) je možné nájsť prácu v rôznych zamestnaniach. Zamestnávateľa zaujímajú viac schopnosti, flexibilita, tvorivosť a výkonnosť absolventa univerzity ako jeho špeciálna kvalifikácia. Toto potom podmieňuje (od našich pomerov odlišný) prístup študentov ku štúdiu, kde dominuje vlastná iniciatíva a evidentný záujem študenta o zvolený odbor. Túto osobnú iniciatívu sprevádzajú veľké nároky západoeurópskych študentov na svojich univerzitných učiteľov, čo je jednou z príčin

podstatne vyššej úrovne západoeurópskych univerzitných profesorov, docentov a asistentov i celkovej úrovne prednášok a seminárov, než na akú sme zvyknutí na našich vysokých školách. Z hľadiska študujúcich tak môžeme hovoriť o aktívnom modeli štúdia na Západe na rozdiel od východoeurópskeho, v podstate pasívneho modelu.⁴ Pri hodnotení podmienok vzniku a formovania sa západoeurópskeho modelu nemožno nespomenú celkovú politicko - spoločenskú a ekonomickú klímu, v ktorej existuje. Najmä stály ekonomický rast od 60. rokov vytvoril počas uplynulých troch-štyroch desaťročí priaznivé ekonomické podmienky pre dynamický rozvoj sociálnej antropológie (etnológie), ktorý zabrzдила až súčasná ekonomická recesia. Západoeurópsky model sa utváral v podmienkach pluralitnej, vnútorne heterogénnej demokratickej spoločnosti, v ktorej nedošlo k pretrhnutiu kontinuity od stredoveku sa rozvíjajúcich akademických práv a slobôd univerzít a ich nezávislosti.

Dôležitým kvalitatívnym znakom spôsobu štúdia spoločenskovedných disciplín na západoeurópskych univerzitách bolo a je viacodborové štúdium. Poslucháč sa zapisuje na dva až tri odbory (v Zürichu na tri), z ktorých si vyberie jeden ako profilový a z ktorého vypracuje aj záverečnú písomnú prácu. Je potešiteľné, že vzhľadom ku zmenám na našich vysokých školách v poslednom období sa táto diferenciacia stáva minulosťou. Tento spôsob štúdia má však závažný vplyv na zvýšenie počtu študentov jednotlivých odborov. Napr. etnológiu na zürišskej univerzite v školskom roku 1991/92 navštevovalo spolu asi dvesto poslucháčov, z toho však iba menšia časť ju mala zapísanú ako profilový odbor. Veľký záujem o štúdium etnológie v západnej Európe je podmienený jej súčasnou módnosťou medzi študovaniachtivou mládežou. Etnológia tak vystriedala psychológiu a sociológiu, ktoré zaujímali postavenie módného študijného odboru v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch. Veľký počet zapísaných študentov má pozitívny vplyv na finančné zabezpečenie odboru, na počet profesorských a asistentkých miest, na jeho prestíž v rámci príslušnej univerzity.

Základným rozdielom medzi oboma modelmi je sústredenie vedeckého bádania na západoeurópske univerzity. Tento spôsob spojenia vedeckej práce a výučby má oproti východoeurópskemu modelu ich oddelenej, paralelnej existencie viaceré výhody i nevýhody. Nevýhody vystupujú do popredia hlavne na menších univerzitách, s menším finančným zabezpečením, kde na jednom odbore pôsobí obvykle jeden profesor s obmedzeným počtom asistentov. V týchto prípadoch sa vyučovací proces realizuje na úkor vedeckého bádania. Odlišná situácia je na veľkých bohatých univerzitách s väčším počtom profesorov a asistentov, ktoré sú schopné zaplatiť aj niekoľko externých učiteľov, či už z iných pracovísk v tej istej krajine (z iných univerzít, stredných škôl, múzeí a iných kultúrnych inštitúcií, štátnej správy a pod.) a súkromných vedcov⁵ alebo krátkodobo zamestnávaných cudzincov. V týchto podmienkach bývajú učiteľské povinnosti asistentov relatívne malé, čo umožňuje sústredenie na vedeckú prácu. Takéto podmienky umožňujú vysokú úroveň prednášok a seminárov, keďže každý prednáša problematiku, ktorou sa hlbšie zaoberá, resp. na ktorú sa špecializuje v rámci svojej vedecko-výskumnej orientácie.⁶ Ťažisko vyučovacieho procesu i organizačno-administratívnych povinností spočíva na rozdiel od našich podmienok na pleciach riadnych a mimoriadnych profesorov, ktorí sa viac ako na základný výskum sústreďujú na odovzdávanie svojich bohatých vedomostí a skúseností mladším generáciám a na realizáciu "vednej politiky". Prelínanie profesie vysokoškolského učiteľa a vedca prináša niekoľko pozitív. Vedec - učiteľ si musí neustále obnovovať základy svojho odboru a opätovne pripomína prácu "klasikov" vedy, je donútený sledovať najnovšiu literatúru z odboru, a to i z tých tematických oblastí, ktoré priamo nesúvisia s jeho vedecko-výskumnou špecializáciou. Musí poznať najnovšie poznatky z oblasti teórie a metodológie, rozdiely medzi jednotlivými vedeckými školami a názorovými prúdmi, musí byť oboznámený s aktuálnym myšlienkovým a názorovým "kvasom" vo svojom vednom odbore a pod. Zvedavé, často veľmi všetečné a nepríjemné otázky študentov, kladené na telo, nútia západoeurópskeho univerzitného učiteľa držať krok s názormi a poznatkami doby, neustále si dopĺňať vzdelanie a pracovať na rozvoji

svojej osobnosti. V týchto podmienkach nie je možné ustrnúť na istom stupni vedeckého myslenia a poznania. "Produkty" východného a západného modelu sa preto od seba dosť odlišujú. V západnej Európe nachádzame iba veľmi málo špecialistov, ktorí sa celý život mohli zaoberať jednou úzkou špecializáciou, a preto o nej "všetko" vedia, čo je charakteristické pre východoeurópskych univerzitných a akademických vedcov. Musia sa orientovať na širší tematický a problémový priestor, musia sa sústrediť skôr na vysvetlenie príčin genézy a charakteru sociálnych a kultúrnych fenoménov, než na vyčerpávajúci popis ich rôznych podôb a variantov. Svoje vlastné poznatky musia vedie zosúladiť s celkovým poznaním v humanitných a sociálnych vedách a interpretovať ich v rámci existujúcich etnologických (antropologických) teórií. Veľmi zriedkavo sa tu stretávame s modelom východoeurópskeho vedca - špecialistu, ktorý má často široké encyklopedické vedomosti z istého úzkeho, špecifického odboru (problematiky), ale jeho teoretické a metodologické myslenie ustrnulo na úrovni poznania z dôb jeho vysokoškolských štúdií. Západoeurópski študenti by neboli ochotní akceptovať rozšírený prototyp východoeurópskeho vysokoškolského učiteľa, ktorý im každoročne číta tie isté, už pred dlhším časom vypracované prednášky, navyše často zostavené z prednášok alebo knižnej práce jeho vlastného, snáď už aj niekoľko rokov emeritného alebo dokonca nebohého učiteľa.

S vyššie povedaným úzko súvisí spôsob zamestnávania jednotlivých skupín vysokoškolských učiteľov. Stály úväzok až do odchodu do dôchodku majú iba riadni a mimoriadni profesori. Profesori sú do svojej funkcie uvádzaní na základe konkurzu vo veľmi tvrdej, zväčša medzinárodnej konkurencii. Do voľby riadnych profesorov zasahujú aj asistenti a študenti, ktorí majú relatívne veľkú možnosť jej ovplyvnenia.⁷ Ostatné skupiny, asistenti aj externí učitelia, majú iba časovo obmedzený pracovný úväzok. U asistentov je pochopiteľne dlhší (zväčša tri až päť rokov). Na rozdiel od nášho modelu ich tieto neúprosne sociálne podmienky nútia k vysokej vedecko-výskumnej a publikačnej aktivite. Ku kvalite pedagogickej práce ich nútia skutočnosť, že na každú prednášku sa musia zapísať minimálne traja študenti, pretože inak učiteľ nedostane mzdu.⁸ "Socialistické" donucovacie prostriedky, akými je kontrola účasti prezenčnými listinami a následné odopieranie udelenia zápočtov a možnosť postihu študentov učiteľom na semestrových skúškach je tu niečím úplne neznámym.⁹ Takýto spôsob vytvárania pracovných úväzkov podmieňuje cirkuláciu asistentov medzi jednotlivými univerzitami a vedecko-výskumnými tímami bez obmedzenia hraníc národov, štátov a kontinentov.¹⁰ I keď má tento systém viaceré nedostatky, od sociálnej neistoty, cez krátkodobú či dlhšiu nezamestnanosť mnohých akademikov, alebo nutnosť na čas sa zamestnať mimo odboru, má veľkú stimulatívnu a motivačnú účinnosť a je zárukou veľkej dynamiky západnej vedy a vysokej úrovne výučby. Práve tento spôsob zamestnávania vysokoškolských učiteľov a otvorenosť západnej vedy prispeli k vytvoreniu reálne existujúceho fenoménu medzinárodnej či nadnárodnej (rozumej západnej) vedy, čo sa nepodarilo v "bratských" krajinách RVHP. Tu sa najmä v spoločenskovednej oblasti vytvorili v romantickom etnocentrizme zotrúvajúce a často vzájomne kontroverzné národné vedy či vedyčky, minimálne sa zaujímajúce o vzájomnú výmenu poznatkov, možné prínosy a nové teoretické a metodologické trendy u susedov. Efekt splyvania vyššie uvedených väčších či menších diferencií západoeurópskeho a východoeurópskeho modelu vytvára značne rozdielny spôsob výučby, vystupovania prednášajúcich i správania sa študujúcich. Ponuka tém a predmetov, ktoré je možné študovať v rámci jedného odboru na väčšine západoeurópskych univerzít, je veľmi bohatá a pestrá. Pravidelná výmena prednášajúcich zamedzuje stereotypnosti štúdia, jeho stabilnej obsahovej náplni. Na rozdiel od východoeurópskeho modelu, kde obsah štúdia je viac - menej stabilný a diferencie medzi jednotlivými univerzitami, najmä v rámci jedného štátu sú minimálne, podmieňované predovšetkým osobným úsilím jednotlivých učiteľov naplniť skoro totožné študijné plány originálnejším

obsahom, na západoeurópskych univerzitách dochádza k neustálemu obmieňaniu náplne štúdia. Nielen pravidelným striedaním asistentov a hosťujúcich učiteľov. Aj profesori a asistenti s dlhším úväzkom obmieňajú obsah a zameranie svojich prednášok. V západnej Európe nie sú noví asistenti a profesori prijímaní na univerzitu preto, aby naplnili obsahom stabilné študijné plány, aby prednášali problematiku, ktorá permanentne figuruje v týchto plánoch veľa rokov, možno už od založenia príslušnej katedry či seminára. Prijímajú ich predovšetkým preto, lebo sú renomovanými odborníkmi na istú oblasť, zaoberajú sa zaujímavou problematikou a sú schopní povedať študentom niečo nového, nápaditého, originálneho, prednáša o problémoch, ktoré ešte neboli (dávnejšie neboli) prednášané. V západnej Európe sa na rozdiel od jej východnej časti nevyučujú reálie, teórii a metodológii sa nevydeľuje jedna či dve prednášky počas celého štúdia jedného ročníka. Prednáša sa o problémoch, v každom prednáškovom cykle je prirodzene inkorporovaná aj potrebná dávka teórie a metodológie podľa uváženia a poznatkov učiteľa. Prednášajúci nemôže vo svojej prednáške ignorovať názory iných odborníkov, vedeckých škôl a smerov. Ale do študijných plánov sa často zaraďujú aj tematicky špecializované prednášky z oblasti teórie a metodológie, venované jednému filozofickému smeru alebo vedeckej metóde (evolucionizmus, marxizmus a pod.). Reálie sa prednášajú iba ako ilustratívne pozadie riešeného problému, pri predstavovaní argumentácie jednotlivých bádateľov a škôl, pri objasňovaní jednotlivých teórií a pod. Kostrou štúdia sú základné prednášky profesorov príslušného odboru, ktoré sa mierne obmieňajú. Pre poslucháčov prvých dvoch-troch semestrov sú určené, podobne ako u nás, základné "nalievárne": úvody do štúdia odboru, úvod do štúdia odbornej literatúry, metódy a techniky terénneho výskumu a pod., čo obvykle vyučujú mladší asistenti. Túto kosť štúdia vyplňa tematicky rôznorodá a neustále sa obmieňajúca ponuka prednášok a seminárov súkromných docentov, asistentov a hosťujúcich učiteľov. Na rozdiel od národopisných katedier je na etnologických pracoviskách venovaný príprave na terénne bádanie pre jeho veľkú náročnosť špeciálny seminár, v Zürichu označovaný termínom "Projektgruppe". Skupina pripravujúca sa na terénny výskum v určitej krajine si tu osvojuje jej jazyk, kultúru a iné reálie.

Skutočnosť, že jeden človek so stabilným úväzkom, špecializovaný na úzku tematickú oblasť doživotne vyučuje reálie z jedného-dvoch predmetov, vyúsťuje na východoeurópskych univerzitách do stavu, že poslucháč určitého odboru si vypočuje tie isté prednášky veľmi podobnej úrovne ako jeho povedzme o desať rokov starší kolega. Prípadné rozdiely môžu spočívať v osobnostnom vývoji učiteľa a v nových poznatkoch, ktoré získal za uplynulé obdobie. Na západoeurópskych univerzitách už dvoj-trojročný odstup môže znamenať zásadný rozdiel v obsahovej náplni štúdia. Hlavnú tematickú orientáciu pracoviska, jeho prípadnú príslušnosť k vedeckému smeru alebo škole garantujú profesori, ktorí formujú profil svojho seminára (katedry) a majú hlavnú zásluhu na jeho profesionálnej povesti medzi študentami i v rámci odbornej verejnosti. Striedajúci sa učelia s kratším, niekoľkomesačným alebo niekoľkoročným úväzkom zasa garantujú obmenu prístupov, tém a problémov, prenášajú nové poznatky, názory a posuny vo vedeckom myslení z jednej univerzity na druhú.

I keď táto úvaha nechce by vyčerpávajúcim výpočtom všetkých rozdielov medzi východoeurópskym a západoeurópskym modelom vysokoškolského štúdia, spomeniem ešte jednu odlišnosť. Miesto jednotlivých skupín akademického spoločenstva v organizme univerzity a ich vzájomné vzťahy. I keď sa v tejto oblasti dá v dôsledku značných rozdielov medzi jednotlivými krajinami a univerzitami len veľmi ťažko zovšeobecňovať, podľa mojich poznatkov charakterizuje západoeurópske univerzity podstatne slobodnejší duch, demokratickejšie vzťahy medzi i tu hierarchizovanými skupinami akademického spoločenstva a väčšia otvorenosť, korektnosť, vzájomná úcta a uznanie.

Budúcnosť slovenského vysokého školstva a vedy je v momentálnej situácii veľkou neznámou. Ostáva nám len dúfať, že ďalší vývoj nášho systému organizácie univerzít a

základného výskumu bude smerovať k postupnému, uvážlivému zblížovaniu s jeho západoeurópskym protikladom.

Poznámky

1 *V súvislosti s tematickým zameraním tohto príspevku sa nebudem zaoberať odlišným chápaním uvedených termínov v jednotlivých krajinách či na jednotlivých univerzitách. Dôležitá je tematická a metodologická príbuznosť týchto disciplín, takže isté diferencie v ich zameraní a metodológii nie sú až tak významným determinantom odlišností východoeurópskeho a západoeurópskeho modelu výučby a štúdia na univerzitách.*

2 *V niektorých krajinách západnej Európy sa vedecké bádanie pestuje aj v oblasti spoločenských vied v rámci národných akadémií vied. Aj tu na rozdiel od bývalých socialistických štátov však ťažisko základného výskumu spočíva na univerzitách, keďže akademické ústavy spoločenskovednej orientácie sú veľmi malé, s obmedzeným počtom vedeckých pracovníkov.*

3 *Špecifikom Švajčiarska je spôsob financovania základného výskumu, kde jednotlivé univerzity sú financované z rozpočtu kantonov a pre Národný fond na podporu vedy vyčleňuje finančné prostriedky zväzová vláda.*

4 *Za jedinú príčinu pasívneho prístupu našich študentov ku štúdiu nemožno považovať iba dôsledky cieľavedomého potlačania individuálnej iniciatívy a aktivity výchovno -vzdelávacím systémom totalitného socialistického štátu. Moji kolegovia z Etnologického seminára v Zürichu, ktorí niekoľko rokov pôsobili na univerzite v Ankare, takto charakterizovali aj prístup tureckých vysokoškolákov ku štúdiu. Ide teda skôr o prežívajúce znaky východného archaického, strnulého a vnútorne nedemokratickeho modelu výučby a štúdia, než iba o jeho determinovanosť podmienkami uzavretosti a neslobody v reálnesocialistickej spoločnosti.*

5 *Existenciu súkromných vedcov umožňuje práve spôsob financovania vedecko-výskumných projektov z nezávislých zdrojov a možnosť finančne honorovať väčší počet externých učiteľov.*

6 *Najmä v anglosaskom priestore, ale i v iných štátoch existuje na univerzitách i pracovné zaradenie "research fellow". Pracovné povinnosti takéhoto pracovníka sa sústreďujú na základný výskum, jeho podiel na vyučovacom procese je okrajový (výberové prednášky, vedenie diplomantov a aspirantov a pod.).*

7 *K tomuto problému pozri esej Podoba, J.: "Tovaryša slovenského zážitky a skúsenosti". Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 137 - 141.*

8 *Táto zásada platí na Univerzite v Zürichu. Minimálne počty zapísaných študentov na iných univerzitách nepoznám.*

9 *V západnej Európe majú vysokoškolskí študenti podstatne nižší počet skúšok ako na našich vysokých školách. V zürišskom etnologickom seminári sú dokonca natoľko liberálne pravidlá hry, že študenti sú komplexne skúšaní až na konci štúdia.*

10 *V školskom roku 1991/92 pôsobili v Etnologickom seminári Univerzity v Zürichu títo cudzinci:*

Zakladateľ Etnologického seminára, riadny profesor: Nemeč - emigrant z bývalej NDR so švajčiarskym štátnym občianstvom. Mimoriadny profesor je Švajčiari.

Asistenti: Jeden Slováč so švajčiarskym štátnym občianstvom, jeden Nóř, jedna Holand'anka. Ostatní asistenti boli nemeckojazyční Švajčiari.

Hosťujúci učítelia (Lehrbeauftragte): Dvaja Slováci (jeden počas zimného, jeden počas letného semestra), jeden Bangladéšan, jeden černoč z Burundi, jedna Nemka. Ostatní boli Švajčiari.

Význam regionálnych novín pri výskume slovesného folklóru v meste¹

Jolana Darulová

Štúdium slovesného folklóru v mestských aglomeráciách prináša rad aspektov, ktoré presahujú rámec tradičného štúdia dedinského obyvateľstva. Tradičné folkloristické chápanie sa nedá bezozbytku použiť pri štúdiu mestského folklóru. Mestský folklór podliehal odlišným špecifickým zákonitostiam a normám vývoja, čo sa odrazilo najmä na formálnej stránke textov.

Otázka folklórnych druhov, žánrov, či subžánrov sa v mestskom prostredí odvíja od v súčasnosti najfrekvencovanejšieho žánru rozprávania zo života.² Mestský folklór je v mnohých aspektoch typologickým pokračovateľom starších rozprávačských žánrov, avšak k jeho šíreniu pribudli formy technickej komunikácie, najmä tlač a televízia, skôr ako v prostredí dedinskom. Dajú sa tu sledovať i prejavy rozprávkového i povest'ového stvárnenia menej vysvetliteľných alebo neobvyklých javov (lietajúce taniere, stopárky miznúce z idúcich áut, sadistické vraždy), ktoré sa ústne alebo v novinách podávajú vnímateľom a žánrove prechádzajú od rozprávania zo života po domnienky a od poverových poviedok po "mestské legendy" a "mestské povesti".³

Čo je vlastne slovesný folklórny prejav v meste? Citované žánrové stvárnenie spomínaných tém charakterizujúcich súčasný ústny prejav sa dost' odlišuje od obrazu rozprávačského repertoáru stredne veľkého mesta, za aké možno považovať Banskú Bystricu v období rokov 1918-1948. Ak naplníme definíciu D. Klímovej (na príkladoch z Prahy so zameraním na robotníkov), ktorá považovala za rozprávačský repertoár mesta spektrum rozprávání "zahŕňujúce všetky neprofesionálne prejavy slovnej a slovesnej povahy, ktoré vyjadrujú životné postoje príslušnej sociálnej skupiny", dostaneme plastický obraz textov so socioidentifikačnými prvkami.

Na Slovensku sa folkloristický výskum v meste orientoval na určité profesionálne, či sociálne skupiny (na výskum robotníkov - najmä baníkov,⁴ dôchodcov⁵) alebo na určitý žáner (mestské povesti⁶) prípadne na rozprávačský repertoár prímestských obcí.⁷ Vzhľadom na nositeľa folklóru - ľud, je možné v mestskom prostredí pod tento pojem zahrnú niekoľko spoločenských vrstiev a skupín, nie iba roľníkov (presídlených z dedinského prostredia), ale aj robotníkov a predovšetkým mešťanov. Obidve predchádzajúce sledujeme v procese preberania mestských vzorov správania sa a spôsobu života - v procese určitého vývojového stupňa pomešťovania sa. V Banskej Bystrici (ale aj v iných mestách) možno do roku 1948 predpokladať relatívnu stabilitu mestského prostredia, spoločenstva, vytváranú počas bohatej hospodárskej a kultúrnej histórie mesta. Ide teda o spoločenstvo lokálne, homogénne, ale otvorené a prístupné rôznym rozvojovým zmenám v rámci stabilnej sociálno-etnickej štruktúry. Myslím tým sociálne vyhranené vrstvy, ktoré vzhľadom na svoj pôvod a spôsob života predpokladám použiť ako výskumnú vzorku so spoločnými socioidentifikačnými črtami:

- 1/ stredných a malých podnikateľov, živnostníkov;
- 2/ štátnych zamestnancov, inteligenciu, študujúcu mládež;
- 3/ robotníkov;
- 4/ ľudí "na okraji spoločnosti", sociálne odkázaných.

Z hľadiska usídlenia, budeme potom diferencovať skupiny stabilne usídlené v mestskom prostredí, stotožnené s ním; v rozprávání prevláda pohľad, hodnotenie "sami o sebe"⁸ a prechodne prítomné - tí, ktorí do mesta dochádzajú za prácou, obchodmi, trhom, do úradov,

škôl, s povedomím príslušnosti k inej lokálnej skupine (napr. prímestskej, dedinskej, iného mesta); v rozprávani prevláda hodnotenie "o iných", čím sa myslí o obyvateľoch skúmaného mesta.

V súčasnom období sa zameriavame na charakteristiku Banskej Bystrice z hľadiska spomienkového rozprávania a rozprávania zo života so snahou o vymedzenie identifikačných faktorov smerom k etnicite, konfesii, sociálnemu statusu. V príspevku sa zameriame na dominantnosť tém rozprávačského repertoáru mesta v časovom rozpätí prvej polovice 20. storočia, do roku 1948. Spomienkové rozprávanie a rozprávanie zo života ako folklórny prejav má informatívnu funkciu,⁹ umožňuje spoznať, o čom sa v danej dobe hovorilo, čo stálo v centre záujmu mestského spoločenstva, teda akcentuje sa v ňom obsahová zložka rozprávaneho. Druhoradú úlohu zohráva spôsob prenosu informácií. Podobnú funkciu spĺňajú i niektoré články z novín. V tejto technickej forme komunikácie dostáva publikum (čitatelia) informácie prostredníctvom rozprávania zo života novinára, dopisovateľa sprostredkované technickými médiami. Úlohu tu zohráva jedinec, cez ktorého sa uskutočňuje jednosmerný pohyb informácií (zážitkov) smerom k rôznym sociálnym štruktúram.¹⁰

Výrazným zdrojom pre rekonštrukciu spoločensko-kultúrneho života a atmosféry v meste sú regionálne noviny, v ktorých postrehy zo života v meste a osobné zážitky sú akýmiisi rozprávami zo života, iba v malej miere upravené pre tlač.¹¹

Takýmto zdrojom pre Banskú Bystricu do roku 1948 boli Hronské noviny a Pohronský hlásnik, z ktorých čerpáme námety, motívy ale aj texty v plnom znení pre náčrt tematickej analýzy.

Okrem písomných materiálov¹² má pre výskum spoločensko-kultúrnych aktivít mesta a slovesný folklór význam živý ústny prejav a spomienkové rozprávanie, v ktorom informátori (rozprávači) preukazne manifestujú povedomie príslušnosti k regiónu, mestu, určitej spoločenskej, sociálnej, profesionálnej skupine. Kultúrne povedomie zas sprostredkujú najmä rozprávači, ktorí boli v minulosti nejakým spôsobom viazaní na kultúrno-spoločenské dianie v meste:¹³ jednou takou skupinou ľudí boli trhovníci, podomoví obchodníci, ale aj potulní hudobníci, zametači a tiež mestskí policajti, ďalej tuláci, žobráci a iní ľudia "na okraji spoločnosti", ktorí budili pozornosť svojím správaním, či vzhľadom. Tieto skupiny spoluvytvárali zvláštnu atmosféru mesta a boli v určitom období neodmysliteľnou súčasťou námestia, korza, pohostinských zariadení. Zvláštne až komické postavy miest, tak ako na to upozornila Z. Vanovičová,¹⁴ majú svoj reálny i fiktívny pôvod (napr. Banskoštiavnický Nácko sa vyskytuje iba v rozprávaní, nikdy v skutočnosti nežil); zvyčajne sa k nim však viaže cyklus rozprávania folklórneho charakteru, v ktorom ožívajú postavy v konkrétnych situáciách a ktorý humorne či faktograficky zachytáva dobový kolorit mestského prostredia. Okrem ústneho podania, ktoré je dnes už možné zachytiť iba výnimočne, sa tieto postavy (komické figúrky) dostali v svojom čase aj na stránky regionálnych periodík, obyčajne v súvislosti s konkrétnou situáciou, ktorá vzbudila pozornosť, pohoršenie, či dokonca, ktorá mala dohru na policajnom úrade.

Z výskumu slovesnej tradície Banskej Bystrice v období prvej polovice 20. storočia do roku 1948 zo strán spomínaných regionálnych novín vyplýva nasledovná frekventovanosť tém, ktoré boli ešte navyše chronologicky podmienené:

1/ po roku 1919 - s historickým medzníkom vzniku prvej ČSR - prevládajú témy, v ktorých sa prezentuje "charakter slovenského ducha", množia sa príbehy o "maďarónstve" (onikanie sa pociťuje ako prežitok, rozpráva sa o zotrvávaní maďarčiny v úradnom styku, kritizuje sa používanie maďarčiny i v medziosobnej verejnej a aj rodinnej komunikácii).

2/ obdobie hospodárskej krízy - okolo roku 1927 - prevažujú sociálne ladené témy, badať snahy po obmedzovaní "honby za pôžitkom", zábavou, tancom, plytvaním; množia sa príbehy o žobrákoch, sebevražďach z dôvodu bankrotu, či hmotného nedostatku (sebevraždy celých

rodín, vraždy malých detí), bežné sú témy o zlodějoch a ľuďoch, ktorí sa ocitli na najnižšom stupni sociálneho rebríčka.

3/ roky 1938-1944 - historický medzník rozbitia ČSR a obdobia vzniku samostatného slovenského štátu - prevažujú politické témy (rozprávanie o konkrétnych demonštráciách, manifestáciách, stretoch demonštrujúcich s úradnou vrchnosťou, do rozprávania sa dostávajú politickí dejatelia - skupiny, prenikajú fašizujúce idey).

Popri týchto dominantných témach, ktoré možno považovať za prechodné (pre svoju dobovú aktuálnosť), či viazané iba na určité časovo obmedzené obdobie, evidujeme v celom skúmanom období témy všeobecné, ktoré považujeme za príznačné pre mestské prostredie:

a/ rozprávania, v ktorých sa kryštalizujú vzťahy medzi mestom a dedinou (kriticky sa rozpráva o tom, čo sa v meste považuje za prekonané, cudzie, alebo čomu sa pripisuje punc dedinskosti - sú to najmä poverové rozprávania, príbehy s prejavmi tmárstva, zlého susedského spolunažívania), rozšírená téma sporu o pôdu; v banskobystrickom prostredí za špecifikum môžeme považovať rozprávanie o typických prejavoch Detvancov, či Horehroncov,

b/ za všeobecnú tému rozprávania v meste možno označiť sporadicky uverejňované príbehy o strašení, mátaní v konkrétnom dome,

c/ v banskobystrickom prostredí ako ďalšie špecifikum možno uviesť tému rozprávania o konkurenčných vzťahoch miest Banská Bystrica - Zvolen.

Bežnou témou priestorovo neviazanou, ale pomerne frekventovanou, je téma o nešťastnej láske a žiarlivosti.

Uvedený náčrt okruhov tematickej analýzy (s korešpondujúcimi príkladmi textov z regionálnej tlače v textovej prílohe príspevku) nepokladáme za konečný, ani dostatočne objektívny, vzhľadom na možnosť uprednostňovania bulvárnych senzácií, či politikárčenia poznačených správ podľa politickej orientácie príslušných novín. Ich veľkým prínosom je však pomerná obsiahlosť materiálu, rozprávačský štýl, zážitkovosť textov a možnosť zisťovania medziosobných vzťahov vo verejnom živote mesta v nich. Príspevok pokladáme za východisko k ďalšiemu výskumu formami zberu živej rozprávačskej tradície, ktorá umožní doplniť a overiť uvedené charakteristiky mestského slovesného folklóru, najmä o predpokladanú oblasť tzv. rodinného rozprávania (o typových životných situáciách - narodenia a úmrtia členov rodín, spomienky na byty, ulice, štvrte a ich spoločenstvo, kritické obdobia v živote rodín, genéza význačných meštianskych rodov, osobnosti, či "čierne ovce" rodín), ďalej o oblasť rozprávania o živote v meste (čím je ktoré mesto zvláštne, čo obyvatelia považujú za vlastné špecifikum, na čo sú v meste hrdí, čo tvorilo centrálnu komunikačnú os mesta). V banskobystrickom prostredí to budú predovšetkým rozprávania o vzhľade a trhovo-spoločenskej funkcii námestia, o tradícii radvanského jarmoku, o historickom povedomí Banskobystričanov.

Textová príloha

Maďarčina

V minulých dňoch jeden z našich mladých Slovákov idúc v meste na ulici stretol sa s jedným jemu známym pánom, ktorého obvyklým "moja úcta" pozdravil. Začujúc toto pred našim Slovákom idúca matka a všeobecne známa prepriata maďarónska slečna B, poznamenala, pravda maďarsky: "Mama, ja som ti jedon raz toto ohyzdné slovo "moja úcta" z omylu vyriekla, ale som si hned' za tým ústa umyla."

Hronské noviny 9. V. 1920, s. 1.

Jeden terajší profesor sišiel sa s jedným svojim žiakom, ale opravdovým umelcom. Vítajúc ho, hned' sa pochválil svojim výtvarným umením, ktoré pod pazuchou niesol do výkladu - medzi šnúrky - na výstavu. Jeho žiak tiež pochľúbil sa svojou výtvarnou prácou, súc sochárom

ukázal mu fotografiu návrhu na pomník sa postavi majúci v B. Bystrici. Prekvapený umeleckým spracovaným návrhom s nadšením chváli a gratuluje svojmu žiakovi. Zvedavosť viedla ho ďalej, opýtal sa ho, či to bude socha. Umelec odpovedal, že nášho slávneho generála Milana Štefánika. Profesor očerveňajúc od zlosti pýtal sa, načo tomu socha, začo tomu vlastizradcovi, ktorý zapredal maďarskú krajinu. Inak odpoveď dostal, ale upozorňujeme na pravdepodobnú výchovnú činnos pána profesora, lebo opováži li sa vysloviť takto pred dvoma umelci, ako sa on chová medzi svojim žiactvom?

Hronské noviny 18. IV. 1920, s. 3.

Po krčmových záverečných hodinách vidieť a počuť na ulici všeličo a v takejto ružovej ba aj lepšej nálade, keď horkokrvnejší zaletia do vyšších sfér aj také podiškurujú, čo majú zabránené povedať. Istý D, H a druhovia idú v grádovej nálade a jeden z nich zakričí: "lesz még egyszer nálunk pünkösöd is" (budú u nás ešte raz Turíce). Tí páni sa istotne držia latinského porekadla, že "vo víne je pravda".

Hronské noviny 8. III. 1920, s. 2.

Kto v Bystrici slávil svätého Štefana?

Naše ženičky sa dobre pamätajú, keď ich ešte maďarskí žandári po uliciach a lúkach naháňali a hnali ku slúžnovským úradom, že s pokojnou poľnou prácou "znesväcovali" Štefanský deň. Tohoto roku v kapitulskom chráme sa zúčastnili aj všetci tí, ktorí vôbec na omšu nechodia, ale si chceli vzdychnú za maďarországom a Hortym. Boli tam všetci za hranice škúliaci, potom sme videli tam aj židov a aj jedného luteránskeho pána. Prosiť integritu maďarországu.

Hronské noviny, 29. VIII. 1920, s. 2.

Bezočivosť maďarónskych živlov

4. augusta boli sme na breznianskej stanici svedkami jednej scény, ktorú vyprovokoval drzím chovaním železničný trať majster B, pričom pána K inzultoval.

Pán B, ktorý je zo starého režimu prevzatý do služieb československej republiky, chová sa celý čas drzo a vyzývave oproti statočným Slovákom, tak aj pri tejto príležitosti sa už pán K nemohol ďalej zdržať, aby sa neopýtal službu držiaceho úradníka, že či je B zriadencom maďarským alebo československej republiky, že ešte vždy maďarsky rozpráva, z čoho horeuvedená scéna povstala. Podpis Hugáň.

Hronské noviny, 15. VIII. 1920, s. 3.

Pansláv

Bratia M - živnostníci, volaktoľ večer idú mestom ešte s jedným ich známym a jeden z M povie, "že toho pansláva vyhodím". Pevne mu presvedčíme, že sa to ani jednému z nás "panslávov" nestane, ale tomu panákovi len toľko nateraz - jazyk za zuby.

Hronské noviny 26. IX. 1920, s. 3.

Na Slovensku po slovensky

Prechádzajúc sa pred pár dňami ulicou, nenápadne sledoval som troch pánov, z nich jeden bol mladší, dvaja starší. Mladší poznamenal, že sa nazdal, že je v Debrecíne, toľko maďarčiny sa tu vraj ozýva ulicami. Ved' predsa máte vo svojom dome Maticu slovenskú, ba aj Slovenskú ligu. Nevedia tie paralyzova maďarónstvo?"

Starší pán poznamenal: "Nedivte sa tomu. Ved' sa pri voľbe funkcionárov Matice vynechalo predprevratového Slováka, ale ponechalo človeka, ktorý dal na rakev svojho príbuzného veniec s maďarským nápisom." Chvála Bohu, konečne sa maďarónska Banská Bystrica začne poslovenčovať.

Politické témy

Pri manifestácii v Banskej Bystrici 6. X. 1938, keď vyhlásená bola autonómia Slovenska, zhromaždili sa ľudia na Masarykovom nám., čas prišla aj na mestský dom, kde úradoval starosta mesta Viliam Paulíny vo svojej úradovni. Manifestanti začali spievať hymnu "Hej Slováci". Starosta duševne unavený prácou sedel pri stole, nevšímajúc si, čo sa okolo deje. Pri

prvých slovách hymny nepovstal zo svojho miesta a tu priskočil k nemu pán H, elektrotechnik s dotazom, či vie, čo sa patrí, keď sa spieva slovenská hymna. Starosta sa ohradil proti tomu výpadu, súc urazený spôsobom, akým tento pán oproti nemu vystúpil. To zapríčinilo určitý incident.

Pohronský hlásnik 20. X. 1938, s. 1.

Keď rozniesla sa v podvečer správa o autonómii Slovenska, prijatej na Žilinskom kongrese dňa 6. X. 1938, už sa objavili slovenské zástavy na domoch. Uznesenie bolo miestnym rozhlasom občanom publikované, ktoré zhromažďovalo sa na Masarykovom námestí. Príslušníci ľudovej strany s orolskou jednotou s práporami vyšli na kraj mesta privíta delegáciu vracajúcu sa zo Žiliny. Na Masarykovom námestí odznelo viacero rečí, z ktorých vyznela radosť nad dosažením samosprávy a zvolením prvej slovenskej vlády. Po preslovoch išiel sprievod Dolnou ulicou, po nábreží s Národnou ulicou, poklonil sa pred tabuľu Š. Moyzesa a K. Kuzmányho. Stali sa aj príhody, ktoré porušili dôstojný ráz národnej manifestácie. Rozbíjanie okien, zauchá a strhávanie firiem, vyhrážky Čechom a Židom, neodpovedných živlov netvoril pekný rámec toho, zo čoho sa národ radoval.

Pohronský hlásnik 11. X. 1938, s. 5.

Všeobecné témy

Mátoha v B. Bystrici?

V Bystrici sa hovorí, že u nás v jednom dome má máta . Odrazu mali by obyvatelia domu zobudení štyrmi veľkými ranami na dvere. Iný deň mali sa opakovať rany pod podlahou. Dokonca jeden člen hliadacej spoločnosti, ináč statočný a neohrozený muž, mal by veľkým hrmotom nalakaný, práve keď išiel po obhliadke z domu. Tento prípad je vážne riešený v klube bystrických špiritistov a dokonca sa pomýšľa pozvať k riešeniu prípadu osvedčeného okultistu z Prahy.

Pohronský hlásnik, 18. 9. 1933, s. 2.

Bosorky strašia

U nášeho ľudu je ešte mnoho poverčivosti. Zachovala sa u neho viera v bytosti tajomné, v duch, mátohy, v strigy. Občas príhodi sa nejaká udalosť , ktorá túto vieru znova potvrdí. Práve tento týždeň vzbudila v Harmanci rozruch nasledujúca príhoda. M, 20 ročný robotník v Harmaneckej papierni, vracal sa večer 3. XII. domov do Tajova ešte s troma kamarátmi z Jabrikovej. Pred Tajovom sa kamaráti od neho oddelili a M išiel sám. Naraz sa na križovatke vyrútilo na neho 6 stríg, ktoré s ním začali divo tancovať . Mali v rukách trlice a vidle a boli mu dobre známe stareny z dediny. Na jeho pokrik pribehli susedia z najbližšej chalupy a našli ho zamdletého. Mládenec ochorel. Je možné, že telesná vyčerpanosť a zmyslové vzrušenie vyvolali u neho predstavy ako v horúčke. No niektorí sa nedajú presvedčiť , že to neboli bosorky.

Pohronský hlásnik 7. XII. 1928, s. 4.

Hlava starej baby zázračným liekom

V posledných dňoch dostala sa v okolí Malachova do verejnosti strašidelná povest , že vraj asi pred rokom istí mládenci vykopali mŕtvolu staršej ženy, ako sa povára, strigy. Vraj sa vylicilo dieťa zo slepoty a zas porobili istému mládenčovi tak, že ho odvarom obľiali a od tej doby je smrteľne nemocný. Posledný sa menuje K a bol kočišom u lekárniky B v Banskej Bystrici a je skutočne chorý. Výsluch pred niekoľkými dňami pred banskobystrickou sedriou neprinesol svetlo do týchto "záhadných" machinácií, ale najbližšie iste rozrieši...

Hronské noviny, 7. I. 1927, s. 2.

Nezabúdajme

Neviem, či bolo na svete zotročilejšieho ľudu, ako sme boli my Slováci. Boli sme opovrhovaní ešte horšie ako cigáni, lebo tí smeli užívať svojho nekultúrneho idiomatu i na ulici a nikto sa do nich nezadrpil, nikto ich nezastavil so slovami: "Nehanbite sa po cigánsky shovára ?" A nám to robili.

Z nesčíselných prípadov nech slúžia tieto dva.

Na stáderovom nábreží prechodili sa traja starší páni, všetko zaslúžilí pracovníci na poli výchovy ľudu, ľudia čestní a vážení. Shovárali sa títo medzi sebou, no a vtedy traja gymnasiálni študenti postavili sa vyzývavo oproti nim a drzo sa na ne osopili: "Hát, nem szegvellik magukok títul beszélni?" (nuž, a nehanbíte sa slovensky hovoriť?).

A na malú stanicu u sv. Jána vyprevádzala dobrá staršia slečna Herminka O. svoju malú sesternicu z Pešti. Slečna Dr. Eržika O. (mala už doktorát, ale iste nie z mravopočestnosti) nevedela po slovensky, ale ani nechcela vedieť, hoc jej otec narodil sa v Liptove..., no Hermína zase nevedela maďarsky. Nuž vypomáhali si len nemčinou. Boli tam viacerí známi i pán inž. F., príbuzní oboch slečien. Hermínka, dobrá duša slovenská, viac ráz obrátila sa slovenským prívetom na inž. F., on jej tak odpovedal. A vtedy okríkla sl. Dr. Erža svoju príbuznú: "Ako môže len tou hnusnou rečou hovoriť? Oh, ako nenávidím tú ohavnú reč a neviem pochopiť, ako môže slušný človek touto rečou hovoriť." A to opakovala viac ráz, vždy so zvýšenou nenávisťou, dupkajúc pritom aj nohou. A tá slabá slovenská duša nemohla inšie - než mlčať. A medzi všetkými, čo tam stáli a počuli urážlivé slová peštianskej doktorky, nenašiel sa ani jeden, ktorý by ju bol zavrátil a úbohej slovenskej popolky sa zastal. Napísala T. Vansová.

Pohronský hlásnik, č. 12, r. 1928, s. 2.

Sociálne témy

Ulicami banskobystrickými bolo často vidieť chodiť mladú ženu menšej postavy, nie veľmi nádherne oblečenú, ktorá svoju pravú ruku vždy nápadne schovávala. Pred nedávnym časom zmizla a objavila sa opäť toho roku pred verejnosťou, ovšem nie na ulici, ale pred porotou. Je to tridsaťročná A, ktorá je mrzákom na pravú ruku a práci preto neschopná. Žije s matkou v biednych pomeroch a má už dve nemanželské deti, ktoré má každé iného otca. Takí náhodní otcovia sa ovšem o výplody svojej lásky nestarajú. Otrávil svoje mladšie dieťa Milana, čomu sa dozнала zo žiaľu nad nimi a z biedy. Dieťa už bolo prijaté do detského domova v RS, ale ochorelo na katar, tak vedela, že choré by neprevzali. Urobila mu trojtretinový čaj z silného octa, po dvoch dňoch zomrelo na otravu kyselinou octovou.

Pohronský hlásnik, 4. 12. 1932, s. 4.

Sobota je dňom vyplácania mzdy, dňom pijatiky často i bitky. I naši cigáni, ačkoliev po celú zimu, po celý rok trú biedu, hneď v sobotu preplavia týždennú mzdu dolu gágorom. Deň v týždni sa majú dobre, desaťdní hladujú. Potom nasledujú krádeže, bitky cigánov.

Pohronský hlásnik, č. 2, 1931, s. 3.

Žobrákov chodí po Banskej Bystrici veľké množstvo a ako všetci páchnu pálenkou. Ako zabráni tomu, aby žobráci neprepíjali almužnu namiesto toho že by ju spotrebovali na výživu seba a svojej rodiny. V Prahe zaviedli namiesto peňazí dáva poukážky na mestskú stravnú.

Pohronský hlásnik, 9. 11. 1937, s. 2.

Chodci a zvlášť cudzinci sú denne zastavovaní v Národnej ulici niekoľkými de mi, ktoré sústavne a príliš dotieravo žobrujú peniaze. Sú to deti vo veku 3-7. rokov. Za almužnú kupujú si hneď cukrovinky. Tento spôsob zaiste nemile pôsobí na cudzincov už pri príchode do mesta.

Pohronský hlásnik, 5. VII. 1935, s. 2.

Počas celých dvoch rokov, neláska a podceňovanie a opovrhovanie zo strany civilných obyvateľstva vojakmi.

Vojak je považovaný za zrno druhej triedy - v sedliackom slova zmysle. Hovorí sa: "Bolo tam ľuď - a vojska. Aká bola zábava, aké divadlo? Nestála za nič. Bolo tam vojakov, až sa ťažko dýchalo. Máme aj "slevu", zato sa nám dáva najavo, že sme nie súci medzi obecnosťou a človek sa cíti ako žobrák. Kúpiš si lepší lístok - i tu je rozdiel, každý si môže všimnúť, ako sú vojaci pekne v kútiku alebo v jednom rade izolovaní.

Nedávno som sa stretol s istým pánom úradníkom, ktorého som poznal už z vojny. Keď sme aj neboli sebe rovným, preca - nevidel som ho už dlhší čas, osmelil som sa a prihovril som sa mu. On: mores...mores!

Pohronský hlásnik, 8. VIII. 1936, s. 2.

Poznámky

- 1 Príspevok je súčasťou výskumu ku grantovému projektu "Etnosociálne a kultúrne procesy v stredoslovenských mestách v prvej polovici 20. storočia (na príklade Banskej Bystrice) v samostatnej úlohe "Etnická, náboženská a regionálna identifikácia v rozprávačskej tradícii v mestskom prostredí".
- 2 Šrámková, M.: *Proměny a současný stav lidového vyprávění*. Slov. národop., 24, 1976, s. 79-387. Do mnohotvárnej skupiny spomienkového rozprávania zahrňuje rôznorodé formy od správ a aktuálnych noviniek až po žartovné príbehy, ucelené spomienky z vlastného života alebo udalosti historického rázu.
- 3 Beneš, B.: *Úvod do folkloristiky*. Praha 1989, s. 12.
- 4 Výskumy baníckych oblastí L. Droppovej, J. Darulovej, J. Čukana.
- 5 Hlôšková, H.: *Slovesná komunikácia skupiny starých ľudí v meste*. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 75-80.
- 6 Hlôšková, H.: *K povesovej tradícii Bratislavy*. Slov. národop., 35, 1987, s. 395-401.
- 7 Michálek, J.: *Súčasná ľudová prozaická tradícia v prímestskej obci Bratislavy Záhorskej Bystrici*. Slov. národop., 33, 1985, s. 195-205.
- 8 Darulová, J.: *Odras sociálnych skupín v ľudovej próze*. Slov. národop., 38, 1990, s. 100.
- 9 Na formu šírenia ústnej slovesnosti technickou komunikáciou upozornila Vanovičová, Z.: *Hromadné oznamovacie prostriedky a ústna prozaická slovesnosť v súčasnosti*. Slov. národop. 24, 1976, s. 433-435.
- 10 Vanovičová, Z., c.d., s. 433.
- 11 Nie všetky texty uvedené v prílohe spĺňajú formu spomienkového rozprávania, či rozprávania zo života. Viaceré sú na úrovni prototextov, ktoré B. Beneš definuje nasledovne: "za protofolklórne možno považovať také skladby, ktoré ešte neprenikli dostatočne do povedomia poslucháčov a do ďalšieho tradovania, majú ešte prevážne individuálny tvar a celkom aktuálnu tematiku. Ich výber, spôsob prenášania a funkčnosť 'promluvy' blízka folklórnemu zdelovaniu im však umožňuje voľne prenikať a prípadne sa postupne fixovať v povedomí vnímateľskej, teda doposiaľ ešte nie nositeľskej skupiny. Tým sa odlišuje od folklórnej skladby". In: Beneš, B.: *Folklór a protofolklór v politickej renesanci*. Národopisné aktuality, r. XXVII., 1990, č. 2, s. 73.
- 12 Okrem regionálnych novín sú to najmä písomné autobiografie, rôzne príležitostné tlače, insitná slovesná tvorba ai.
- 13 Luther, D.: *Schöner Náci a tí druhí*. In: Salner, P. a kol. In: *Taká bola Bratislava*. Bratislava 1981, s. 162-173.
- 14 Vanovičová, Z.: *K spoločenskej funkcii folklórnych humoristických postáv v meste*. Slov. národop., 38, 1990, s. 253-256.

Evanjelický a. v. spolok v Banskej Bystrici

Slavomíra Očenášová - Štrbová

"Niet ničoho takého, čoho by sa prv alebo neskôr nechopila literatúra".¹ Čím neskôr sa problému chytí, tým náročnejšie získava materiály a prameň pociťuje takmer ako vyschnutý. Na príklade našej problematiky to pociťujeme práve takto, veď hrobov na bystrických cintorínoch pribúda... Čas však neublížil mnohým spolkom, odborom a združeniam, ktoré svojou aktivitou zasiali do histórie mesta vzácne semeno trvaliek. Jedným z týchto spolkov je aj Evanjelický a. v. spolok v Banskej Bystrici, ktorý najväčšiu aktivitu vyvíjal v období medzi prvou a druhou svetovou vojnou a niekoľko rokov po nej.

Situácia v banskobystrickom evanjelickom cirkevnom zbore vyplývala z vtedajších rakúsko-uhorských spoločensko-politických pomerov. Do rakúsko-maďarského vyrovnania bola Banská Bystrica dvojrečovým, slovensko-nemeckým zborom. V čase nástupu maďarizácie sa stáva Banská Bystrica trojrečovým, slovensko-nemecko-maďarským zborom. Bolo to dôsledkom prijatia národnostného zákona Uhorským snemom, podľa ktorého existoval iba jeden uhorský národ, neuznávajúci iné národy a národnosti. Služby Božie odbavoval preto farár v slovenskom, nemeckom a maďarskom jazyku. Prirodzene nie súčasne. Slovenské služby Božie sa uskutočňovali pravidelne každý týždeň, nemecké nepravidelne (najmä po I. svetovej vojne) a maďarské služby Božie bývali až do roku 1945 jedenkrát mesačne. Už po prvej svetovej vojne počet Nemcov a Maďarov ubúdala, ale aj napriek tomu podmienka pri voľbe farára - aktívne ovláda nemecký a maďarský jazyk - zostala naďalej. Občanov Banskej Bystrice nemeckého a maďarského pôvodu bolo málo. Cirkevno-zborového života sa zúčastňovalo okolo 50 ľudí a takmer sa stratili medzi Slovákmi. Ale dostali vždy, čo im náležalo. Túto skupinu tvorili rôzne sociálne vrstvy. Boli to väčšinou dôchodcovia, pôvodne remeselníci a mešťania, medzi nimi úradníci, advokáti. Aj keď vládnuce kruhy mali tendenciu panovačnosti a neznášanlivosti, slovenskí, nemeckí a maďarskí evanjelici nažívali v Banskej Bystrici v príkladnej zhode. Bystričania fakt národnostne zloženého zboru prijímali prirodzene a tolerantne. Nikdy nedošlo k nejakým roztržkám či konverziám.

Celý zborový život sa niesol a organizoval v slovenskom duchu. Prejavovalo sa to v činnosti evanjelického spolku (založeného v r. 1892), ktorý najintenzívnejšiu činnos vykonával v rokoch 1918-1948. Celá činnos evanjelického spolku sa realizovala v evanjelickom dome na Hornej ulici č. 21, ktorý bol majetkom spolku a podľa stanov sa po rozpustení spolku stal majetkom evanjelickej cirkvi, konkrétne banskobystrického zboru. Oblúbených podujatí sa zúčastňovala najmä bystrická evanjelická inteligencia bez rozdielu národnosti - právnici, profesori, učitelia, farári, podnikatelia, úradníci. Farár býval aj predsedom spolku. Bolo to nepísané pravidlo. Najviac rokov pôsobil v tejto váženej funkcii evanjelický farár Gerhardt Stehlo (až do r. 1933). V spolku sa nezdôrazňovala príslušnosť ku konfesii, pretože bolo prirodzené, že katolíci sa združovali vo svojom katolíckom dome a židia mali svoje židovské kasíno.

Štvrtkové večierky, ktoré organizoval prednáškový odbor, bývali niekedy vyslovene náboženského charakteru, inokedy spoločensko-zábavné, vedecké, alebo aj cirkevno-zborové. V 30. a začiatkom 40. rokov sa niesli v duchu tradičnom, väčšinou náboženskom. Viedol ich farár G. Stehlo. Situácia sa menila príchodom prvého farára slovenského zmýšľania a cítenia - Jána Balpssa. Činnos spolku viedol moderne v súvislosti s dobou. Bol to hlboko nábožensky založený človek, vysokých mravných kvalít, ovládajúci niekoľko cudzích jazykov.

Program večierkov sa uskutočňoval vždy v náboženskom duchu pri príležitosti jubileí cirkevných dejateľov alebo významných literárnych osobností. Poslucháči sa tešili na prednášky z mnohých vedných odborov, na ktoré prichádzali pozvaní odborníci. Večierky boli vždy obohatené umeleckým programom. Okrem štvrtkových večierkov, ktoré organizoval prednáškový odbor spolku (usporadúval náboženské, vedecké a umelecké prednášky), bola v evanjelickom spolku aj ďalšia bohatá činnosť. Pracoval spolkový spevokol a hudobný zbor, zábavný odbor usporadúval zábavné spoločenské večery. Spolok mal svoju bohatú knižnicu aj s časopiseckou produkciou a k pohode spolkovej činnosti zaiste prispieval aj bufet. Pohárik vína, piva alebo kávy patrili k neodmysliteľným pri debatách v malých krúžkoch. Programy v evanjelickom spolku neboli samoúčelné alebo len príležitostné. Organizovali ich činovníci spolku, ktorými boli vzdelaní a inteligentní ľudia. Vychádzali predovšetkým z potreby a záujmu návštevníkov. Preberali sa aktuálne spoločenské a ľudské problémy (rozoberala sa napríklad i otázka, či má evanjelik tancovať). Prirodzenou bola požiadavka uspokojovať zvedavosť ľudí aj v otázkach náboženských a spoločenských z najrôznejších oblastí, prirodzený hlad po poznání. Toto uspokojovanie prinášalo popri ľudskej vzájomnosti aj nové zážitky a skúsenosti. Niekoľkokrát v roku sa v evanjelickom spolku organizovali aj koncerty pre širokú banskobystrickú verejnosť.

V 40. a 50. rokoch veľmi čulý spoločenský život viedla mládež. Združenie evanjelickej mládeže v Banskej Bystrici sa pomenovalo "Jednota Kuzmányho". Jednotu tvorili mladí ľudia vo veku 15-25 rokov. Organizovali výlety, spoločenské podujatia, hrávali divadlá. Obrovským podujatím bol celoslovenský zjazd evanjelickej mládeže 7.- 9. VII. 1939. Potreba zorganizovať zjazd vychádzala zo skutočnosti, že v roku 1939 sa na Slovensku začalo šíriť povedomie o Slovensku ako o štáte katolíkov. Príslušníci evanjelického vierovyznania demonštrovali svojou 10 000-ovou účasťou na zjazde, že to nie je tak. Manifestačným zjazdom zdôraznili, že na Slovensku žijú príslušníci rôznych náboženských skupín a vierovyznaní. Po slávnostných službách Božích v evanjelickom a. v. chráme v Lazovnej ulici bol umelecký program, o ktorý bol veľký záujem a konal sa na dvoch miestach - v Národnom dome a v evanjelickom spolku.

Zaujímavým momentom sú finančné prostriedky, ktorých na organizáciu všetkých podujatí bolo potrebné pomerne veľké množstvo. Tento spolok žil z vlastných zdrojov, nakoľko v tom čase bola dobročinnosť na vysokej úrovni.

Aktivita evanjelického spolku pretrvala do 50. rokov. Po nástupe štátnej ideológie v r. 1948 bol cirkevný život znemožňovaný, ľudia zavražďovaní a spolky zrušené. Zánikom Evanjelického a. v. spolku v Banskej Bystrici prestal pulzovať evanjelický spoločenský život v zmysle rozširovania kultúry v evanjelickom duchu a konania kresťanskej dobročinnosti. Po zrušení spolku bystrickí evanjelici ešte dlho pociťovali deficit v posilňovaní náboženskomravného citu a vzbudzovaní horlivosti vo viere.

Poznámky

I MATUŠKA, A.: Dielo I., Bratislava, Tatran 1990, s. 668.

Pramene

Naša cirkev, mesačník ev. a. v. cirkevného zboru v Banskej Bystrici, ročníky 1937-1948.

Stanovy evanjelického a. v. spolku v Banskej Bystrici.

Programy, plagáty, bulletin programov evanjelického spolku.

Výročné správy cirkevného zboru.

Magnetofónové nahrávky rozhovorov s informátormi - pamätníkmi spolku (Štefan Havlík, ev. a. v. farár v. v., JUDr. Jaromír Bázlik).

Urbánoetnologický seminár "Mesto po roku 1989"

V dňoch 3.-6. 10. 1994 sa v Bratislave ako súčasť grantového projektu "Dynamika sociálnych procesov v podmienkach veľkých miest strednej Európy (Odras historických zmien v každodennom živote obyvateľov)" uskutočnilo v poradí tretie stretnutie slovenských a švajčiarskych urbánnych etnológov. Už názov **Mesto po roku 1989 (Dynamika sociálnych procesov v mestskom prostredí)** signalizuje, že tentoraz sa organizátori (Ethnologisches Seminar Basel, Ústav etnológie SAV Bratislava, Ethnologisches Seminar Zürich) orientovali na súčasnosť.

Predchádzajúce podujatia (Zürich 1991, Bratislava 1992) priniesli konfrontácie, ktoré boli síce zaujímavé, ale niekedy sa miňali v priestore a čase. Rozdiely v metodike, lokálnej orientácii i skúmanej dobe vyvolali neraz informačný šum, ktorý bolo treba objasňovať v diskusiách. Pohľady na medzivojnovú bratislavskú minulosť sa striedali so súčasným stavom v mestách vo Švajčiarsku, Južnej Amerike či na Papue-Novej Guiney. Pri poslednom bratislavskom stretnutí bola situácia iná. Z ôsmich prednesených príspevkov sa šesť zaoberalo Bratislavou, ďalšie dva zas prostredím Prahy.

Pracovnú čas podujatia otvoril M. STANEK (Zürich). Pod názvom *Horúci zemiak: Postoje ku komunistickému dedičstvu* sa skrývali poznatky o vzťahoch českej spoločnosti k nedávnej minulosti, ktorá nestratila svoju aktuálnosť ani v dnešných spoločenských podmienkach. Ľ. FALŤANOVÁ (Bratislava) si v referáte *Fenomén "krivda" u živnostníkov vyvlastnených na Slovensku po roku 1948* všimla najmä postoje postihnutých k súčasným krokom o nápravu krívd. D. LUTHER z Bratislavy (*Tichý súhlas k prevratu*) konfrontoval satiricko -kritické prvky v dedinskej fašiangovej hre s neskoršími požiadavkami novembrových tribún. P. Salner (*Politika na ulici*) sa zaoberal zmenami politických aktivít na verejných priestranstvách Bratislavy v priebehu 20. storočia.

Sociológ V. KRIVÝ (Bratislava) si vo svojej analýze *Volby (Bratislava a Slovensko 1989 - 1994)* všimol vzťahy medzi hlavným mestom a zbytkom krajiny, ale aj diferencie medzi jednotlivými časťami Bratislavy. V. SCHWARZ (Zürich) v príspevku *Politické reprezentácie a národná otázka* rozobrala formy, akými politické strany pred voľbami 1992 prezentovali verejnosti problém dňa: národnú otázku. L. SIDLER z Zürichu (*Rasizmus, antirasizmus*) porovnávala postoje slovenskej a švajčiarskej spoločnosti k cudzincom, ale aj Židom a Rómom. V poslednom príspevku *Premeny špecifických mužských a ženských sociálnych rolí (1948-1989)* F. WEISS (Basel) prezentovala koncepciu výskumu pražskej rodiny a jej prvé výsledky. Zdôraznila, že pre pochopenie súčasných postojov nestačí len synchronný pohľad, ale je nevyhnutné poznať aj rodinné zázemie rodičov a dnešné názory detí.

Na záver podujatia prebehla rozsiahla diskusia. Vyplynulo z nej, že na porovnateľnom teréne sa rozdielne metodické orientácie slovenských a švajčiarskych urbánnych etnológov postupne zblížujú. Potvrdilo sa totiž, že pre pochopenie historicky pretržitého vývoja strednej Európy nestačí poznať len súčasnosť, ale je dôležité všímať si aj minulosť. Naďalej pretrvávajú rozdiely najmä v miere aplikovania teoretických poznatkov pri príprave, realizácii i interpretácii výskumu.

Seminár Mesto po roku 1989 opätovne potvrdil dôležitosť širokých medzinárodných a interdisciplinárnych konfrontácií, a to nielen v urbánnej etnológii.

Peter Salner

XII. ročník Národopisného tábora Slovákov v Maďarsku

Iveta Zahoranská

XII. ročník Národopisného tábora Slovákov v Maďarsku (v dňoch 26. júna - 2. júla 1994) sa konal podľa dlhoročnej tradície opäť v inej lokalite. Tentokrát, na rozdiel od predchádzajúcich ročníkov, trošku netradične v meste, v Békešskej Čabe. Békešská Čaba svojím špecifickým charakterom dolnozemskeho mesta a postavením niekde na hranici medzi mestom a dedinou ponúkala mnohé námety na výskumné témy: bolo možné skúmať zložky tradičnej ľudovej kultúry, zväčša slovenského pôvodu (piesne, staviteľstvo, rodinný život, morálku, život a bývanie na "sálašoch", ktoré sú tunajšou podobou filiálnych hospodárstiev, známych u nás pod názvom "lazy" či "kopanice"), zároveň popri nich skúmať zložky mestskej kultúry (spoločenský život v meste, susedské vzťahy), resp. sledovať prvky ľudovej kultúry v meste, ktoré je známe svojím poľnohospodárskym charakterom, v meste, kde takmer každá rodina pozná život na "sálašoch". Zaujímavou sa javila problematika etnického vedomia a vedomia historického pôvodu.

Ďalšou novinkou v táboře bola účasť nás, študentov etnológie z Filozofickej fakulty UK, popri účasti etnológov z Maďarska, Slovenska (Katedra etnológie FF UK, Slovenské národné múzeum Bratislava, Pedagogická fakulta Nitra, Ústav etnológie SAV Bratislava) a z Rumunska, ako aj neprofesionálnych aktivistov z týchto krajín. Pre nás bol tento tábor príležitosťou otestovať svoje schopnosti v inom, predsa len trošku netradičnom teréne. Mali sme za sebou niektoré výskumy, mali sme určité skúsenosti, ale výskum v tomto špecifickom inojazyčnom prostredí bol pre nás osobitým, možno v úvode aj prekvapujúcim. Teoreticky sme boli pripravení na tento terén veľmi dobre (aj vďaka pomoci PhDr. M. Botíkovej, CSc.), ale prax je prax. Možno tu treba hľadať korene počiatočných problémov (napr. ťažšie hľadanie prvých informátorov), no s pomocou organizátorov tábora a vďaka radám skúsenejších kolegov sme ich odstránili ešte v priebehu prvého dňa.

Počas trvania tábora vládla veľmi príjemná atmosféra. My študenti, ako noví účastníci tábora, sme rýchlo zapadli do (v podstate už zohratého) kolektívu pravidelných účastníkov. K nadviazaniu vzájomných kontaktov napomáhali pravidelné večerné stretnutia "tábormníkov", kde sme sa vzájomne informovali o priebehu vlastného výskumu, príp. o vzniknutých problémoch.

Nezabudnuteľným večerom pre nás bolo stretnutie s členmi Slovenského klubu. Ženy, ako sa im po čabiansky vraví - "osobe", pripravili pohostenie v čabianskom duchu a spolu s pánmi sa postarali o kultúrny program i zábavu. Slovenský klub bol založený začiatkom 70-tych rokov pôvodne ako viacgeneračný klub, ale vývinovými zmenami sa transformoval do akéhosi klubu dôchodcov, hoci s veľmi aktívnou činnosťou.

Tohtoročné stretnutie bolo poznačené oslavami 275. výročia znovuosídlenia Békešskej Čaby kolonistami zo Slovenska. Mesto k tomuto výročiu vydalo niekoľko publikácií, napr. Čabiansky nárečový slovník (od p. J. Dedinského), Čabiansky spevník (zostavený p. I. Očovskou) a monografiu o Békešskej Čabe, ktorej druhý diel, venovaný ľudovej kultúre, je pripravený v tlači.

Na záver si neodpustím chválu na organizátorov. Tento ročník pripravil Slovenský výskumný ústav so sídlom v Békešskej Čabe (Dr. O. Krupa, p. J. Chlebnický) za spolupráce Mestského úradu v Békešskej Čabe (p. H. Somogyiová). Práve oni nám pripravili zoznam informátorov, úvodnú prednášku o dejinách a kultúre mesta, exkurziu po najznámejších pamiatkach, ktorou nás sprevádzal múzejník a etnograf p. G. Ando.

Vďaka ich pozvaniu a finančnému príspevku Nadácie Matice slovenskej a Česko-slovenskej nadácie Charty 77 sme sa aj my študenti mohli zúčastniť tábora a zostáva nám veriť, že sme získali materiál, ktorý pomôže podať komplexný obraz o danej lokalite.

Cambridgské reminiscencie

Alexandra Bitušiková

V septembri 1994 som absolvovala mesačný študijný pobyt v Cambridge Univerzity vo Veľkej Británii ako štipendista East European Hospitality Scheme. Môj pobyt sponzoroval British Council a Open Society Fund. Študijná cesta bola určená pre univerzitných vedeckých pracovníkov zapojených do doktorandského štúdia. Cieľom pobytu bolo najmä štúdiom v knižniciach a prirodzené zapojenie sa do komunity vedeckých pracovníkov - research fellows a visiting fellows v college. S oboma aktivitami sa spája mnoho nezabudnuteľných chvíľ a dojmov. Dovoľte mi podeliť sa s vami aspoň o niektoré z nich.

Mesto Cambridge

Leží 60 míľ (96 km) severne od Londýna v regióne Cambridgeshire vo východnom Anglicku (East Anglia). Má okolo 80 tisíc obyvateľov, ktorých počet sa počas akademického roka zvýši o 20-25 tisíc študentov študujúcich na univerzite. V letných mesiacoch študentov vystriedajú tisícky turistov, ktorých do Cambridge láka starobylá architektúra, upravené parky a čaro "stredovekej" univerzitnej atmosféry, ktorá je aj dnes citeľná na každom kroku. Pripomínajú vám ju do talárov odetí "strážcovia" colleges, ktorí vytrvalo, ale s nemiznúcim úsmevom a zdvorilosťou stoja pri bránach colleges a usmerňujú návštevníkov - smerom k pokladni. Ako visiting fellow však máte dvere otvorené do každého college aj bez platenia. Romantiku starého mesta dokresľuje riečka Cam, na ktorej sa zaľúbení študenti i dobrodružstváchtiví turisti člnkujú podobne ako naši pltníci na Dunajci - balansujú na pramici, odrážajúc sa od dna dlhou drevenou tyčou. Mesto dýcha zeleňou. Veľké trávnaté plochy, denne strihané do podoby pravého anglického trávniku, slúžia - ako ináč - ľuďom. V tráve poliehajú študenti zahľbení do kníh, rodiny na piknikoch i turisti zmorení po celodennom chodení. Otcovia tu neúnavne trénujú svojich synov v krikete - veď aký by to bol Angličan, keby nehral kriket, a ešte k tomu v univerzitnom meste, kde každé college má svoje kriketov, mužstvo. Kriket je len jednou z rôznych foriem súťaživosti a rivality medzi colleges. Nemenej dôležitou je napr. aj súťaž o najlepšie pivnice a najlepšie víno... Ale to sme už vstúpili na akademickú pôdu.

Univerzita

Tradícia Cambridgskej univerzity siaha do 13. storočia. Rok 1284 je zapísaný v rodnom liste najstaršieho univerzitného college Peterhouse. Najmladším, v poradí tridsiatymštvrtým college je Robinson College z roku 1980. Samotný názov "college" je pre nás ťažko preložiteľný, pretože to nie je ani fakulta ani internát podľa nášho ponímania. Študent sa po ukončení strednej školy prihlasuje na vybraný odbor na univerzite a sám si vyberá college, ktorého členom bude počas celého štúdia. College mu poskytuje ubytovanie v prvom a poslednom roku štúdia, stravovanie a možnosť využívania knižnice i rôznych spoločenských miestností. Organizuje akademické a kultúrno-spoločenské podujatia pre všetkých študentov. Každé college má svoj znak - erb, ktorý možno vidieť nielen na hlavnej bráne do areálu college, ale aj na pulóvroch, kravatách, manžetových gombíkoch, sponách či šiltovkách. Po zhliadnutí obchodíkov s podobným "univerzitným" tovarom ľahko nadobudnete dojem, že tu študujú len muži - sortiment tovaru je výsostne mužský. Všadeprítomné znaky colleges

pomáhajú študentovi identifikovať sa s "materským" college a vytvárať si k nemu osobný vzťah založený na hrdošti a úcte k alma mater. A to má ďalekosiahle dôsledky nielen pre neho, ale aj pre college. Úspešní absolventi si totiž považujú za povinnosť podporovať "svoje" college počas celej svojej profesionálnej kariéry, ktorú im zabezpečil v Anglicku ešte stále všemocný certifikát z Cambridgskej (alebo Oxfordskej) univerzity. Aj to je jedna zo železných anglických tradícií. Konzervativizmus a nemeniace sa tradície sú tu nepísaným zákonom. Už samotné prostredie jednotlivých colleges neposkytuje priestor pre veľký rozlet a búrlivý študentský život, aký poznáme z našich internátov. Každé college má svoj uzavretý areál, pozostávajúci z viacerých historických objektov, zväčša ráno- až neskoropozdnotogotických, a z nádherne upravených parkov. Na trávnik môže podľa univerzitných pravidiel stúpiť len člen college.

Ďalšou z povestných tradícií je organizovanie "high tables" pre akademických funkcionárov, pedagogických a vedeckých pracovníkov college. High table je každovečerný obrad slávnostnej, veľmi formálnej večere s niekoľkými výdatnými chodmi, s obsluhou a s francúzskym vínom z pivnice college. Samozrejme v spoločenskom oblečení. V niektorých colleges zašli dokonca tak ďaleko, že ešte donedávna sa každodenných slávnostných večerí smeli zúčastňovať len muži - ženy sem mali prístup len raz do roka. S rastúcimi feministickými tlakmi však tento zákaz padol, čo konzervatívni mužskí akademickí funkcionári prijali s veľkou nevôľou. Najprogressívnejšie v lámaní tradícií je

Clare Hall

- college, v ktorom som mesiac pôsobila ako "visiting fellow". Clare Hall bolo zriadené v roku 1965 ako samostatná časť Clare College slúžiaca predovšetkým pre vedeckých pracovníkov z rôznych odborov z univerzít celého sveta, ktorí sem prichádzajú na niekoľkomesačný až niekoľkoročný pobyt - "sabbatical", keď sa venujú len vedeckovýskumnej činnosti. Počet vedeckých pracovníkov sa pohybuje v rozmedzí 50-80, väčšina z nich prichádza aj s partnermi alebo s celou rodinou. Hlavným cieľom zamestnancov Clare Hall je vytvoriť pre všetkých členov college atmosféru veľkej rodiny, v ktorej neexistujú žiadne etnické, rasové či konfesijné rozpory, v ktorej vládne priateľstvo, tolerancia a vzájomná úcta. A to tu naozaj platí. Členovia college sa stretávajú denne na obedoch a večeriach v neformálnej, priateľskej atmosfére, kde každý sa zaujíma o každého, kde padajú hranice vedných disciplín a vo vzájomných diskusiách sa budujú mosty medzi rôznymi odbormi, ale aj rôznymi krajinami a národmi. Vládne tu srdečná, vysoko demokratická akademická pohoda, ktorú charakterizujú prívlastky kultúra medziludských vzťahov, slušnosť a vzájomná úcta. Pobyt v takejto societe je zaujímavý aj z kultúrno-antropologického hľadiska. Clare Hall je miestom stretania sa mnohých kultúr a sledovať túto spleť rôznych zvyklostí bolo pre mňa skutočnou lahôdkou. Najjednoduchšie sa dali odhaliť Američania - hluční, suverénni, ale priateľskí (a ak aj náhodou nerozprávali, prezradili sa tým, že pri jedení používajú vždy len lyžicu a vidličku). Pravým opakom sú skromní, tichí, veľmi zdvorilí a úctiví Japonci. Austrálčania sú prirodzení a srdeční, Indov hneď prezradia ich výrazné antropologické črty a sárí. Ani Európania nie sú všetci rovnakí.

Je zaujímavé, že počas môjho pobytu som nestretla v college žiadneho Francúza ani Nemca. (žeby stále fungoval obranný systém voči všetkému britskému a najmä priority angličtiny medzi svetovými jazykmi?) Pomerne početne boli zastúpení severania, vyznačujúci sa skromnosťou a jednoduchosťou. Južania, najmä Taliani, sa vždy prezradia temperamentom a živou gestikuláciou, aj keď rozprávajú plynulou angličtinou. Z Východoeurópanov sme boli v college traja - poľský inžinier, maďarská historička a ja ako zástupca Slovenska. ("To je t chudobnejšia agrárna časť bývalého Česko-Slovenska? A ako ďaleko je to od Prahy?" Asi tak

by som mohla zovšeobecniť znalosti západných kolegov o našej krajine, ktorá je pre nich veľkou neznámou.)

A čo domáci hostitelia? Napriek všetkým varovaniam, ktoré som si pred cestou vypočula od skúsenejších cestovateľov na adresu chladných Angličanov, stretla som tu len priateľských, srdečných ľudí. Ak by som mala stručne zhrnúť moje postrehy, potom musím pripomenúť, že: Veľká Británia je ostrov, čiže izolácia od okolitého sveta existuje a vždy existovať bude. Prejavuje sa to v mimoriadne silnom patriotizme (možno až nadradenosti a etnocentrizme), v hrdosti na všetko "pravé anglické", na stáročné tradície, stáročnú históriu (kolonializmus ešte stále doznieva), na kvalitné anglické školstvo, mužské kluby, čaj o piatej, golf, kriket, rugby, kone, špičkovú svetovú módu, a samozrejme na monarchiu a pevnú libru. Pobyt v Anglicku ma presvedčil o tom, že gentlemen ešte nevymreli - anglickí muži sa vyznačujú vrodenu galantnosťou a typickým britským humorom. Vo vzťahoch na verejnosti i v súkromí dominuje zdvorilosť slušnosť, serióznosť a úsmev. Toľko o Angličanoch. Progresívnosť Clare Hall a povest' borcu tradícií sa prejavuje práve v neformálnej priateľskej atmosfére, ktorá tu vládne, ale tiež v možnosti "existencie" rodinných príslušníkov - manželiek a detí v college (čo iné colleges sledujú s dešpektom), alebo aj v tom, že novým prezidentom college, ktorého volebné obdobie trvá sedem rokov, sa od októbra 1994 stala prvýkrát v histórii univerzity žena! Prezident so svojou manželkou alebo prezidentka s manželom sú osobnosti vysoko vážené a ich úlohou je okrem akademických povinností stať sa "mamou a otcom" celého college, starať sa o svojich zverencov, zaujímať sa o ich starosti a radosti, o ich pracovné úspechy a organizovať pre nich rôzne party, čo je jedna z najobľúbenejších mimopracovných činností v Anglicku.

Ale aby to nevyzeralo, že som v Cambridge chodila len na obedy, večere a party, pristavím sa pri hlavnom ciele môjho pobytu - štúdiu v knižniciach.

Knižnica

Univerzita má obrovskú centrálnu knižnicu s vynikajúcimi službami, počítačmi a najmä širokým sortimentom odbornej literatúry z celého sveta. Kým vám je dovolené vstúpiť do jej priestorov, musíte absolvovať vstupnú procedúru, pozostávajúcu z fotenia a vypísania rôznych formulárov. Potom dostanete malú kartičku s vašou fotografiou a kódom - a knižnica je vaša. Každý si knihy hľadá sám pomocou jednoduchého orientačného kľúča. Pravdu povediac, prvý raz sa ma zmocnilo až vzrušenie, keď som zhliadla obrovské police ohýbajúce sa pod ťarchou toľkej múdrosti. Mesiac naozaj nestačil na to, aby som preštudovala a prefotila všetko, čo ma zaujímalo. Pri študovaní sociálno-antropologickej literatúry som nadobudla dojem, že predmet nášho odboru nemá hraníc - spektrum záujmov našich západných kolegov je nesmierne široké. Pre mňa bol prienik do zahraničnej sociálno- a kultúrno-antropologickej literatúry objavom nového sveta, nových pohľadov a myšlienok. Až teraz začínam chápať rozdiely v ponímaní americkej kultúrnej antropológie, britskej sociálnej antropológie a kontinentálnej etnológie. Netrúfam si hodnotiť, či je správna ešte stále pretrvávajúca orientácia západnej vedy na etniká mimo vlastnej krajiny, najmä v krajinách tzv. tretieho sveta, a na druhej strane naša zakuklenosť, zahľadenosť do seba a od 19. storočia pretrvávajúci romantizmus...Ideálne riešenie je asi niekde v strede, ale cesta k zblíženiu týchto rozdielných antropologických tradícií je dlhá a ťažká. V minulosti nám v nej bránili ideologické bariéry, dnes zasa ekonomické reštrikcie. Uvedomenie si týchto rozdielov a nahliadnutie do "kuchyne" západných kolegov bolo rozhodne prínosom pre môj všeobecný sociálno- a kultúrno-antropologický rozhľad, ale naštrbilo vnútorný pokoj, ktorý som doteraz pociťovala vo svojej slovenskej kukle. Zrazu sa vynorilo mnoho znepokojivých otázok, najmä prehodnotenie vlastnej práce a otázka "ako ďalej, ako vyjsť z kukly". Tento nadobudnutý

nepokoj pociťujem ako najväčší prínos môjho študijného pobytu, pretože ma núti rozmýšľať v nových dimenziách a stáva sa motorom ďalšieho snaženia.

Dopriala by som každému zo slovenských kolegov prežiť študijný pobyt na zahraničnej univerzite alebo ústave. Tí, ktorí už podobnú cestu absolvovali, mi iste dajú zapravdu, že okúsiť skutočnú tvorivú akademickú atmosféru je nezabudnuteľným zážitkom a školou pre každého výskumného pracovníka. Stačí tam len byť, pozerat' sa, pozorovat', počúvat', zapájať a stat' sa členom veľkej rodiny ľudí, ktorých spája túžba po poznaní, priateľstvo, tolerancia, porozumenie a vzájomná úcta.

Etnocykloreflexie z Holandska

Rastislava Stoličná

Tento rok sme sa rozhodli stráviť letnú dovolenku aktívne. Išli sme sa bicyklovať do Holandska, kde sú k tomuto druhu turistiky vytvorené asi najlepšie podmienky v Európe. Po rovnej holandskej krajine totiž bicyklujú všetci, od starcov až po kojencov a bicykel možno považovať popri tulipánoch a veterných mlynoch, za ďalší etnický znak tejto krajiny. Na bicyklovanie sú tu vybudované nekonečné cyklochodníky, ktoré sú perfektne značené, rovné, a vedú skutočne všade, kde chcete. Ďalšou ich prednosťou je, že keď zastanete, môžete sa porozprávať s ľuďmi (i zvieratami), nakuknúť do dvora, do domu, jednoducho "privoňať" ku krajine dôvernejšie, čo privíta každý etnológ. Rozhodla som sa preto podeliť sa s vami o niektoré moje poznatky a postrehy, ktoré považujem za zaujímavé.

Prvý týždeň sme boli v oblasti severného Holandska, asi 20 km od Severného mora, priamo v produktívnej poľnohospodárskej oblasti, kde prevláda dedinské osídlenie. Bola to dobrá možnosť pozrieť sa na spôsoby súčasného farmárčenia. Hlavnou osou každej takejto dediny je samozrejme vodný kanál, pozdĺž ktorého sa rozvinulo osídlenie. Každá farma začína nepostrádateľnou okrasnou predzáhradou pred obytnou budovou, ktorá je bez záclon a človek môže vidieť dnu, ako si títo ľudia žijú. Ak to môžem posúdiť, nebude to vonkoncom zlé, skôr naopak. Za obytnou budovou stojí veľká stodola, stajne a vždy čisto uprataný dvor. Za hospodárskymi budovami začínajú poľnosti, ktoré sú od seba oddelené menšími vodnými kanálmi. Tie slúžia na napájanie zvierat a sú akýmsi vodným plotom. Všimla som si, že zvieratá z kanála pili, ale nikdy ho neprekročili a neprešli k susedom na lepšiu pašu. V tejto oblasti sa pestovali najmä obilniny a krmoviny a choval sa hovädzí dobytok, ovce a závodné kone. Na farmách v blízkosti mora sa špecializovali na pestovanie kvetín, respektíve ich semien a hlúč. Boli tam ľaliové farmy, farmy na tulipány, na georgíny a pod. V auguste práve vyorávali zo zeme niektoré druhy hlúč, ktoré vozili do neďalekých skladov, kde sa triedili, balili, paletovali a označené visačkou Made in Holland, boli pripravené na cestu do celého sveta. V blízkosti mora sme si tiež všimli, že niektoré polia mali okolo navrhované, asi metrové valy z hlíny a do týchto "bazénov" sa pomocou traktora čerpala voda z kanála, až kým voda pole asi do výšky 10 cm úplne nezaliala. Môj muž zameditoval, že tam asi budú pestovať ryžu, o čom som správne zapochybovala. Vysvetlenie mi však podal až náš priateľ, ktorý v Holandsku žije. Išlo o odsoľovanie pozemkov, ktoré sa musí robiť po istých rokoch, pretože polia v blízkosti mora sú po čase príliš slané. Zarážajúca bola neuveriteľná rovnosť tamojších polí. A bodaj by aj nie, veď ich farmári orú pomocou laseru! V strede poľa je postavený malý trojuholník, ktorý vysielá lúč na traktor a riadi výšku orania. (Túto skutočnosť mi osvetlil môj technický zdatnejší manžel, ktorý na rozdiel od "ryžovej" teórie, mal v tomto pravdu, ktorá by mi bez neho zostala utajená).

Cestou do nášho druhého pôsobiska, sme sa zastavili v skanzene, neďaleko Amsterdamu, v Zaanse Schans, kde je sústredených 24 objektov tradičnej vidieckej i mestskej architektúry. Je tu postavených niekoľko veterných mlynov rôznych konštrukcií, výrobnia syra, horčice, majoliky, drevákov, lodí, starý koloniál, starinárstvo, dom fotografií tradičného odevu, múzeum hodín atď. Zaujímavé bolo, že vstup do areálu je zadarmo, takže môže prísť skutočne každý, kto má záujem. Vstupné sa platí len v niektorých objektoch, napríklad do mlyna, v ktorom sa melie múka. Všetko, čo sa v skanzene vystavuje, sa aj predáva. Návštevník môže odísť napríklad s bochníkom syra, maľovaným tanierikom, drevákmi, drevenou hračkou, rámikom na fotografiu. Vo výrobní syra sa predávajú sendviče so syrom,

jednoducho, je to všetko premyslené až do posledného detailu. Ostatné budovy, ktoré neboli prístupné návštevníkom, boli obývané, takže išlo o akési kombinované živé a neživé múzeum v prírode.

Naše druhé stanovisko bolo pri mori, neďaleko od mesta Den Haag, administratívneho centra Holandska. Ocitli sme sa v kraji skleníkov, podľa bedekera, vraj najväčšom na svete. Dediny vyzerali rovnako ako na severe, len namiesto poľností, za obytnými budovami stáli dlhé, vysoké, a klimatizované skleníky. V nich sa pestovala predovšetkým zelenina, paradajky, papriky, redkvičky, šalát a kvety na rez i v korenáčoch. V centre tejto oblasti, v Naaldwijku, bola vybudovaná moderná burza kvetín, v ktorej sa kvety nakupujú a distribuujú do celého sveta. Burza je prístupná za poplatok aj turistom a stojí za to navštíviť ju, aby si človek uvedomil, kam až zašla technika v takom odvetví, ako je pestovanie a predaj kvetín. Mimochodom, rezané kvety z Naaldwijku, majú záruku 2 týždne, takže ak si kúpite holandské kvety od priameho dodávateľa, mali by vám toľko vydržať.

Na víkend sme išli vlakom navštíviť nášho priateľa do Haarlemu. Je to nádherné, zachované, opatrované mesto so stredovekou zástavbou, s nádhernou gotickou katedrálou na námestí, v ktorej si môžete vypiť kávu a počúvať hru na organe, na ktorom koncertoval aj Mozart. Katedrálu postavili síce katolíci, ale v 16. storočí im ju "prevzali" protestanti, preto je tu možná tá kacírka kaviarenská pohoda. V sobotu bol na námestí obrovský trh, na ktorom sa predávalo skutočne všetko. Ľudia si dávali typické holandské špeciality, poffertjes a pannekoek. Prvé jedlo sú drobné lievančeky z palacinkového cesta, ktoré sa robia na hrubých železných plátoch s malými priehlbinami v radoch, do ktorých sa naleje cesto. Keď začne cesto tuhnúť, rýchlo sa medzi radmi prereže, aby sa lievančeky oddelili od seba a obrátia sa. Horúce upečené pečivo sa polieva maslom a bohato sa zasype práškovým cukrom. Podáva sa ku káve. Náš hosťiteľ nám vysvetlil, že na poffertjes sa zvykne chodiť najmä v nedeľu poobede s deťmi v rámci prechádzok. Druh, jedlo, pannekoek má viacero podôb. Základ je vlastne veľká palacinka s rôznymi náplňami, tak slanými, ako sladkými. Ochutnali sme ju s anglickou slaninou a so šunkou a napriek tomu, že boli poliate veľmi sladkou melasou, bolo to chutné. O strave sme sa ďalej dozvedeli, že je dosť fádna a základ tvorí zelenina. Na rozdiel od našinky, ktorá na otázku čo bude variť, povie aké bude mäso, Holanďanka odpovie, ak bude zelenina. Hostí tu väčšinou uctia cudzokrajnými jedlami, predovšetkým čínskymi, indonézskymi a indickými. Tento zvyk sa tu udomácnil v čase rozkvetu holandských kolónií a pretrváva dodnes. Nie je to žiaden problém, pretože čínskych a iných cudzokrajných reštaurácií, je tu veľa. Súčasťou ich služieb býva zvláštny vchod, v ktorom si môžete kúpiť všetky jedlá perfektne zabalené domov. Je to lacnejšie a aj pohodlnejšie. Keď k tomu kúpite u Taliana fantastickú zmrzlinu, máte doma hostinu za 15 minút.

Náš hosťiteľ, lekár, nám ukázal v meste aj starú stredovekú štvrť a v rámci nej mestský špitál a starobinec, ktoré fungovali ešte donedávna. Špitál tvoril rad dvojpodlažných, rovnakých, pomerne úzkych domov, s osobitnými vchodmi. Dá sa povedať, že čo dom, to dnešné oddelenie v nemocnici. Najmä v čase epidémií to bola nesporná výhoda, keď sa dali ľudia podľa potreby izolovať. V moderných časoch však špitál samozrejme nevyhovoval a náš priateľ nám rozprával, že to bolo skutočne humorné pobehovanie z domčeka do domčeka s výsledkami, či röntgenovými snímkami.

V neďalekej uličke nám ukázal ďalšiu typickú sociálnu ustanovizeň, tzv. hofjes, akýsi spoločný dvor pre starých ľudí. Tradícia hofjes pochádza z tridsaťročnej vojny, kedy zostalo veľa ovdovených žien, ktoré sa rozhodli spojiť sa a žiť spolu, aby si mohli navzájom pomáhať. Na základe tejto myšlienky sa potom začali stavať v mestách hofjes pre starých osamelých ľudí, ktoré fungujú dodnes. Spravuje ich mesto a sú najlacnejším bývaním. Hofjes je vlastne átrium vytvorené do štvorca vedľa seba postavenými malými jednopodlažnými domčekmi so spoločnou zelenou odpočinkovou vnútornou plochou. Do dvora sa vchádza cez veľkú bránu, nad ktorou je miestnosť pre spoločné zasadania obyvateľov. V každom domčeku

je na prízemí kuchyňa a obývacia izba, na poschodí spálňa a sociálne príslušenstvo. Pred každým domčekom sú kvety a nevyhnutná lavička na relaxovanie. Každý z obyvateľov má teda svoj dom a pritom nie je sám. Túto myšlienku bývania rozvinuli v Holandsku viacerí architekti, keď už počiatkom nášho storočia postavili na spôsob hofjes bloky sociálnych bytoviek, ktoré vyzerajú ešte dnes moderne a funkčne.

Náš priateľ si neodpustil, aby nám neukázal aj tzv. ružovú štvrť v Haarleme. Bolo to niekoľko uličiek za kostolom, kde v malých domčekoch mali svoje obydlia i pracoviská prostitútky. V Holandsku je zvykom, že sa tieto ženy ponúkajú okoloidúcim záujemcom "vystavené" ako tovar vo výklade, v celej svojej kráse či nekráse. Bolo nám vysvetlené, že tieto štvrte sú v mestách zásadne vždy za kostolom, a preto sme ju tak ľahko našli aj v Amsterdame. Prostitúcia nie je v Holandsku povolená, je tolerovaná. Zákon však povoľuje používanie tzv. ľahkých drog, ktoré si môžete kúpiť i v kaviarničkách a v iných obchodíkoch. Nie je nič výnimočné, ak vidíte v parku aj ľudí stredného veku ako si šľávajú a bavkajú "mariánku".

Blízko Haarlemu sme navštívili technickú pamiatku, obrovské parné čerpadlá na vodu z minulého storočia, ktoré fungovali takmer 90 rokov. Až tu sme si uvedomili, že Holanďania svoju krajinu doslova vyrvali moru a musia to tak robiť stále. Na veľmi názornej makete sme mohli sledovať to, čo by sa stalo, keby sa obrovské čerpadlá zastavili. Do 14 dní by boli 2/3 Holandska pod vodou, vrátane takých miest, ako je Amsterdam, Rotterdam, Haag a mnoho ďalších. Jestvovanie Holandska bolo vždy závislé na prečerpávaní sladkej vody stále vyššie a vyššie, aby more nedostalo šancu. Preto je tu toľko kanálov- "grachtov", a preto tu bývalo toľko veterných mlynov, ktoré neustále "mleli" vodu z nižšieho kanála do vyššieho. V minulom storočí boli veterné mlyny nahrádzané už spomínanými parnými čerpadlami a po katastrofálnej potope v roku 1953 bolo rozhodnuté, že sa postavia tzv. nezničiteľné hrádze a elektrické čerpadlá. Náklady na obrovské množstvo energie, ktoré sa na to musia vynaložiť, pociťuje každý Holanďan vo forme daní vo vlastnej peňaženke. Osobitne ohrozeným je hlavné mesto krajiny, Amsterdam. Domy tu stoja na obrovskom množstve jedľových kmeňov a na hovädzich kožiach, ktoré sa pokladali do bažinatej pôdy. Celé mesto leží asi 3 metre pod hladinou mora. Ochrancovia pamiatok vypočítali, že ak sa nič nevymyslí na záchranu, tak Amsterdam bude existovať maximálne ešte 200 rokov. Už dnes človek môže vidieť nebezpečne dopredu vychýlené úzke meštianske domy, spevnené mohutnými železnými svorkami. Keďže pôda v Amsterdame, ale aj v iných mestách, bola veľmi drahá, domy sa stavali úzke a do výšky. Zo strešného okienka je vysunutý trám s kladkou, pomocou ktorého sa musí sťahovať väčší nábytok, ktorý sa nedá na úzkych schodiskách domov vytočiť. Bývanie v priemerných mestských domoch nie je okázalé, ale podľa našich súčasných predstáv, skôr skromné. Väčšina domov má na prízemí veľkú obývaciu izbu s kuchynským a jedacím kútom, ktorá má priamy východ do malej záhradky. Na poschodí bývajú dve spálne a sociálne zariadenie. Dom s ďalším poschodím sa už považuje za výstavnejší. Väčšina miest je postavená z červených ostro pálených tehál, ktoré bývajú použité aj v interiéroch. Tehlami sú vybudované aj cesty a chodníky. Tieto tehly sú vraj veľmi ľahké, aby sa domy nezabárali do mäkkej zeme. Kedysi bývalo zvykom, že sa domy, podobne ako lode, proti vlhkosti natierali asfaltom.

Cestou domov, sme sa zastavili v meste Gouda, ktoré dalo názov známemu syru. Každý štvrtok tu býva na námestí trh a v rámci neho aj trh na syry. Pred krásnou stredovekou radnicou sa poriada pre turistov "divadlo" o tradičnom predaji syra. Kolesá syrov ležia naskladané na seba, krojované dievčatá ho ponúkajú na ochutnanie obchodníkom i prizerajúcim sa, kupujúci poklopkávajú po syrových bochníkoch, s predavačmi sa handľujú o cenu, plieskajú si navzájom do rúk a po úspešnom obchode sa objímu a spíšu objednávku. Syr si môže v peknej škatuli kúpiť a odnieť každý, kto na to má. Komu je to drahé alebo priveľa, môže si kúpiť malý bochníček syra gouda ako pamiatku. Zatvorila som na chvíľu oči a

predstavili som si napríklad Levoču, s jej krásnym námestím a s trhom na spišské špeciality a plno turistov, ktorí prišli z neďalekých Tatier, pretože to bolo napísané v bedekeri. Ale bol to len krátky sen. Škoda. Škoda však celkom iste nebola ísť na dovolenku do Holandska a dobrý nápad bol po krajine cestovať na bicykloch. Len tak sa môže človeku podariť pretekať sa s loďou, s ktorou je cyklista na jednej výškovej a často i rýchlostnej úrovni. Holandsko všetkým vrelo odporúčam navštíviť, dohovor s ľuďmi je ľahký, sú príjemní, ústretoví a každý vie po anglicky. Naozaj každý!

Poznámka na záver

Slovo etnocykloreflexia je výplodom fantázie autorky, ktorá si nerobí nárok na jeho zavedenie ani do spisovného, ani do vedeckého jazyka.

Porada etnológov o nových možnostiach výučby

Zita Škovierová

Dňa 27. januára 1994 sa z iniciatívy Katedry etnológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave usporiadalo na jej pôde stretnutie učiteľov etnológie slovenských vysokých škôl. Cieľom tohto stretnutia bola koordinácia vedeckej a pedagogickej profilácie etnologických pracovísk na jednotlivých vysokých školách a tiež výmena skúseností z výučby etnológie pre poslucháčov iných vedných odborov. Potreba riešenia týchto problémov bola citeľná už dlhšie obdobie - v súvislosti so založením a formovaním sa nových etnologických pracovísk a so vznikom ďalších možností pre výučbu etnológie. Tieto otázky boli nastolené i v záveroch konferencie SNS, usporiadanej v septembri 1993.

Stretnutia sa zúčastnili všetci členovia Katedry etnológie FF UK v Bratislave a zástupcovia ďalších vysokých škôl: PhDr. V. Feglová, CSc. a PhDr. J. Čukan, CSc. z Katedry folkloristiky a regionalistiky VŠPg v Nitre, PhDr. J. Darulová, CSc. a PhDr. A. Bitušíková z Vedecko -výskumného ústavu regionalistiky UMB v Banskej Bystrici a PhDr. M. Dubayová, CSc. z Katedry výchovy a vzdelávania dospelých UPJŠ v Prešove.

Diskusiu na stretnutí možno charakterizovať ako dlhú a plodnú, čo svedčí o jej potrebe i o správnom načasovaní. Pertraktované problémy možno stručne zhrnúť do nasledujúcich okruhov:

- vedecko-pedagogická profilácia pracovísk, zástupcovia ktorých sa stretnutia zúčastnili,
- bakalárske štúdium regionalistiky a folkloristiky, pripravujúce absolventov pre prax pri rozvíjaní miestnej kultúry,
- výučba etnológie a kultúrnej antropológie ako súčasť magisterského štúdia sociálnej práce, riadenia sociálnych a kultúrnych procesov,
- etnológia a kultúrna antropológia ako súčasť výučby tzv. spoločného základu pri štúdiu na pedagogických, filozofických, humanitných, ekonomických atď. fakultách,
- výchova žiakov základných a stredných škôl k poznaniu národných tradícií a všeľudských kultúrnych fenoménov,
- voliteľné štúdium národopisu (etnológie) a ľudovej kultúry na základných školách,
- štúdium kultúrnej antropológie na stredných školách,
- prednášky z etnológie a kultúrnej antropológie ako súčasť štúdia rôznych odborov vysokých škôl.

V závere stretnutia sa všetci zúčastnení dohodli na nasledujúcich uzneseniach:

1. Účastníci tohto stretnutia iniciujú návrh na Ministerstvo školstva, podľa ktorého by sa na základných školách mohlo začať s výučbou národopisu (etnológie) a slovenskej ľudovej kultúry a na stredných školách s výučbou kultúrnej antropológie ako všeobecnej vedy o človeku a kultúre - spočiatku ako výberových predmetov. Tieto vedomosti rozšíria u žiakov a študentov poznanie kultúrnych tradícií národov, napomôžu pochopiť mnohorakosť kultúr a umožnia výchovu k porozumeniu medzi národmi.

2. Zúčastnení zástupcovia katedier potvrdili, že ich pracoviská sú schopné zabezpečiť po odbornej stránke prípravu budúcich učiteľov týchto predmetov. Výučbu etnológie a kultúrnej antropológie je možné zaradiť ako výberový predmet pre rôzne pedagogické kombinácie i medzi predmety spoločného základu. Takto pripravení absolventi vysokoškolského štúdia budú mať väčšie možnosti uplatnenia v praxi (na školách, resp. i v mieste bydliska), kde budú pripravení na vedenie folklórnych skupín, krúžkov, na prednáškovú činnosť a iné aktivity pri rozvíjaní miestnej kultúry.

3. Účastníci stretnutia sa budú navzájom informovať o knihách, skriptách a iných publikáciách, ktoré vydáva ich pracovisko a ktoré sú využiteľné pri výučbe etnológie a kultúrnej antropológie.

4. Na najbližšie stretnutie budú pozvaní i etnológovia z českých univerzít (ako prví zástupcovia zahraničných univerzít), nakoľko spoluprácu s nimi sme v posledných rokoch mali už rozbehnutú a osvedčila sa nám.

Informáciu o tomto stretnutí spolu so závermi a odporúčaniami odoslala bratislavská katedra dekanom všetkých fakúlt, ktorých zástupcovia sa na porade zúčastnili. Dnes už možno zaznamenať aj isté výsledky: napr. na FF UK v Bratislave sa kultúrna antropológia ako predmet zaradila do vyučovania v rámci tzv. spoločného základu (v šk. roku 1994/95 sa na ňu prihlásilo temer 50 poslucháčov III. ročníka filozofie, jazykových a mnohých ďalších odborov). Popri tom naďalej pokračujú členovia katedry etnológie podľa požiadaviek jednotlivých katedier FF UK v špeciálnych prednáškach a seminároch z etnológie a kultúrnej antropológie pre poslucháčov sociológie (pre III. ročník), pedagogiky (pre I. roč.), kulturológie (pre V. roč.), slovenského jazyka (pre II. roč.) atď.

Jedným z výsledkom rokovania etnológov - učiteľov bolo tiež odoslanie nasledujúceho listu na MŠV SR.

Vážený pán minister,

na Katedre etnológie FF UK v Bratislave sa stretli etnológovia zo štyroch vysokých škôl na Slovensku (VŠPg v Nitre, UMB v Banskej Bystrici, UPJŠ v Prešove a FF UK v Bratislave), aby prejednali možnosti vzájomnej spolupráce v najbližších rokoch a ďalšie aktuálne problémy pri výučbe etnológie a kultúrnej antropológie. Z uvádzaného stretnutia vyplynuli niektoré podnety a návrhy, s ktorými si Vás dovoľujeme oboznámiť.

Kultúrna antropológia (etnológia) patrí medzi všeobecné vedy o človeku a kultúre a vo väčšine západoEurópskych krajín predstavuje jednotu zo základných súčastí humanitného vzdelania. Jej obsahom sú jednak kultúrne (ľudové) tradície vlastného národa, čím prispieva podstatnou mierou k rozvoju vlastenectva. Zároveň rozširuje horizont poznania o univerzálne kultúrne fenomény ľudstva, ako aj o pochopenie kultúrnych odlišností jednotlivých národov. V súčasných podmienkach rastúcej medzinárodnej spolupráce a kontaktov považujeme tieto vedomosti a postoje k vlastným či iným kultúrnym tradíciám za veľmi potrebné aj u nás.

Navrhujeme preto zaradenie vedomostí z etnológie v rôznych formách do všetkých stupňov výchovy a vzdelávania u nás, a to:

1. **do osnov** vlastivedných, umelecko-výchovných predmetov a etiky na základných a stredných školách zaradiť aj poznatky o kultúrnych tradíciách nášho národa i o všeľudských kultúrnych fenoménoch.

2. zaviesť **výberové predmety**, a to na **základných školách** pod názvom **Národopis** a na **stredných školách** pod názvom **Kultúrna antropológia**. Tento predmet je dávno zavedený v zemiach západnej Európy a USA, najmä na stredných školách humanitného, resp. filologického zamerania. U nás ho zatiaľ majú len niektoré školy s vyučovacím jazykom maďarským.

3. zaradiť výučbu niektorých problémov a predmetov z kultúrnej antropológie (etnológie) na **vysokých školách** pre študentov pedagogického smeru na filozofických, pedagogických a umeleckých fakultách. Zároveň by výučba kultúrnej antropológie (etnológie) mala byť súčasťou výberových predmetov **spoločného základu** na všetkých vysokých školách.

Zúčastnení zástupcovia katedier potvrdili, že ich pracoviská sú schopné po odbornej stránke zabezpečiť prípravu budúcich učiteľov týchto predmetov. Takto pripravení absolventi by mohli využiť svoje poznatky nielen pri priamom vyučovaní, ale mali by väčšie možnosti uplatnenia v praxi (napr. pri vedení folklórnych skupín, krúžkov, prednáškovej činnosti a iných aktivitách pri rozvíjaní miestnej kultúry).

Dovoľujeme si požiadať Vás, vážený pán minister, aby ste v záujme skvalitnenia vzdelávania a jeho priblíženia sa západoEurópskemu modelu podporili naše snaženia a pomohli presadiť vyššie uvádzané okruhy problémov a predmety do vyučovacích programov na rôznych stupňoch škôl. Naše podnety sme zaslali aj dekanom filozofických a humanitných fakúlt VŠPg v Nitre, UMB Banská Bystrica, UPJŠ Prešov a FF UK v Bratislave so žiadosťou o spoluprácu v rámci bodu 3.

Veríme, že nájdeme u Vás porozumenie a tešíme sa na ďalšiu spoluprácu.

So srdečným pozdravom

Doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc.
vedúca katedry

V odpovedi na tento list informovalo ministerstvo školstva katedru, že podľa zákona č. 172/1990 Zb. nevyplývajú preň kompetencie zasahovať do študijných programov vysokých škôl. Táto skutočnosť však bola katedre jasná, veď preto sa obrátila s listami, obsahujúcimi spomínané informácie a návrhy, priamo na vedenie spomínaných vybraných fakúlt. Pomoc ministerstva (okrem ponúknutej spolupráce v rámci podpory humanizácie vzdelávania aj na iných vysokých školách) sme očakávali najmä vo dvoch smeroch:

1. pri zaradení poznatkov o kultúrnych tradíciách a o všel'udských kultúrnych fenoménoch **do osnov** vlastivedných, umelecko-výchovných predmetov a etiky na základných a stredných školách,

2. pri zavedení **výberových predmetov** na základných školách pod názvom Národopis a na stredných školách pod názvom Kultúrna antropológia tak, ako je to obvyklé v zemiach západnej Európy a USA a aj u nás na niektorých SŠ s vyučovacím jazykom maďarským.

S touto vysvetľujúcou a upresňujúcou informáciou oboznámila bratislavská katedra ministerstvo školstva ešte v júni t.r. - odpovede sa však do dnešného dňa nedočkala.

**Vážení priatelia,
členovia Slovenskej národopisnej spoločnosti!**

Zaiste ste v poslednom období pocítili nezvyklo malú aktivitu Slovenskej národopisnej spoločnosti. Využívam preto príležitosť, aby som Vás oboznámila so skutočnosťami, ktoré spôsobili stagnáciu našej činnosti. Dúfam, že je to jav len prechodný.

Dňa 8. júna 1994 boli predsedovia vedeckých spoločností pri Slovenskej akadémii vied oboznámení so skutočnosťou, že Organizačné stredisko vedeckých spoločností pri SAV (ako hlavné riadiace centrum spoločností) končí svoje pôsobenie, resp. zaniká. Táto skutočnosť síce neovplyvnila existenciu vedeckých spoločností, teda i SNS, ale od základu zmenila jej právne postavenie. To znamená, že v zmysle zákona o Občianskych združeniach - ktoré bolo odporúčané spoločnostiam na uchovanie ich existencie - požiadal výbor SNS v júli 1994 o registráciu Slovenskej národopisnej spoločnosti, ako Občianskeho združenia, ktoré Ministerstvo vnútra potvrdilo. Napriek tejto organizačnej zmene sa však postavenie a ciele SNS nemenia a v zmysle schváleného štatútu bude výbor SNS o tieto ciele naďalej usilovať, tak ako mu bola vyslovená dôvera členskej základne. Vyplývajúce zo zmien právneho postavenia spoločnosti sa menia nielen viaceré pravidlá finančného hospodárenia, s pridelenými prostriedkami, ale aj ich spravovanie, ktoré prešlo výlučne do kompetencie Výboru SNS a jeho hospodára. O jednotlivých nových pokynoch sú už informovaní členovia výboru, ktorí stoja na čele jednotlivých pobočiek SNS. Druhou závažnou príčinou, ktorá brzdila realizáciu plánovaných aktivít spoločnosti, je neskoré a znížené pridelenie finančných prostriedkov, ktoré boli na konto SNS poukávané až po predložení registrácie spoločnosti na Ministerstvo vnútra SR. Výbor SNS sa na svojich zasadnutiach snažil rieši túto novú a v mnohých ohľadoch nežičlivú situáciu prijatím niektorých opatrení. Konkrétne sme vzhľadom na zníženie dotácie prostriedkov rozhodli presťahovať Archív SNS z prenajatých priestorov, aby sa tak uvoľnili finančné prostriedky na činnosť SNS. V tejto situácii vyšiel v ústrety riaditeľ Ústavu etnológie a umožnil umiestniť archív v priestoroch ústavu.

Napriek sťaženým podmienkam sme však mohli prispieť na vydanie inovovaných Národopisných informácií, ktoré sa Vám dostali do rúk pod titulom Etnologické rozpravy. Veríme, že i ďalšie čísla tohto periodika sa stretnú so záujmom vo Vašich radoch. Bude nás tešiť, ak prispejete Vašimi podmetmi a radami k ich obsahu.

Po prekonaní počiatočných ťažkostí súvisiacich so zmenami, o ktorých som sa zmienila, pevne dúfame, že aj keď v skromnejších podmienkach nájdeme také formy aktivity, ktoré nám znova vrátia pocit osožnej činnosti v náš spoločný prospech. Keďže jedným z hlavných finančných zdrojov na zabezpečenie aktivít je aj príjem z členských príspevkov, dovoľujem si touto cestou poprosiť o ich vyrovnanie. Pri kontrole členských príspevkov Výbor SNS konštatoval, žiaľ, i niekoľkoročné nepoukazovanie členského, preto Vás prosíme oznámi nám aj Váš prípadný nezáujem o členstvo v SNS. Súčasne prosíme aj oznámiť nám zmeny mena, adresy a zamestnávateľa na adresu sídla spoločnosti.

za výbor SNS
PhDr. M. Paríková, CSc.

Práve vyšla národopisná monografia Békešskej Čaby

Na Mestskom úrade v Békešskej Čabe bola 16. novembra malá slávnosť. Primátor mesta János Pap predstavil zástupcom tlače práve vydanú knižnú monografiu *Národopis Békešskej Čaby*. Kniha je v poradí druhým zväzkom viaczväzkovej monografie mesta, ktorej idea vznikla začiatkom 80-tych rokov. Prvý zväzok monografie, ktorý bol venovaný histórii mesta od znovuzakladajúcich čias až po rok 1848, vyšiel ešte v roku 1986.

Predstavená monografia nie je prvou prácou, ktorá informuje o ľudovej kultúre i spôsobe života obyvateľov Békešskej Čaby. V 18. storočí jej predchádzali cirkevné predpisy od S. Tešedíka alebo opis Békešskej župy od M. Bela, mimochodom, tohto roku vyšiel jeho preklad v maďarčine. Prvým podrobným opisom čabianskeho ľudu je štúdia J. Ágostona zo začiatku 19. storočia. Pravidelne o Čabe v 19. storočí písal L. Haan. Doteraz najobsažnejší obraz o ľudovej kultúre Békešskej Čaby vyšiel z pera L. Rella, ktorý bol publikovaný v monografii mesta vydané v roku 1930.

Práve publikovaná monografia nie je prvá, predsa však má niekoľko prvenstiev. Po prvý raz ide o skutočne vedeckú prácu, ktorú nenapísal jeden autor, ale skupina graduovaných a vedecky erudovaných autorov pracujúcich tak v ústredných ako i v regionálnych vedeckých a vlastivedných inštitúciách. Väčšina doterajších prác o Békešskej Čabe si v prvom rade všimla slovenské obyvateľstvo. Monografia po prvý raz hovorí spoločne o ľudovej kultúre všetkých obyvateľov mesta, sledujúc tak jeho slovenskú ako i maďarskú časť, pretože z pôvodne najväčšieho slovenského mesta v Uhorsku s maďarskou menšinou sa v dôsledku historického i etnického vývoja v 19. a 20. storočí stalo maďarské mesto, kde menšinu tvoria Slováci. Vypovedá nielen o tom čo obe časti obyvateľstva odlišovalo, ale tiež čo ich spájalo.

Tematicky je práca rozdelená do troch častí: spoločenská, materiálna a duchovná kultúra. V rámci nich sa v tradičných kapitolách (s výnimkou kapitoly o ľudovom tanci) hovorí o jednotlivých okruhoch ľudovej kultúry a spôsobu života. V duchovnej kultúre, kde sa najviac prejavujú jazykové a etnické rozdielnosti, sú niektoré témy spracované zvlášť zo slovenského a zvlášť z maďarského prostredia. Z časového hľadiska kladie monografia dôraz hlavne na obdobie 20. storočia, pretože staršie obdobia sú všeobecne známejšie. Odborný text práce je doplnený množstvom jazykových ukážok v slovenskom i maďarskom jazyku i veľkým počtom čiernobielych ilustrácií. Vysoko oceňujem odbornú stránku predstavenej práce, ale nemenej si cením aj snahu a úsilie mestského zastupiteľstva, ktoré našlo dostatok finančných prostriedkov na vydanie tak rozsiahleho (práca má takmer 1 100 strán) a výpravne vydaného diela.

Nedá mi, aby som záverom nepovedal i to čo sa mi na práci nepáči. Napriek tomu, že Békešská Čaba bola mestom, v ktorom v minulosti prevažovalo slovenské obyvateľstvo a ktorého počet ani v súčasnosti v ňom nie je zanedbateľný, v práci chýba rozsiahlejší súhrn v slovenskom jazyku, aby sa tak aspoň trochu eliminovala nereálnosť paralelného slovenského vydania. Rovnako negatívne pôsobí skutočnosť, že obsah práce i záverečné poznámky redaktorov v slovenskom jazyku sú zaradené až na samý koniec, za ich anglický a nemecký preklad.

Mojmír Benža

november 1994

**Dušan Holý - Ctibor Nečas: Žalující píseň, Ústav lidové kultury ve
Strážnici s podporou MK ČR a Muzea romské kultury v Brně, Brno 1993,
151 s.**

Autorská dvojica Dušan Holý, etnomuzikológ a Ctibor Nečas, historik, sa v práci *Žalující píseň* zaoberajú osudom Rómov v nacistických koncentračných táboroch. Dielo je venované donedávna málo známemu obdobiu v dejinách Rómov v Čechách, deportáciám počas druhej svetovej vojny. Rómska populácia v Českých krajinách bola počas tohto obdobia takmer vyvraždená. Svojou podstatou je spomínaná kniha namierená proti rasizmu, teroru a etnickej genocíde z akejkolvek pohnútky.

Práca je rozčlenená do šiestich kapitol, autorom druhej a štvrtej je historik Ctibor Nečas, ostatné vzišli z pera Dušana Holého. Úvodná kapitola "Proč tu píseň zpívám?" je textovým prepisom piesne "Aušvicate hi kher báro". Pieseň spievala bývalá osvienčimská väzeňkyňa z rómskeho tábora, Ružena Danielová. Text piesne sa stal nosnou myšlienkou nielen tejto, ale aj iných Nečasových prác (Nečas, C.: *Nušvicate hi khér báro - Čeští výžňové cikánskeho tábora*, Masarykova univerzita v Brně, 1992). Pieseň vznikla v spomínanom koncentračnom tábore medzi Rómami a odráža neľudské podmienky internácie. Kapitola druhá - "Historická rekapitulácia" - je historickou štúdiou o živote Rómov v I. ČSR až do obdobia deportácií do vyhladzovacích táborov počas okupácie. Otravné faktografické údaje spolu s presnými číslami, ktoré Ctibor Nečas získal archívnymi výskumami, sú varujúcim mementom. Tretia kapitola je biografiou väzeňkyne číslo Z-8259, Ruženy Danielovej. Táto rómska žena prežila dva roky väzenia v koncentračnom tábore Osvienčim-Březinka. Bol to vyhladzovací tábor a Ružena Danielová v ňom stratila muža a päť detí. Jej výpovede o tomto období majú nielen dokumentačnú hodnotu, ale sú výpoveďou o neľudskosti prežitého. Autor štvrtej kapitoly "Svedectvá a obvinenia" dáva v tejto časti práce čitateľovi nahliadnuť do archívnych materiálov. Ostatné kapitoly knihy - "Piesne" a "Plače" - predstavujú etnomuzikologické rozborly piesní rómskych autorov a interpretov. Tematicky a časovo sa radia do obdobia druhej svetovej vojny, okupácie a internácie v koncentračných táboroch. Autor folkloristických častí sleduje aj vzťahy skúmaného repertoáru k poľským a slovenským variantom. Východiskom pri skúmaní bola pieseň "Aušvicate hi khéro báro" a jej varianty. Kvalitatívne odlišné sú "plače", ktoré autor zaznamenal u Heleny Malíkovej. V publikácii sa zaujímavovo prelína piesňový materiál s rozprávaním zo života s historickou tematikou. Faktografické údaje sú verifikované závermi archívnych výskumov Ctibora Nečasa.

Táto syntéza bola vydaná Ústavom lidové kultury v Strážnici v roku 1993, avšak rukopis bol už v roku 1988 ocenený v 36. ročníku súťaže Československého zväzu protifašistických bojovníkov o najlepšie spomienkové rozprávanie s antifašistickou tematikou. Práca ocenenie získala zaslúžene. Svoje miesto má aj na poli odkryvania bielych miest v histórii Rómov.

Zuzana Kumanová

Etnologické rozpravy

Vydáva Ústav etnológie SAV, Etnografické múzeum - Slovenského národného múzea,
Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Ročník 1., 1992, číslo 2

Vychádza dvakrát ročne

Zodpovedný redaktor: Dušan Ratica

Výkonná redaktorka: Zuzana Beňušková

Redakčná a technická úprava: Ingrid Kostovská

Redakčná rada: Ľubica Droppová, Viera Feglová, Mária Halmová, Milan Leščák, Peter Maráky,
Juraj Podoba, Peter Salner

Adresa redakcie: Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Náklad: 300 ks

Tlač - Slovenský hudobný fond, Bratislava

Registračné číslo: 942/94